

חמשה חומשי תורה

עם חמש מגילות

ספר

בראשית

עם

תרגום אונקלוס ופירוש רש"י ז"ל (מדויקים בתכלית הלויק) ועם פירוש הנשר הגדול הרב החכם הכולל בכל מיני חכמות, מורנו ומאורנו ר' אברהם בר מאיר ׀ עזרא זל

ועליו ביאור חדש בשם

מחוקקי יהודה

יכלכל

(א) ביאור לפירושו של הראב"ע ז"ל.

שתי מערכות

המערכה השנייה

קרני אור

קרנים מידו מדברי חז"ל, בתלמוד בבלי וירושלמי, ספרא ספרי ותוספתא, תנחומא הגדס מכבר, ותנחומא הקדום הוצי' הרב הח' רש"י ז"ל, מדרשי רבה, סדר עולם, סדר"א, פסיקתא רבתי, פסיקתא דרי"כ, פסיקתא זושרתא, ועוד ועוד ואשר על ידם יבוארו יותר דברי הראב"ע ז"ל בפירושו.

המערכה האחת

יהל אור

על דרכי פירושו, לבארו במקומות הסתומים זקשי ההבנה, לפתור חידותיו, ולגלות שפוני טמוני מחשבותיו אשר הסתיר תחת מסווה מליצתו החדה והנעימה.

(ב) תולדות הראב"ע ז"ל. (ג) רשימה מכל הספרים שחבר. (ד) רשימה מכל הגאונים וגדולי הקדמונים שהביא הראב"ע ז"ל בפירושו זמנם ומקומם. (ה) מקורי רש"י מראה המקומות והמקורים אשר מהם הוציא רש"י ז"ל פירושו, עם הערות טובות נחוצות ומועילות, גם מ"מ לכל פסוקי תנ"ך הנמצאים בפ"י רש"י ז"ל, ובפ"י הראב"ע ז"ל. (ו) תולדות רש"י ז"ל, קורות ויקרת ספריו אשר חבר. (ז) רשימה מכל המדרשים המובאים במקורי רש"י הקודמים והמאוחרים זמנם ומקומם. (ח) מהות שלשת התרגומים ת"א יוב"ע וירושלמי, והמבוכה שנפלה בין כותבי הדורות אודותם.

כל אלה חוברו על ידי

יהודה ליב בהרב המאוה"ג ר' יצחק קרינסקי זצ"ל.

ברכת הפטרה

קודם קריאת הפטרה יברך

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בחר
בנביאים טובים ורצה בדבריהם הנאמרים
באמת: ברוך אתה יי הבורח בתורה ובמישה
עבדו וב ישראל עמו ובנביאי האמת וצדק:

אומרים ההפטרה ואח"כ אומרים זה

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם צור כל העולמים צדיק
בכל הדורות האל הנאמן האומר ועושה המדבר
ומקיים שכל דבריו אמת וצדק:

נאמן אתה הוא יי אלהינו ונאמנים דבריו ודבר אחר
מדבריו אחר לא ישוב ריקם כי אל מלך נאמן
ורחמן אתה: ברוך אתה יי האל הנאמן בכל דבריו:

רחם על ציון כי היא בית חיינו ולעלובת נפש תושביע
במהרה בימינו: ברוך אתה יי משלח ציון בבניה:
שמחנו יי אלהינו באלהיו הנביא עבדך. ובמלכות בית
דוד משיחך. במהרה יבא ויגל לבנו. על פסאו
לא ישב זר ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו. כי בשם
קדשך נשבעתו שלא יכפה נרו לעולם ועד: ברוך אתה
יי מגן דוד:

על תתורה ועל העבודה ועל הנביאים ועל יום השבת
הזה שנתת לנו יי אלהינו לקדושה ולמנוחה לכבוד
ולתפארת:

על הכל יי אלהינו אנו מודים לך ומברכים אותך ויתברך
שמך בפני כל חי תמיד לעולם ועד: ברוך אתה יי
מקדש השבת:

מאת הרבנים הגאונים המפורסמים . סדרתים עפ"י קדימת הזמן
מיום כתיבתם .

ראיתי את הספר שחיבר ידידי הרב
הגביר המופלג החכם ז"ל
בש"מ יהודה נ"י קרינסקי מק"ק מינסק
ז"ל : והגני מכירו מכמה שנים למופלג
וחכם וירא שמים . ורולה כעת להביא
לביהד"פ לע"ע על ספר **בראשית**
הגקוב בשם **מחוקקי יהודה ביאור**
על הספר מרבינו **אב"ע ז"ל** . ומלא
מן בפיני . וכולם ישנמו רלון . ע"כ הגני
מסכים על הס' מחוקקי יהודה הג"ל להביאו
לביהד"פ . ויפולו מעיונותיו חולה לתפארת
ישראל . הכו"ח היום י"ז טבת תרס"ג לפ"ק .
סלוצק י"ו :

נאום **יעקב דוד החופ"ק יצ"ו** .
מקום החותם .

לעשות בספרו זה אשר נכבדות ידובר בו להראות לדקת הראב"ע ז"ל . וכי דבריו
ודעותיו לדקו יחדיו . יהי נועם ד' על הרהמ"ח לדרך טעמו . להפיץ מעייני חכמתו
שיגיעתו חולה . והספר הנוכחי לכשיודפס יקובל לרלון לההוגים בו . ויהי לשם ולתהלה .
לכבוד ולתפארת . כנפש הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה ולכבוד הרהמ"ח :

הבא עה"ח יום ה' כ"ט שבט תרס"ג פה מינסק

נאום **אליעזר ראבינאוויץ :**

חזירתי איש מהיר במלאכתו מלאכת שמים .
הוא ניהו חד מיקירי קהילתינו .
ובעדמנו הכי נכבד הוא . רב וחכים מחקרי .
מופלג בתורה ויר"ש . ה"ה הרב הגביר
המפואר כ"ס מ' יהודה קרינסקי נ"י .
אשר נפש עמל עמלה לו לגלות מלפני
הראב"ע ז"ל צביאורו על התורה כידוע
שדבריו סתומים וסתומים . והרהמ"ח גלי
לדרכי' להפיץ אור לפרש ולבאר דבריו
העמוקים והקלרים . והכל בכתב בספרו זה
אשר קראו בשמו **מחוקקי יהודה**
מיד ד' עליו השכיל לחשוף מעלומותיו .
וידו הדק גם להליל את רבינו הראב"ע
הארי החי מכל משיגיו . הן מדיליה . והן
מהמחברים שקדמוהו . אשר כל דבר טוב בנוגע
לרבינו הראב"ע ז"ל לקט ואסף בחיבורו
זה הנאור . הבו גודל להרהמ"ח כי הגדיל
לעשות בספרו זה אשר נכבדות ידובר בו להראות לדקת הראב"ע ז"ל . וכי דבריו
ודעותיו לדקו יחדיו . יהי נועם ד' על הרהמ"ח לדרך טעמו . להפיץ מעייני חכמתו
שיגיעתו חולה . והספר הנוכחי לכשיודפס יקובל לרלון לההוגים בו . ויהי לשם ולתהלה .
לכבוד ולתפארת . כנפש הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה ולכבוד הרהמ"ח :

מאת הרבנים הנאונים המפורסמים

בעזה"י ג' כ' תמוז לס' את בריתי שלום התרס"ג
סלוצק.

כבוד ידידי הרב הנעלה. צנא מלא
ספרא. אוצר בלום. גביר נכבד.
תורה וגדולה במקום אחד.
בש"ת מ' יהודה לייב קרינסקי נ"י.

שוב"ש ברנשי כבוד.

הנה קבלתי בשמחת נפש את הקארעקמין
מספרו הנכבד ביאורו הרחב על
תורה שבכתב אשר חלקו לשני פלגים. הפלג
הא' בשם **יהל אור** ביאור רחב ונעלה
על **הראבי"ע** ז"ל אשר כל נפש זמאה לדבר
ד' ירוה בו למאנו להצין דברי הראבי"ע
החתומים והסתומים. והפלג הב' בשם
קרני אור אשר בו יפיץ אור על התוס' ק
וביאורי הכתוב מביאורי הראשונים
והאחרונים. ובכלל אגיד לרום מעכ"ה כי
הפליא לעשות בביאורו הרחב והמקיף כל
הפרטים. והמציגים ימלאו כי הוא תועלת
עלום לדורשים פשוטי המקרא. והבנת
הכתובים ודקדוקי הלשון. כי עיניו כיונים
על כל דבר יקר ונעלה וגם יוסיף נופך
משלו. אכן ספיר ויהלום. וד' יברך את
מעכ"ה ויחזק את כחו לעבוד על שדי
תוס' ק כפי כחותיו העלומים וידיעתו

הרחבה. ובקרוז נברך על המוגמר לראות את ספרו כלול בהדרג נגמר וגשלם מבית
הדפוס המשמח ד' ואנשים. והנני ידיו מכבדו כרום ערכו.

איסר זלמן מעלצער החופ"ק

ראיתי מפעלות גבר חכם צעור. הוא
ניהו כבוד ידידי הרב הגביר
המופלג ומפורסם בתורה ויראה. כליל
המדעים מו"ה יהודה לייב נ"י קרינסקי
מתושבי ק"ק מינסק. אשר זו תורה וגדולה
יחד נלמדו. הוא גביר נכבד בעדת ישורון.
וגם ידיו רב לו בתורה ומדעים. אסף בחפניו
רוז ברכה. יגע וטרח הרבה לפרש דברי
רבינו **הראב"ע** ז"ל על התורה. ורלונו
להדפיס הביאור שלו על דברי רבינו ז"ל על
ספר **בראשית**. ופיו יקבנו בשם **מחוקקי**
יהודה. והיה למראה עיני כמה עלים
מהחבור הנ"ל וראיתי כי הדברים נאמרים
בהשכל ודעת. ויהילו אור. ויפיקו קרני
מונה על דברי רבינו ז"ל להבינם לאשורם.
וראויים הם מאוד להדפיסם ולהפינם בישראל.
והרבה הדעת. ומפן ד' בידי הרב המחבר
נ"י ילויח להקדיש עתותיו הפנויות לתורה
ולתעודה. ויתרומם קרנו למעלה למעלה כנפש
הרב המחבר נ"י. וכנפש ידיו המדבר
לכבוד התורה ולומדיה:

ובא עה"ח יום ה' שבעה ימים לחודש
אלול שנת תרס"ה לפ"ק פה **רעבעוויץ**.
נאום מאיר בהגאון מ' יוסף ז"ל
מסלוצק

מכתב תהרה

ב"ה יום ב' ט"ז אלול תרס"ז לפ"ק פ"ק סלוצק.

כבוד ידי"נ הרב החכם השלם. אוצר בלום. נפך
ספיר ויהלום. כ"ש מ"ה יהודא ליב ג"י
קרינסקי. ולכל הצלילים אליו שלום וישע רב.

אחרי דרך מבוא השלום, מאוד ישמח לבי ותגל נפשי כי זכה ד'
לתת תחת מכבש הדפוס את ספרו היקר **מחזקקי יהודה**
על ספר **בראשית**. ציחור מספיק על פירוש רבינו מחמד עיינינו
ונזר ראשינו הנשר הגדול רבינו **אברהם בן מאיר אבן עזרא**
ז"ל על התורה, וכאשר שמתי עיוני בספרו היקר הנ"ל מלאתי את לבנו
נאמן לפני, כי עשה את פירושו על הראב"ע ז"ל בחכמה והשכל, ויהל
אור על חכמת הראב"ע ז"ל, וקרנים מידו לו קרני אור זרוע ללדיק
הראב"ע ז"ל להלדיקו ולהלילו מיד התופשים עליו, וכל הרוחה יאמר
ברקאי, וקרן אור פניו, כי מלאכה גדולה ונכבדה עשה כת"ר, הכי
קרא שמו **יהודה**, כי יודוהו כל ישרי לב, כי לא בא כבשם הזה
בספרות ישראל כי לשונו עט סושר מהיר דובר נחות ובקלר נמרץ, וכל
איש כקטן כגדול יוכלו כעת לשים עיונם בדברי הראב"ע ז"ל, ולהבין
סיטב את כל דבריו בעזרת פירושי כת"ר, וערצה עלי מנחת יהודה
מקורי רש"י אשר עשה כת"ר על פירוש רבינו גאון עוזינו נזר ראשנו
איש האלקים *) רבינו שלמה בן רבינו יצחק ז"ל, אשר כשמו כן הוא
שלמה שמו, ושלמה תורתו, ויהי מקורו צרוך על הטוב שהציא לנו,
כי היא תועלת גדולה לפני המעיינים, ויפולו מעיינותיו חולה ויגדיל
תושיה ועלה, ויזכהו ד' להדפיס אדרא את פירושו על הראב"ע ז"ל,
ואת המקורי רש"י על כל התורה כנפשו ונפש המכבדו ומוקירו.

יוסף בהגאון מהר"מ שליט"א החופ"ק הנ"ל.

*) לשון הרשב"א ז"ל בתשובה.

א"א חי אפשר, או אברהם אבינו	די"י דברי ימי ישראל	די"ש יריעות שלמה
אדר"ג אבות דרבי נתן	ד"מ דפוס מנטובה	יש"ר ילחק שמואל ריגיא
אוה"ג אוהב גר	ד"ג דפוס נאפולי	כ"א כי אם, כל אחד
אוצה"ם אולר הספרים	ד"ם דברי סופרים, דקדוקי	באו"א כל אחד ואחד
אוצה"ש אולר השרשים	סופרים	בנ"ק כבוד גדולת קדשו
או"ת אונקלוס תרגום	ד"פ דפוס פראג	בה"ג כהאי גוונא
א"י אוהל יוסף	דפח"ח דברי פי חכם חן	ב"ח כרם חמד
אב"ל איכא למימר	ד"ק דפוס קראקא	ב"י כתיבת יד
אע"ב אלא על כרתך	ד"ת דברי תורה, דין תורה	בי"ב כיולא זו
א"ש אתי שפיר	האוה"ד האמונות והדעות	בי"ק כתיבת יד ק"ש
א"ת אם תאמר	ה"א הלכה א'	מש"ל כמו שכתבתי לעיל
את"ל אם תמלא לומר	ה"ב הלכה ב'	בג"י כנסת ישראל
ב"א בן אפר	ה"ג הלכה ג', הלכות גדולות	בג"ל כנזכר לעיל, כן נראה לי
בא"י באר ילחק	הגרד"ל הגאון ר' דוד לוריא	בצ"ל כן לריך להיות
ב"ב בבא בתרא	ה"ה הלכה ה', הוא הדין	בת"י כתיבת יד
בדמ"ה ברייתא דמלאכת	הומ"ל הוי מלי למימר	ל"א ליסנא אחרינא, לא אמרינן
המשכן	הול"ל הוי ליה למימר	ל"ג לא גזרינן, לא גרסינן
ביהמ"ד בית המדרש	הבוה"ק הכתב והקבלה	ל"ד לאודוקא, לא דמי
בכו"ע בכורי עתים	הלל"ם הלכה למשה מסיני	ל"ח לא חיישינן, לוית חן
בלא"ה בלאו הכי	התוה"ם התורה והמלוא	לח"ם לחם משנה
בל"ז בלשון זכר, בלא זה	ויק"ד ויקרא רבה	לח"ש לחם שמים
במח"ב במחילת כבודו	ויבה"ק ויכות הקבלה	ל"י לשון יחיד, ל' יום
במד"ר במדבר רבה	וסה"ד וסוף הדבור	ל"ם לולי מסתפינא, לא מצעי
ב"מ בבא מליעא	זא"ז זה אל זה, זה אחר זה	למס' למספרם
ב"ק בבא קמא	זב"ז זה בזה	לעד"ג לעניות דעתי נראה
ב"ר בראשית רבה	זה"ל זה הלשון	ל"פ למד פעל
בש"ר בשיטה ראשונה	זו"ג זכר ונקבה	לפע"ד לפי עניות דעתי
ג"א ג' אמות	ח"א חלק א', חד אחר	לפמ"ש לפי מה שכתבתי
ג"ט ג' טפחים	ח"ב חלק ב'	ל"ר לשון רבים
ג"י ג' ימים	חו"י חוות יאיר	מ"ב מעשה בראשית, מדבר
ג"ע גילוי עריות	ח"ו חם ושלום	צעדו
ג"ש גזירה שוה, ג' שנים	חיד"א חיים יוסף דוד אזולאי	גג"ט מרגליות טובה
ד"א דבר אחר, דפוס אמסטרדם	שויו"ד טור יורה דעה	מר"א מדרש אגדה
ד"ב דפוס באזיליא	ט"ם טעות סופר	מד"ם מדברי סופרים
דב"ר דברים רבה	י"א יש אומרים, י' אמות	מה"ת מן התורה
דבכה"ג דבכהאי גוונא	יד"ח ידי חובתו	שו"ם משא ומתן
ד"ה דבור המתחיל, דברי הכל,	יוב"ע יונתן בן עוזיאל	מו"ק מועד קטן
דברי הימים	יו"ת יונתן תרגם	מ"ב מלאתי כתוב
דהע"ה דוד המלך עליו השלום	יסו"ם יסוד מורא	מ"ם מכל מקום, מראה מקום
ד"ו דפוס וויניציא, דפוס	יעב"ץ יעקב בן לבי	מג"ל מנא לן
ווארשא	יע"ש יעין שם	סע"ע מעת לעת
ד"י דפוסים ישנים	ירוש' ירושלמי	מ"ע מאור עינים

רס"ג רבינו סעדיה גאון
 רע"ם ר' עובדיה ספורנו
 רצה"ח ר' לבי הירש חיות
 רצהק"ב ר' לבי הירש
 קאלינעלינבויגין
 רשב"ם רבינו שמואל ז"ר מאיר
 רש"ב ר' שלמה באבר
 רשב"ג ר' שלמה בן גבירול
 רש"י רבינו שלמה ילחמי
 רשי"פ ר' שמואל יוסף פין
 רש"נ ר' שלמה נעטטער
 רש"פ ר' שלמה פאפענהיים
 שד"ל שמואל דוד לינאמו
 שה"ג שם הגדולים
 שה"פ שם הפעל
 שה"ש שיר השירים
 שה"ק שלשלת הקלה
 שוח"ט שומר טוב
 ש"ז שם זכר
 שי"ר שלמה יהודה ראפפארט
 שמו"ר שמות רבה
 ש"ם שם מופשט
 ש"ג שם נקבה
 שע"ז שם עלם זכר
 שע"ג שם עלם נקבה
 שע"פ שם עלם פרטי או שמות
 עלמיים פרטיים
 ש"ר שיטה ראשונה
 שר"י שם רשעים ירקב
 ש"ת שם תואר
 ת' תמורת
 ת"א תרגום אונקלס
 תו"א תנאים ואמוראים
 תיח"י תולדות חכמי ישראל
 ה"ז תקוני זהר
 תיוב"ע תרגום יונתן בן
 עוזיאל
 ת"ב תורת כהנים
 ת"ס תיקון סופרים

פדר"א פירקא דר' אליעזר
 פ"ד פריפוט דוראן
 פדר"ב פסיקתא דרב כהנא
 פ"י פעל יולא
 פס"ז פסיקתא זוטרתא
 פס"ר פסיקתא רבתי
 פ"ע פעל עומד
 פ"ק פרק קמא
 צאה"כ צאת הכוכבים
 צ"ל צריך להיות
 צל"ע צריך לי עיון
 צלע"ג צריך לי עיון גדול
 צ"ע צריך עיון
 קה"ר קהלת רבה
 ק"ו קל וחומר
 קיי"ל קיימא לן
 ק"ל קשה לי
 קס"ל קח משמע לן
 ק"ש קריאת שמע
 ראב"ע ר' אברהם בן עזרא
 רא"ם ר' אליהו מזרחי
 רא"ש ר' אליעזר אשכנזי
 רבא"ו רבינו אליהו ווילנא
 רב"ח רבינו בחיי
 רד"ק ר' דוד קמחי
 רד"א ר' דון יחזקאל ברבנאל
 רו"ה ר' וואלק היידענהיים
 ר"ה רבינו חננאל
 רי"ה ר' יהודה הלוי
 וי"ק"ם ר' יוסף קמחי
 רי"ד ר' יעקב רייפמאן
 רלב"ג ר' לוי בן גרשום
 רס"א ר' משה איסרלס
 רמב"ן ר' משה בן נחמן
 רמבמ"ן ר' משה בן מנחם
 רמ"ק ר' משה קמחי
 רמב"ע ר' משה בן עזרא
 רנ"ק ר' נחמן קראכמאל
 רנה"ו ר' נפתלי הירץ ווייזל

זמק"ח מקור חיים
 זמק"ם מקור חיים מנוצה
 זמק"ג מקראות גדולות
 זמ"ש מאי שנא, מה שכתוב,
 מנחת שי
 זמ"ל מה שכתוב לעיל
 ז"ב נראה בעיון
 זל"א נחי למד חלק
 ז"ל נראה לי
 זל"ג נתינה לגר
 זל"ה נחי למד ה"א
 זל"י נחי למד יו"ד
 זנ"ם נח נסתר
 זג"ר נח נראה
 גע"ו נהי עין וי"ו
 גפ"י נחי פ"א יו"ד
 גתה"ש נתיבת השלום
 ס"ד סלקא דעתך
 סד"ע סדר עולם
 סה"ד סדר הדורות, סוף הדבר
 ס"ם ספק ספיקא
 עבודה"ק עבודת הקדש
 ע"ג על גבו, על גבי, עבודת
 גדולים
 ע"ד על דעת, על דרך
 עד"ו על דרך זה
 ע"ה עם הארץ
 עהש"ח עלות השחר
 עוי"ל עוד יש לומר
 ע"י על ידי
 עי"ל עוד יש לומר
 עכ"ל עד כאן לשונו
 עכ"ה"ט עד כאן לשונו הסוב
 עמ"ש עיון מה שכתבתי
 עמ"ש"ל עיון מה שכתבתי לעיל
 ע"פ עיון פעל, על פי,
 על פני
 ע"ש עיון שם
 פ"א פירוש אחר, פעם אחד

בתור הקדמה

דבר אל הקורא

בעיר פרוצה אין חומה הוא ספר בלי הקדמה בעיני המחבר, וכערום בלי לבוש הוא בעיני הקורא, אך באשר כוונת זה לחבור גלויה בהתו החקוק על פניו, לכן לא ארבה מלים, רק אודיע הכללים הנוגעים לתועלת חבורי זה, אשר אין מקומם בפנים הספר, וכמו כן הפרטים אשר יהיו תועלת להקורא בלמדו פירוש החכם רבינו אברהם בן עזרא עם ביאורי זה.

גלוי וידוע כי בכל הוד יקרת תפארת החכם רבינו אברהם בן עזרא, ובכל הסון ספריו שחבר, אין אורם מבהיק כ"א לאנשי מתי מספר, ורובם מושכים ידיהם ממנו, כי דבריו בלתי מובנים למי שלא הורגל בספרי הקדמונים, ואמרתי אנסה נא להעמים על נפשי עול מלאכת ביאורו, ועם שעמדו בפני מך ערכי, וקוצר ידיעתי, ורדה לעומק עניניו אין זה לאיש עני ברעת, ודך מבין כמוני היום, אך רשות נתונה לכל אדם להיות חוקר ומבאר, ספרם ומשער, להבין דברי חכמים וחידותם. והנה בכל הפירושים שראיתי על פירוש הח' ז"ל על התורה, לא מצאתי בהם קורת רוח, ואם כי יצינו בפתח השער, ביאור נכון ומספיק, והיה אם רק תצג כף רגלך לבוא פנימה. המצא רק על איזה פסוקים אשר ברר לו המחבר מכל פרשה מפירוש הח' ז"ל קלי ההבנה באין חדוש, ומפירושים הישנים הנמצאים אצלנו המה הג' פירושים הנדפסים בס', מרגליות טובה, הלא המה, מקור חיים, מהרב הח' מ' שמואל צרצה ש"ץ הנקרא בלשון קודש, אבן סנה, מוטוט מהרב הח' מ' שמואל הספרדי, ופי', אהל יוסף מהרב הח' מ' יוסף ב"ר אליעזר הספרדי, טוב עלם ז"ל והנה מרבד שפירושם לא יספיק, גם קיצרו במקום הראוי להאריך, ובמקומות רבות דרוש לעשות פירוש לפירושם, ובשנת תרי"ט הוציא דאור (ווין) הרב מ' שלמה געטסער פירוש מלוקט מהג' פירושים הנ"ל, והוסיף עליהם מעט משלו באיזה מקומות, אך לא במקומות הנחוצים, ועוד נשארו דברי הח' ז"ל בפירושו סתומים וחתומים.

ואנכי בראותי כל זאת, וברצותי להועיל לבני עמי, אנשים כערכי, בהבנת דברי הח' ז"ל, בפ"י על התורה, בררתי מכל הג' פירושים שבמרגליות טובה, המצית דבריהם הנוגעים לפירושו של הח' ז"ל, גם מעט מן המעט מן הפ"י המלוקט ע"י הרב רש"י הנ"ל, גם חפשתי בכל ספרי המפרשים הגדולים על התורה, המביאים דברי הח' ז"ל, לבנות או לסתור דבריו, ומהם ג"כ קבלתי תועלת לא מעט לביאורי זה, והמעט מה שהנני צור ישעי, לקטתי, צרפתי, וחברתי קו אל קו, וכן נשענתי ברוב המקומות בפ"י דבריו, מדבריו בפירושו במקום אחר, כי הם העקר בהבנת דבריו.

כן הבאתי בפירושי זה מפירושי המדקדקים והמפרשים הגדולים הראשונים והאחרונים הרא המה, ר' יונה ן גנאח, הנקרא גם בשם ר' מרינוס, רבינו סעדיה גאון, רבינו נתן בעל הערוך, ר' מנחם בן סרוק, דונש בן לברט, ר' יהודה הלוי, רבינו חננאל, רש"י, רשב"ם, רמב"ן, רד"ק, רלב"ג, רד"א, ר"ש ן מלך, חזקוני, עקידה, ר"א מזרחי, טור על התורה, תולדות יצחק מר"י קארו, מעשה ד', ומהאחרונים רמב"ן, רש"ד, רנה"ו, ריו"ה, רש"פ, שדל, יש"ר, הכוה"ק, תתוה"מ, הואיל משה, זעוד כמה וכמה ספרים מהראשונים ומהאחרונים אשר לא רשמתי פה וכולם היו לי לעזר ולהועיל, ובחפשי באמתחותיהם לקטתי מכולם את הגדרש לביאורי כאשר תעשינה

הדבורים היונקים בראשי הפרחים והציצים מבחר העצים והנופת (הקדמת ישׁר בפי' על התורה).

הפירוש מרבינו אברהם בן עזרא ז"ל העתקתי מחומשי הרב ר' שלמה נעמטער (וויין תר"ט) אשר המה יותר מדוקדקים מכל הספרים, לבד מה שהגהתי ותקנתי משבוישי הדפוס אשר נפלה גם שם, וכיד הבקרת הקשה מהרתים מכל השבוישים. כמו כן הבאתי בביאורי שינוי גוסחאות משלשה כת"י.

(א) כת"י ישׁר שקנה, הכ"י נמצא (כ"ח ח"ד צד 111) וגסמן אצלי כת"י ישׁר.
(ב) כת"י שקנה ר' מרדכי מורטארי הובא (בית תלמוד שנה שניה אלול) והוא הביאור אשר ראה הח' ר"א ברלינער בוואטיקנה וגסמן אצלי כת"י א.

(ג) כת"י רש"ד שקנה הח' רש"י פין ז"ל וגדפס (גן פרחים להח' מיוזאח) וגסמן אצלי כ"י רש"ד כן הבאתי שינוי גוסחאות מהמחבר מקור חיים (הוא מהשלשה ביאורים שבמרגליות טובה) הנדפס בפעם הראשון (מנטובה ה' שי"ט) מכ"י המחבר (חברו ה' קכ"ח) ורק קיצר ממנו סדרו בעל מרגליות טובה, וגוסחאותיו טובות ומועילות מאוד וגסמן אצלי מקח"ס והוא ר"ת, מקור חיים מנטובה, כמו כן הבאתי כמה גוסחאות טובות ומועילות מאוד מהם, באר יצחק מהרב ר' יצחק שרים (ליוורנו שנת רני ושמחי) כן התאמצתי לחפש בחפש מחופש בשאר ספרי הקדמונים ומה שמצאתי בהם גוסחאות מחולפות הכנסתים נ"כ בתוך ביאורי.

כן עשיתי מראה מקומות כל הפסוקים אשר הביא הח' ז"ל סתנך, וצינתי בפנים בפירוש הח' ז"ל, הספר והקאפיטל והפסוק, וכן מראה מקומות מדברי חז"ל, אשר אליהם ירה אבן פנתו, ואם כי רבות עמלתי בזה, כי לא בנקל הוא ביאור כזה, וכמה עמל ויגיעה רבה נדרש לזה, והנה שמתי פני ופנאי שלי, והיה עיני ולבי כל הימים לרבות הדילות, בעת שמצאתי חופש מעסקי. לא נחתי ולא שקטתי במכוני, למען יהיה חבורי זה נכלל בציון מכלל יופי כפואר ומהודר.

ובכדי שלא להלאות את הקורא, חלקתי את ביאורי לשנים, האחד נקרא בשם יהל אור והוא פירוש קצר ומספיק על פירושו של הח' ז"ל, וקראתיו יהל אור, כי הוא יהל אור לבאר חידותיו הסתומים, ולהבין דבריו, ודא הנחתי פסוק אחד מפירוש הח' ז"ל בלא ביאור, והשני נקרא בשם קרני אור, בו התאמצתי והשתדלתי להטעים פירושו ולעשות להן סמוכים מן התורה, מן הנביאים, ומן הכתובים, ומדברי חז"ל בשני התלמודים ומדרשים שונים, אם להתאים פירושו עם דבריהם ז"ל, כן לתרץ דבריו באיזה מקומות הנראה כסותר דבריהם, גם להראות באיזה מקומות יחלוק עליהם (וזה רק במקומות מעטים ורק דברי יחיד 1) כן הבאתי שם מפרשים הרבה, ויש די טעם בקריאת השמות לזכרון שמי ושם אבי הרב המנוח ז"ל, כי בתיבת יהל שמי בקרבו בר"ת יהודה ליב ותיבת אור בני' עם שם הכולל אבי יצחק, וכן בתיבת קרני

(1) עיין בפי' הח' ז"ל (ברא' ס ח) ובביאורי שם, ועיין בפי' הקצר (שמות יט יז) מה שכתב על ענין זה, כי דברי חז"ל היו יקרים בעיניו מאד, וז"ל בספרו (שער השמים פ"א מכתב ב) „גלוי וידוע ומפורסם לאשר עינים להם לראות ואזנים לשמוע גדולת חכמי התלמוד שאין „למעלה מהם, לא לפנייהם ולא לאחריהם, חוץ מהנביאים והחסידים היחידים אשר נקבו „בשמות, והרגילים במקצת דבריהם ברמזים וחידות עמוקות, כדי שלא לתת החכמה „סדרך כף רגלי הפתאים החסרים דרכים מכל חכמה, ובפי' הבי' נעיר אותך על כונתם וכונת התורה, על דברים בעניני החכמות במשלים וחידות, והמתבונן בדבריהם בתחלת המחשבה בלא עיון וחקירה יחשוב שאותן הדברים בלא דעת ובלא כונה נכונה והדבר אינו כן, כי המעות בו ותולה ברבוי עכ"ל, וז"ל חכם אחד מגדולי הדור הרב ר' משה הגולה ביר יעקב בשנת רע"ד (בעה"ט ס' שושן סודות) „ומפני שנמצאו בעמנו אנשים אשר לא העמיקו בדבריו (דעתו על הח' ז"ל) ודברו עליו תועה לאמר כי הוא מן חכומים בדברי קבלה „שרי להו מיידיה, ולכן קראתי עליו המקרא הזה, אוצר נחמד ושמן בונה חכם

קדני ד' אותיות משם משפחתי קרינסקי ותיבת אור בגי' יצחק כג"ל, ואחשוב לנכון כי מחברתי הלוי בשני ביאוריו יספיקו לבאר כל דבר הקשה בפירוש החכם ז"ל, ומה שיחסר האחד רעהו יחקירנו, ואשר יקצר זה אחיו ישלימנו, כן יספיק ביאורי זה לכל ההוגים בתורת ד' לבאר לו כל פסוק עפ"י עומק פשוטו ובל יצטרך למפרשים אחרים.

כן פירשתי את הקדמתו המפוארה וחידתו הסתומה, ואם כי הח' ז"ל עשה שתי הקדמות לפירושו על התורה (בגדפסים רק הקדמתו הראשונה) ואנכי בביאורי על הקדמתו, כללתי גם הקדמתו השניה, כן עשה הח' ז"ל שתי שיטות על התורה (2) ונמצא אצלינו רק שיטתו השניה, ושיטתו הראשונה הביאם המוטרט בקצת מקומות בס' בראשית ונח, ונדפס בשלימות באוצר נחמד ח"ב, וכללתי גם ג"כ בביאורי, יהל אור" על בראשית ונח, בשם "שיטה ראשונה", כן נמצא אצלי שיטתו הראשונה (והוא באורו הקצר) על ס' שמות נעתק מכ"י ישן נושן הבא מעיר תונס (אפריקא) ע"י החכם יש"ר (פראג ת"ר), והבנתי הבאור הקצר הזה בפנים בתוך פירוש החכם ז"ל הנדפס על שמות בתוך שני חצאי עיגול, והביאור הקצר הזה, בקוצר אמריו ובצחות לשונו משונה הוא משאר הכותבים ביתר שאת, כי כל דבור היוצא מפיו מוזק שבעהים בלשונו הקצר המחזיק את המרובה, קצתו כולל דברים נאמרו כבר בפירושו הארוך, אך בשינוי לשון, וקצתו כולל מאמרים ופירושים חדשים בפשטי הכתובים אשר יפקד מקימם בפ"י הארוך על ס' שמות הנדפס וכמה עשתינות עמוקות בו, בענינים גדולי הערך אשר לא שופתם עין אנוש, ולא עמד אדם עליהם עד עתה.

כן לפעמים יאריך הח' ז"ל בביאורו הקצר כפלי כפלים מן הנדפס, וכוללים חקירות נשגבות ונכבדות עד מאוד, וגודל התועלת הנלמד מן באורו הקצר, כי יש בו דברים על ידם נוכל לתקן כמה שבישים שנפלו בביאור הח' ז"ל הנדפס, אשר לפעמים ישחיתו הכונה, כמו שיראה המעין בשום לב במקומות רבות.

והנה הבאור הקצר על שמות היה גם לעיני רבותינו ז"ל הקדמונים הרמב"ם ז"ל (3) הרמב"ן (4) רבינו יעקב בעל הטורים (5) דון יצחק אברבנאל (6) ר' מאיר ׳ן גבאי (7) הח' ר' שמואל צרצה ש"ץ הנקרא ב"ה"ק, אבן סנה" בעל מקור חיים (8) הח' מ' שמואל הספרדי בעל המוטוט (9) הח' מ' יוסף הספרדי טוב עלם, בעל צפנת פענח, ואהל יוסף (10) כמי שאבאר בע"ה למקומותם, ומן האחרונים הרב הגאון מ' צבי הירש חיות (11).

את

חכם, וכסיל אדם יבלענו (משלי כא ב), והטעם שבנוה חכם אוצר נחמד מכל חמדת העולם, הזה, והבא, בו כסף והוא הדקדוק, בו זהב, והם הפשטים ותקוני המקראות על מתכונתם, בו סגולת סליים, סודות אלהיות, כי הוא כשמן הטוב, וכסיל אדם יבלענו, וישחיתנו בשענותיו הדפוכות כמו רנע, לא חלו בהם ידי מצדיקי הרבים ודנו כל אדם לכף זכות.

(2) עיין ברשימת ספריו סימן (א, ב).

(3) עיין (אגרת הרמב"ם) מה שהביא הח' ז"ל מאמר נכבד המדבר על השמש והוא בפ"י הקצר (שמות כג ב) על הפ' "הנה אנכי שולח בלאך".

(4) עיין בפ"י עה"ת (שמות יג ח) ובפ"י הקצר להח' ז"ל שם.

(5) עיין בפ"י עה"ת (שמות יט, ז, יט, כג, כ, כו, כ, ס ל"ח) והמה מתאימים לפ"י הח' ז"ל בפ"י הקצר, ואינם נמצאים בפירושו הארוך.

(6) עיין בפ"י על התורה עה"פ את השמים (ברא' א א) שהביא משיטתו הראשונה, והעתקתי בביאורי שם, וכן בפ"י על שמות (לר, כ, ל, ל"ג) והמה מתאימים לפ"י הח' ז"ל בפ"י הקצר שם.

(7) עיין בספרו (עבודת הקדש הל"ק התכלית פ"ב) שהביא כל המאמר המובא בפ"י הקצר על ס' שמות (כג ב, מן "אנכי שולח יד לשוני" ועיין ביאורי לס' (ברא' א א) בקדני אור הערה טו.

(8) בעל מחור חיים יזכיר כמה פעמים בביאורו לס' שמות בפ"י הקצר.

(9) וכן בגל המוטוט יזכירו בבאורו לס' שמות.

(10) עיין בהקדמתו לס' שמות (במרגליות טובה) ובכמה מקומות מביאורו.

(11) עיין בספרו (אמרי בינה שו"ת כ"י א) שהביא מאמר מהח' ז"ל ולא נמצא בפ"י הארוך.

את פירושו הקצר סדרתי בסדר נכון עפ"י פרשיותיו ופסוקיו, ומראה מקומותיו, והכנסתיו בתוך פירושו הארוך (כי הנדפס היה בלי סדור נכון וכלי מ"מ) וגם אותו ביארתי כיד השם הטובה עלי ביאור מספיק, וביאורי זה הוא הביאור הראשון הנעשה עד עתה על פירושו הקצר, כי עד הנה לא נמצא עליו שום ביאור, וכמעשה ביאורי על פירושו הארוך, כן ביאורי על פירושו הקצר.

וראיתי לנכון לכתוב תולדות החכם ר' אברהם בן עזרא, מפני כי יש אנשים אשר לא נדע להם רק מעט מועיר מתהלכות וממפעלות האיש הענקי הזה הגדול מרובה, וכתבתי תולדותיו. וקבצתי על יד על יד ממיטב חכמי כותבי הדורות, אשר כתבו אודותיו הן מחכמי דורנו, והן מהקודמים להם, ואספתים לאספה, כי התולדה היא ציור אמיתי של האיש המורס מעם ופעולתו בחיים, כן התאמצתי ליתן לפני הקורא רשימה אמיתית ונכונה מחבוריו היקרים הרבים והעצומים, מהם יראה הקורא וישפוט על רוחב לבו וגודל חכמתו, כי אנשי חיל יקרי הערך אשר עשו להם לב חרש ורוח חרשה בתורת ד', שנים ילדה לנו אומתנו לפי ידיעתנו, והם רש"י והראב"ע ז"ל, האחרון בידיעותיו ודעותיו אשר לא נשמעו ולא נודעו לפניו, ומה גם ביאורו על התורה, אשר כל אור פמון לצפוניו כגודע, והראשון בפירושו וביאוריו על כה"ק והתלמוד בקצור נמרץ, אשר במלים מעטים, רבות ישמיענו עפ"י הפשט ודקדוק הלשון, לא קדמתי ג"כ אדם מעולם (רש"י בהקדמתו לתולדות רש"י). כן עשיתי רשימה נכונה משמות הגאונים וגדולי ישראל הקדמונים, וגם מחכמי בני מקרא המובאים בפ"י הח' ז"ל בפ"י על התורה וחמש מנילות, וסדרתים עפ"י א"ב, והם תועלת גדולה לדעת מי המה המפרשים והמדברים, זמנם ומקומם, עם הערות נכבדות ומועילות, ולא חסתי על העת לרשום כמה פעמים ובאיזה מקום יזכירם הח' ז"ל בתורה ובחמש מנילות, כי גם מזה יצמח תועלת להקורא לדעת היטב כל מאמר ומאמר מכל אחד מהם, כדי שיהיה היכולת בידו לדון מאחד על חבירו, כי גם הם נוגעים אל ביאורי המקראות.

גם נתתי לפני הקוראים מהות מהשלשה תרגומים שלנו על התורה, תרגום אינקלוס תרגום יונתן בן עוזיאל, ותרגום ירושלמי, והמבוכה שנפלה בין כותבי הדורות אודותם (12), וכן רשימה מהספרים המובאים בפ"י הח' ז"ל, ומי חב"ם, כי גם המה יהי תועלת להקורא.

גם לפירושו של הנשר הגדול בעל כנפים רבינו שלמה ב"ר יצחק הנודע בשם רש"י ז"ל, עשיתי ציונים, וגליתי המקורים אשר מהם שאב רש"י ז"ל בפירושו, וגם בקצת מקומות העירות בהציונים איזה הערות נחוצות, והמה טובות ומועילות להמעיינים. ותמכתי ביאורי על דח"ל (עירובין נד ב) הציב לך ציונים (ירמיה לא כ) וכו' עשו ציונים לתורה, והמה תועלת גדולה להלומדים בפ"י רש"י ז"ל לידע מקור כל דבר איה מקום מוצאו, וקראתים, מקורי רש"י.

וראיתי להרב הגדול בתורה זקן בית ספרותינו, פאר ישראל והדרו מ' אברהם ברלינר ג"י בפ"י רש"י שהוציא לאור בשני מהדורות בשם, זכור לאברהם, שם הראה המראה מקומות ברש"י, אך הרב הגדול הנ"ל כרוב גדלו בתורה וכרוב בקיאותו קיצר במקום הראוי להאריך, בהמראה מקומות שהביא ציין רק ב"ר, תנחומא א, תנחומא ב ועל המעיין הרוצה לידע מקום הציון עליו לחפש חפש מחופש איה מקום מנוחתו, כמו כן קיצר המראה מקומות ולא הביא כל המקומות אשר בהם נמצא

והוא בפ"י הקצר (שמות ב י) על הפ' "כי מן המים משיתיהו", וכבר אמרו הגאונים על הדרש אין מקשין בו ו"א ממנו ועיין ביאורי שם.

(12) מהות משלשת התרגומים יודפס איזה בספר שמות.

הקדמה

נמצא המאמר, ואנכי ת"ל ברצוני להועיל ראנשים כגילי לא חסתי על העת, וחפשתי בחפש מחופש כל המקומות וכל המקורים אשר מהם שאב רש"י ז"ל בפירושו, ואספתים לאספה במקורי רש"י, וכדי להקל החפוש ולמצוא בנקל מקום המבוקש, עשיתי הציונים בבבלי הדף והעמוד, בירושלמי הפרק וההלכה, במדרשים הפרשה ואותיות הסימנים, וכן בכל ספר לפי חלוקתו, אם לפרשיות או לפרקים, וכן עשיתי מראה מקומות לכל פסוקי הנ"ך הנמצאים בפ"י רש"י ז"ל, ותקותי חזקה, כי הלומד עתה בפ"י רש"י ז"ל ירוה נחת, ויתענג לראות כל המראה מקומות אשר מהם יצא תורת רבינו רש"י ז"ל, כי כל דברי רבינו רש"י ז"ל מיוסדים על אדני אמת, תלמוד בבלי וירושלמי, תוספתא ספרא ספרי ומכילתא, סדר עולם, פרקי דר' אליעזר, זנחומא א, תנחומא ב, (13) ב"ר, ויק"ר, (14) ברייתא דמלאכת המשכן, ברייתא של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, מדרש רבה על שה"ש, קהלת, איכה, (15) פסיקתא רבתי, פסיקתא דר"כ, אגדת בראשית, (16), מדרש שמואל א' וב', מדרש תהלים או שוח"ט א' וב', מדרש משלי א' וב' מדרש אבכיר, מדרש תדשא, מדרש אבא גוריון, הנקרא אגדת דמגלתא, תרגום אונקלוס, תרגום יב"ע וירושלמי, ותרגום המגלות, ומהמפרשים הקדמונים, רבינו סעדיה גאון, ר' יעקב ב"ר מנחם, ר' משה הדרשן, מנחם בן סרוק, רונש בן לברט, הפייטן ר' אליעזר הקליר, כל יקר המדרשים והאגדות והתרגומים והמפרשים שצינתי היו לעיני רבינו רש"י ז"ל, והביאם בפירושו היקר. וראיתי להביא במקורי רש"י גם המדרשים אשר לא ראה אותם רבינו רש"י ז"ל, יש מהם שקדמו בזמן לרבינו ז"ל, ובכל זאת לא ראה אותם רבינו ז"ל, ויש מהם שקדמו בזמן לרבינו ז"ל, וקצת החכמים מכותבי הדורות ממילים ספק אם ראה אותם אם לא, ויש מהם שנתחברו בזמן מאוחר ונתפרסמו בעולם. וגם המה תועלת רב להמעיינים, להשוות פ"י רבינו ז"ל עם אותם המדרשים וללמוד מאחד על חברו, ואלה הם, שמו"ר, במד"ר דב"ר, (17) מדרש רבה על אסתר ורות, (18) ילקוט

(13) הרב הח' ר' אברהם ברלינר בוכור לאברהם ציין את התנחומא הגדפס מקודם בשם תנחומא א, והתנחומא שהוציא הרב הח' רש"י בשם תנחומא ב, וכן ציינתי גם אני, וכמו כן עשיתי ביתר המדרשים שהוציא הרב הח' רש"י הג"ל, היינו מדרש תהלים או שוח"ט, מדרש שמואל מדרש משלי, ציינתי גם הגדפסים מקודם בשם א, והוצ' הרב הח' רש"י בשם ב.

(14) רבינו רש"י ז"ל ראה רק השני מדרשים ב"ר, ויק"ר, והשלשה מדרשים שמו"ר, במד"ר דב"ר, לא היו לנגד עיניו ולא ראם.

(15) ועל אסתר ורות לא ראה עיין הערה 17.

(16) כן הוא דעת הרה"ג מ' אברהם בהנ"א בהקדמתו לאגדת בראשית שרש"י ז"ל ראהו ומוכירו, וכן כתב בס' רב פעלים צד 28, וכן כתב הח' החוקר טהר"י רייפמאן (בית תלמוד ח"ג תרמ"ג צד 337) שרש"י ז"ל ראהו והשתמש בו, וא"כ שם, וזולת רש"י לא אדע עוד חכם אחד אשר השתמש באגדה הזאת, וכן המפרש לרבות מהרז"ו בפ"י לב"ר פני"ב יב, כתב שרש"י העתיק מאגדת בראשית, וזהו רש"י (בית תלמוד ח"ג תרמ"ה צד 58, 57), וכן במהברתו ידיעות שלמה צד 10 ישיג ע"ז וכתב כי רש"י ז"ל לא כוון כלל למדרש הח' ולא ראהו כי מאוחר הוא, וכן כתיב במבוא לאגדת בראשית,

(17) ומה שהביא רש"י ז"ל (ברא' כט לד), ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה עיין במדרש שכל טוב (ברא' כט לד) ושה הערה נג מה שכתב הרב הח' רש"י, כי היה לפני הראשונים מדרש על דברים תאבד מאתנו ונשאר לפליטה פרשת דברים באוצר המפרים במינכען, ורש"י מה שכתב בשם אלה הדברים רבה, אין ספק כי הדברים לקוחים ממדרש אלה הדברים רבה דגאבד, ורש"י שמע מסנו לכן כתב, ויש מדרש אגדה ובעבור כי לא היה לפניו לא הביאו בפ"י דברים, ועיין מקורי רש"י (ברא' כט לד).

(18) ומה שכתב בפ"י רש"י (מ"א יט), וכל צורת הכסא מפורשת באגדת סגלת אסתר' כוון רש"י ז"ל למדרש, אבא גוריון הנקרא אגדת דמגלתא, ושה מפורש צורת הכסא, ועיין פתח דבר למדרש אבא גוריון מהרב הח' רש"י ובפתיחה לשדה ירושלים.

ילקוט 19) פסיקתא זוטרתא או לקח טוב 20), מדרש אנדה, מדרש שכל טוב, ועשיתי רשימה מכל המדרשים, ומכל הספרים המובאים במקורי רש"י, זמנם ומקומם, אותם שראה רבינו רש"י ז"ל, ואותם המסופקים, וגם המאוחרים, עם הערות נחוצות ומועילות, ועוד הוספתי ע"ן תולדות רבינו רש"י ז"ל, כי הם מהדברים שאינם ידועים לכל. וידעו המעיינים מזו כבוד הנשר הגדול מורנו ומאורנו, וידעו דרכו והליכתו בקדש 21).

ואסיים בדבר הביאורים על פירוש החכם הראב"ע ז"ל, וטרם אשים קנצי לפלין, אחלה נא פני הקורא הנעים, לכל ישים אשם נפשי, אם לפעמים לא ימצא בביאורי די ביאור לבאר דברי החכם ז"ל, וכן אל ימהר לחרוץ משפטו לדבר קשות, אם בהשקפה הראשונה ירמה באיזה ביאור שהוא רחוק מהיות מכוון לדעת הח' ז"ל כי בטוח אנכי, כי רק כאשר ישים עין סבמו בעין בוחנת וחודרת אל תוך ביאורי, ובאהבתו את האמת יספיק לו ביאורי לדעת ולהבין פירוש הח' ז"ל, וביאורי יפיק רצון ממנו, ואם לפעמים לא תהיה זאת הכוונה בביאורי מכוון לכוונת הח' ז"ל, אזי מכל זאת תהיה בזה הביאור איזה תועלת להגיע לכוונת הסכוון, ואם לא ככולו, כי באמת ואין ספק, כי לא נוכל להגיע לתכלית חכמת דעת הח' ז"ל כי נשגבה ורמה מאוד.

ואבקש מכל מעיין בחבורי, לכל יחשדני פן בהזכירי איזה דברים שלא בשם אמרן שבכותה עשיתי זאת להתעטף בטלית שאינה שלו, לכן הנני מודיע כי אין כוונתי להעלים שם האומר חלילה, כי הרבה קראתי מתוך הספרים ונשתרשו בלבי, וככתבי אותם נתעלם ממני מוצא המאמר או הפירוש, גם אבקש מאת הקורא בחבורי זה וימצא בו איזה טעות או שגיאה שיצאה מתחת ידי שיריגני לכף זכאי, כי מי יאמר זכיתי לבי מהרתי משגיאות, כאשר התפלל דהע"ה, שגיאות מי יבין, (תה' יפ' יג) ופי' הח' ז"ל, אני נוהר בכל מאדי רק אפחד אולי משנה יקרה לי, ע"כ אמר מנסתרות ממני נקני, וכן פי' רש"י ז"ל שם, אני נוהרתי בהם, אבל אי אפשר להזהר שלא אשנה בהם, ויבקש מנסתרות נקני, נקני מנסתרות שנסתרו ממני.

ואחרי חב עמלי ויניעי בביאורי זה, אשא כפי למרום, ואודה לאל הגומר עלי על כל חסרו אשר גמלני, והעיר בנפשי עו לגשת אל המלאכה הגדולה לבאר ולפרש ספרים החתומים הגתונים מאבירי הרועים, אשר הם תועלת לבני עמנו המבקשים תורה, יהיה ד' עמדי יאר כבודי, ויתמוך ידי להשרים חפצי הטוב לתפארת התורה ולומדיה:

המחבר

19) לדיק שרבינו השתמש בו (כ"ח חוב' ז' צד ח) ויש המסילים ספק בזה ובית תלמוד שנה ב צד 35 השרה 6, וצד 70 השרה 22).

20) לדעת הח' צונץ (תולדות רש"י סי' סד) שרש"י ראהו, והח' ריש בלאך בהערה מאשם לא יסכים ע"ן.

21) תולדות רש"י עם רשימה מהמדרשים יורסם אי"ה בס' שמות.

תולדות רבינו אברהם אבן עזרא

הרב הגאון החכם אלהי רבינו (כן יכנהו הנשר הגדול רבינו יעקב בעל המורים) אברהם ב"ר מאיר אבן עזרא (תוס' תענית דף כ' סע"ב) (1) הספרהי ז"ל נולד בשנת ד' אלפים תתמ"ז או תתמ"ח (ד"י להח' גראטץ) (2) בארץ אנדלוס (תשוב' הרדב"ז סי' תקל"ב) בעיר תולידא (טוליטולא) בספרד (שפאניען) העומדת על גהר איברי, חוטר מגזע היחש בני יהודה ובנימין ונצר משרשי אנשי שם גדולי הדור בתורה ויראה, בעושר ומלכות, בחכמה ומשרה מגדולי גראנטה כר' יוסף הנשיא בן עזרא, ובנו ר' יהודה הנשיא אבן עזרא והשרים ר' יצחק, ר' משה, ר' יהודה ור' יוסף אבן עזרא דודיו (ספר הקבלה להראב"ד בסופו) אביו הישר באדם חנך אותו על פי דרכי המוסר והבינה, לקח לו מורים משכילים בכל ענפי ידיעות החכמה, והם האירו עיניו לראות מראות נשגבות מחזה שדי (3) וכאשר הלך, הלך וגדל בשנים כן הלך וגדל בתורה ובמדעים נשגבים ורמים, היה חכם לבב, וחכם הרזים כל רז לא אנס ליה, ולתבונתו אין חקר, והיה אחד החכמים המופלאים, ועליו נוכל לאמר כי היה המלך במבארי ספרי הקדש, ראש הפשטנים (הרא"ם בפ' ותרעינה באחו (ברא' מא ב) וכל פירושו וביאוריו וחבוריו היקרים מלאים זיו ומפיקים גוגה התורה והחכמה, ואין בכל המפרשים הקדמונים מי שחתר במטמוניות סתרי הכתובים יותר ממנו, גם רבו מארבה הענינים החדשים והיקרים שרמז עליהם במליצותיו החדות (אגרות יש"ר אגרת ז') בעלי המחקר דאו בדבריו נוראות, ובעלי המקובלים פלאות, וחכמי המספר עמק המחשבות ובעלי הדקדוק והשיר גדולות ונשגבות, והוא ברוב חכמתו לקח את לב כולם והיה לאור עולם (קובץ חכמת הראב"ע) וכן היה החכם ז"ל לא לבד למופת בני עמו, גם בין העמים יצא שמו כשמש בגבורתו, וכבוד והדר עטרוהו כל חכמי דורו, חכם אחד מחכמי העמים (4) אמר כי עוד לא קם בישראל אשר ירד כמוהו תוך עומק הכתובים, הוא קולע אל השערה מטרת רעיון הנביא ולא יחטא, הוא יפשוט מחלצת המשלים, והראה האמת בהדרה, וברוב יפיה, הוא לא רחף על פני מי חכמה לבד, כי אם ירד תהום עמוק והעלה פנינים ראמות ונביש משכיות יקרות

(1) פוק חזי כמה נפיש חיליה דהאי אילנא דחוסא כי בחרו בו למשל רבוהינו הצרפתים אף כי לא היה בן ארצם.

(2) מבוכה גדולה נפלה בין החכמים כותבי הדורות בזמן לירתו ושנת פטירתו, ואנכי העליתי בפנים מתוצאות החקירות להח' גראטץ בד"י חלק ד ציון ח) ו"א שנו"ד תתלי"ג (יוחסין) ו"א שנו"ד תתמ"ח או תתמ"ט (כ"י להח' ש"יפ) ו"א שנו"ד תתנ"ב (צונץ ווינער יאהרבוך תרי"ח צד 89) ו"א תתנ"ג (יוחסין בשם י"א, נוספות לקובץ חכמת הראב"ע ח"ב סי' א) ועיין בכוה"ע לשנת תקפ"ט צד 58) מה שכתב הח' יש"ר שמתישבין דברי המובר שנו"ד בשנת תתנ"ג ונפטר בשנת תתקכ"ח כי זה מסכים עם מה שכתב הוא עצמו בס' צחות, ועיין למטה הערה 30 ו"א תתנ"ט (סה"ד בכוה"ע תקפ"ז צד 49) ו"א תתע"ט (הח' זקש צור רעליגיעזען דער יודען אין שפאניען צד 311 310).

(3) יש מחכמי עמנו יאמרו שלמד גם מהקראי ר' יפת תלוי, ואם אמת הוא נהג עמו כר' מאיר עם אחר, תוכו אכל וקליפתו זרק, אך ספק גדול יש בדבר ועיין (לקקיד להח' ר"ש פינסקער בנספחים צד 187) שכתב וז"ל, "אין דעתי שהיה רבו מסש, אלא כך מנהגם של הקראים בידעם שני סחברים מפורסמים בזמן אחד, אחד קראי והאחר רבני, שהיתה ביניהם היכרות מה, או מו"מ של דברים לעשות את האחד רבו של השני, כמו שעשו את ר' סלמון ב"י לדבו של הרמ"ג בלא שום ראייה עין, ועיין (אגרות יש"ר מכתב ז) שכתב ג"כ שזה הדבר צריך חקירה רבה שהרי אינו מוכיר בשם רבי, גם התנגד שם לדבריו, וכן כתב הד' גראטץ במכתבו להרב הח' ר"ז חיות (הברטל שנה ששית נוסע"ר 13) כי זה מעות אשר טעו והטעו בה בני הקראים, כי יפת בן סעיד חיה כשתי מאות שנה לפני הראב"ע והוא היה בדור של רמ"ג כאשר נדע מספריו אשר הם עתה לפנינו בלשון ערבי עכ"ל.

(4) רייכארד סימאן.

יקרות מגנוי מרומים, ובכל דבר חכמה ומדע אשר עיין בה עשה פלא, ויאות לו יתר שאת ויתר עז מכל אשר עברו לפניו לעיין בדבר הזה, כי הוא לא עיף ויגע להעמיק בו עד אשר יצא כנוגה משפטי, והיה שלם בידיעה הזאת וידע כל סעיפיה ושרשיה (נכוח"ע תקפ"ז צד 50), החכם הגדול הזה הגדע בשערים הוא העולה על כולם בהבנת האמיתיות והשקידה על דלתות החכמה, והרחקת שיבושי האמונות מספרי הנביאים, ואבותינו ספרו לנו שמחת גדולי הארץ חסידיה רבניה לקראתו בעברו עליהם, הוא החל לפקוח עינים בגלילותינו, וחיבר להם פירוש התורה והנביאים, וכל מקום שהוא מרגיש בו סתר מהסתרים מעורר עליו, אם בביאור גמור או ברמז מועט כפי הראוי (הבררשי באגרת ההתנצלות בתשו' הרשב"א ח"א סי' תי"ח).

יעמוד על הברכה הראב"ע ז"ל, אשר און חקר ותיקן אמרים אמת דברי פי חכם חן, אין דבר נעלם ממנו, וכל טוב ראתה עינו, והליץ בעד הקבלה האמיתית, ונגד הצדוקים, קנוא קנא לד' צבאות אל קנא והוכיח במישור המתפרצים בעם הסתהללים בהללים לחלל קדש ד' אשר אהב שבתן שבת קדש, שתו בשמים פיהם ליטבע לשוא ולשקר ויחלדו את בריתו אשר התם בבשרם לשכב משכבי אשה זרה ולהביא תועבה אל חיקם ומקומות רבו מספור (אגנית חכמים פ' כ"ב) 5 הראב"ע ז"ל אחר חתימת התלמוד היה רשום ככל הגאונים, אעפ"י שהוא לא היה גאון, וראו מ"ש עליו הרמב"ם לבנו, יהוא היה חכם כולל ושלם בכל חכמה, ואנכי ראיתי חידושי הראב"ע ז"ל ממס' קדושין, והם בתכלית הדקות והאימות 6, (ר' זכריה ן' סרוק בפ' למגלת אסתר ד' וויניציאה שנת שכ"ה), והיה בקי בכל חדרי הש"ס וידע חוקי האלהים ותורותיו ודיניהם ומשפטיהם, לפי מה שהתבארו בששת הסדרים, סדר זרעים לו זרוע, ובסדר מועד התועד ודיני סדר נשים לו נגשים, ובסדר נזיקים הלכות יקום, ובסדר קדשים, חכם חרשים, ובסדר מהרות פ'קה עינים עורות 7) (ר' מרדכי כומטניו חובא בגנוי ישראל ספ"ב צד 12) גם היה אחר מבעלי התיספית (ר"ה יג' א', תוס' ד"ה, דאקריבו, קדישין לו ב' ד"ה, ממחרת).

וראוי ונכון להודיע כי שקר נחלו החושבים שכל סודות החכם ז"ל אינם אלא

5) עיין תשובת הרשב"ץ ח"א סי' נא שכתב, שהראב"ע ז"ל לא היה בקי בדינים, וכ"כ מהרש"ל בהקדמתו לס' ים של שלמה ב"ק, מ"ס לא זו מלחבב דברי רז"ל, וגם קנא קנא ונלחם בעדם וסותר דברי החולקים.

6) ועיין כתב הגאון ר' היד"א (שה"ג מערכת אל"ף אות פט) ואלו היה רואה מהרש"ל ז"ל דברים הללו לא היה כותב מ"ש בהקדמתו לס' ים של שלמה.

7) והנה אף שהח' ר"י דייפמאן יתמרמר ע"ז וכתב (הברמל שנה ראשונה השו"ן), ומאוד כלתה נפשי לדעת מה הביא את ר' מרדכי כומטניו ליהש להראב"ע בקיאות גדולות, בכל ששת הסדרים מה ראה על ככה ומה הגיע אליו, וסיים שם, "ול"י נאמנה מאוד עדות רשב"ץ בתשובותיו" והביא עוד שני ראיות טפ"י הח' ז"ל על התורה, אך הח' ח"י גורלאנד (הברמל שם חדש השו"ן) יפה השיגו וכתב, "אם יבוא היום יום טוב לכל אוהבי כה"ק, והפירוש הגדול על התורה להרב הפרשנדתא ר' מרדכי ב"ר א' יעור כומטניא נ"ע יצא לאור היום עפ"י כ"י המונחים באיצרות הכפרים כס"ט פ"ב ובפארין הלא אז ישיב רבינו יעקב (ר"י דייפמאן) לדאות גם הוא מה הביא את ר' מרדכי ליהש להראב"ע בקיאות בכל ששת הסדרים, מה ראה ע' ככה ומה הגיע אליו, ולע"ע נעיר בקצרה, כי משתי הראיות ששם לפני הקורא, עוד לא נוכל להרוץ משפט נכון, כי המבאר הנפלא הראב"ע לא היה בקי בדינים", ועיין ביאורי שמות כ, א ובדברים כו ה, מה שהעתיקתי מס' פה"ז יצחק ט"ב אות א כ"י אשר לת"ת פירארה, וז"ל שם, "ולמען דעת צדקת הראב"ע וכי רגיל ובקי בתלמוד אציעה נא מה שמצאתי ראיתי לזכותו על פי התלמוד" עיי"ש כי הדברים ארוכים ושם יראה הקורא בקיאות הח' ז"ל וחרפותו בתלמוד

תולדות רבינו אברהם בן עזרא

אלא בדקדוק הלשון ובמספרי החשבון ובאסטרולוגיא, והאמת כי שמתו באלהיות געלה מאוד ועמוקה ומזמנו ועד היום אדם לא זכר ולא ידע את האיש המסכן ואת חכמתו אשר מלש בה העיר מבצר חכמת ישראל, ולא עמדו עליה או על מקצה זולת שרידים מעטים הרמב"ם ז"ל אשר היה בסוף ימיו (תשב"ץ ח"א סי' עב) הביר יידע הכונה רוחו ומעלות נפשו, וצוה באגרתו לבנו שישאב רק מבאר החכמה אשר חפר בה החכם ז"ל ולשתות ממימיו, מים חיים זכים היוצאים מהנחל הנובע תוך שדי החכמות, וז"ל הרמב"ם ז"ל "אתה בני הנאמן לי (8) אני מצוה לך שלא תעיין בפירושים ובחבורים, ולא תטרד שכלך אלא בפירושי הראב"ע בחבוריו ובספריו, כי הם טובים מאוד, ומועילים לכל מי שיקרא בהם, בהשתכלות יפה בשכל זך ובעיון דק, ושהם אינם כשאר החבורים כי הוא היה כמו אברהם אבינו ברוח (9) וכל שתקרא מדבריו ומדמויו אשר ידבר בהם, עיין בהם עיון יפה, והשתכל בהם השתכלות רבה בשכל זך ובעיון נקי, כי החכם הזה הנזכר לא היה מתפחד משום אדם, ולא היה נושא פנים לשום בריה, והוא היה שט בארצות היום במקום אחד ולמחר במקום אחר, עם שהיה משרת למלכים ג"כ (10) (אגרת הרמב"ם), וקרוב אצלי מאוד שלזה כיון הרמב"ם ז"ל במהללו על הראב"ע ז"ל באמרו כי היה כמו אברהם אבינו ע"ה ברוח ור"ל כמו שאברהם הראשון פנה לו דרך חדש נגד דרכי אבותיו ואנשי ארצו ויגע וחקר ומצא ונגלו אליו תעלומות חכמה בדרכי הבו"ת והשגחתו, כן אברהם זה השני דדה הכל ממעמקי לבו, והכיר הרבה יותר בדרכי החכמה, והנותנה מכר אשר לפניו, וכן דמה לאע"ה בנודו כל ימיו מארץ לארץ, ובכל מקום בווא קרא כמוהו בשם ר', והודיע אמונתו ודרכי השגתו לקהל רב, ולדעתי ראוי ראמר עליו כן מאברהם ועד אברהם, לא קם כאברהם, כמו שנאמר על הרמב"ם ז"ל ממשה ועד משה לא קם כמשה (11) רש"ל ראפפארט, אגרות שי"ר מכתב מ"ז) וכן יפאר וישבח אותו הגאון החכם המופלא יש"ר מקאנדיאה (נובלת חכמה קל"ד), גם הראב"ד בסוף ס' הקברה סיים בו את ספרו, ואמר על החכמים שזכר ובתוכם את הח' ז"ל "כלם חכמים גדולים וקדושים מחזקים ידי ישראל בשירות ונחמות, על אלו נאמר, זכר צדיק לברכה".

בימי מסעו ונודו בארצות שונות בא הח' ז"ל בחברת אנשים רבים משכילים וכסילים, גם בחברת מינים וקראים בא הח' ז"ל בדרכו, ועמהם התוכח

(8) בשנת תר"ז יצא רש"ל ראפפארט להראות בראיות רבות, כי המכתב שכתב הרמב"ם לבנו על דביר הראב"ע לא יצא מחדש זיוף, וגם הגאון מהרש"ל בהקדמת ספרו ים של שלמה, היה מגמגם ומסתפק כבר על המכתב ההוא, וכל החוקרים הסכימו כעת לדברי שי"ר, עד שכמעט לית מאן דפליג שהמכתב הזה מזויף הוא, וכעת נדע לנו מי ומתי נכתב ונעתק המכתב הזה, אף כי לא בצמצום, וכן נאמר בראש המכתב ההוא בכ"י פאריז, כי נלקח מספר הצווי להרמב"ם שכתב לפני מותו, וע"כ אין עוד מקום לשאלת שי"ר, והמכתב, הזה המדבר מכבוד הראב"ע יצא מעטו של הרמב"ם ולא מזויף הוא, רק כל דבריו יצאו מפיו באמת (קובץ חכמת הראב"ע ח"ב נוספות סי' ה).

(9) בהקדמה לפי הראב"ע מרי יהודה משקוני הג"י פה שהוא היה כמו אברהם אבינו ע"ה בדורו

(10) עיין בכ"י להח' רש"י פין שכתב לא נדע לנו במה היה שירותו למלכים, ועיין בקובץ ח' הראב"ע ח"ב נוספות (סי' ג) שיפרש מאן מלכי, ודעתו על חכמת הכוכבים והאצטגנינות, על אופן זה היה הח' משרת למלכים עיי"ש.

(11) ועד"ו פי' ר' יצחק בן עראמה (חזות קשה שער הראשון) מרגליות טובה היתה תלויה בצוארו של א"א שכל חולה שהיה מסתכל בה מיד מתרפא, וכשנפטר א"א ע"ה תלאה בגלגל חמה, הדא הוא דאמרי אינשי אידלא יומא אידלא קצירא (ב"ב טז ב) עיי"ש דברי פי חכם חן.

התוכח בעניני אמונת ודת, ובכל מקום החכמה האירה פניו, כי קבלת חז"ל חזק במסמרים, והרם את ביאורי הקראים וימגר בשכלו המהור והגערץ, את המבארים דברי התורה ברוח חפשית ועם בועם אפו, (סוף ס' צחות) ואת העוזבים ארחות בערי המסורה, ואינם הולכים אחרי בעל הטעמים צוה, לא תאבה ולא תשמע אליו" (מאונים ה', ב') ועם כל זה רבים מחכמינו לוחמים לו על אשר התרים בכמה מקומות נגד דברי חכמי התלמוד, והציגוהו כמטרה לירות עליו חצי השגתם (12), ואם אמנם לא הראה פנים שוחקות לכמה דרשות שר חז"ל, בכל זאת הוקיר דבריהם מאוד במקום הנוגעים להלכה (18) ואמר כמה פעמים דברי חז"ל חזקים ואינם צריכים חזק, הם ידעו הפשט יותר מכל הבאים אחריהם, וחלילה לי לשלוח יד לשוני נגד הרבים ונכבדים בחכמתם ומעשיהם

(12) עיין רמב"ן (בראשית כד א, שמות יז יד, ויקרא כז כט) ועוד במקומות הרבה, אך בכל זאת יאמר בהקדמת פי' לתורה, "ועם ר' אברהם בן עזרא תהיה תוכחת מנולה ואהבה מסותרת", ועם שקראו פעמים המתהדר בסודותיו (ברא' כד א) הנה במקום שמצאו מכוון לשיטתו בסוד השם לא נמנע מלומר עליו, "צדקו כל דברי ר' אברהם בענין הזה אלא שהוא כמתנבא ואינו יודע" (רמב"ן שמות ו ב) ודעת הרמב"ן בעבור שלא בא החי' ז"ל לסודות הללו מצד קבלת אמת כ"א באמצעות עיונו הטוב, לכן לא יראה תמיד אור בהיר האמת כולו ועיין בשאר הגמול לרמב"ן וי"ל, ששם ישבח את החי' ז"ל באמרו, "ומה נכבד דברי הראב"ע ז"ל שכתב בעין הדעת סוד ינעם גם הדברים כמשמעים", וכן הגי' מהרש"ל ז"ל חיבר השגות על פי' על התורה, ככתוב בהקדמת פירושו לים של שלמה ב"ק, ועם כל זה כתב שם, וכבודו במקומו מונח כי חכם גדול היה, ואין משיבין את הארץ, כי אין הולכין אחר פירושו לא לחיוב, ולא לפטור, לא לאסור ולא להתיר וכו', ואמת שמעתי אמרים עליו שכך היה מכריז, והיה מודיע לרבים שאינו רוצה לישא פנים אלא לפרש עד מקום אשר שכלו יגיע לולא הקבלה, כאשר רמזו במקצת מקומות בפי' התורה, ל לי הקבלה הייתי אומר וכו', ולפי דעתי שכבר נתן עליו את הדין, כי נתן יד למינים ולצדוקים ולקרי האמונה וכו' עכ"ל, ואף כי בזה צדק המהרש"ל ז"ל, כי באמת תלו המבקרים החפשים את דעותיהם בביאורו, וגם בנים כחשים ולא אמנו במנשענו עליו, כי החי' ז"ל אהב לדבר רק בחידות ורמזים, ואמרותיו היקרות עלט בהרבה מקומות באדרת האפל, והמה אך נגלות לגדולי הקקי לב אשר רק המה יוכלו רדת לעומק מחשבותיו ולחדר תוך פנימיות רעיונותיו, ובוה נתן מקום לפושעים, ופתחון פה לבנים כחשים, ובאמת הפילוסוף הנשגב הזה עם כל עומק מחשבותיו ורום הנוני לבבו רגליו עומדות בהיכל הקדש, ותורת ר' אור לנתיבתו, וכל הראיות שהביאו מביאים נגדו הב"ל ואפע יסודם.

(18) ולחנם טפלו עליו שונאיו ומגדיו בדבר איסור חלב (ויקרא ז כג) שאמר לצדוקי אחד אשר אך חלב קדשים אסור ולא חלב חולין, וכן יחזק דבריו (דברי יב טו) עיין בס' צפנת פענח להחי' ר' שם טוב בן שפרוט וז"ל, "דע שאין כוונת החי' ז"ל שהחלב לא נאסר מן התורה חלילה, אך כוונתו לדחות הצדוקי בקש על דרך הפשט באמונתו שאינו מאמין בזולת הפשט, ועי' נאמר ענה כסיל כאולתו, ולהכריח שעל כרחינו צריכים אנו לקבלה, שכלול הקבלה היינו יכולים לומר שחלב לא נאסר רק מהבהמה אשר יקריבו ממנו קרבן וכו', אי"כ ע"כ צריכים אנו לקבלה, ואמת שכלול הקבלה לא ידענו פי' שום מצוה, וכן כתב רש"ל ראפפארט (אגרות שי"ר צד 24 וז"ל, "וכן היתה בלי ספק כוונת הראב"ע באיסור החלב שהיה נראה לו מפשרות המקראות כי רק חלב קדשים נאסר אך קדמוניתו (ר"ל המקבלים) אסרו כל חלב, והיינו שקבלתם מכרעת על פשוטו של מקרא, והאוכלו חייב טרת כמו על חלב קדשים המבואר בתורה, והאות הברור על כוונתו זאת, שהרי רק מזה הראה לצדוקי חולשת סמיכתו על פשוטי הכתובים, וזה מפני שהצדוקים ג"כ נהנו מאז לאסור כל חלב ויחשבו כי כן כתוב מבואר בתורה והוא הוכיח להם שפשוטו של מקרא מורה ההיפוך רק ההלכה עוקרת כאן את הכתוב, ועל כרחם של צדוקים גם הם נוהגים בזה עפ"י ההלכה, ולא עפ"י הנראה ממשט המקרא, ולכן הוכרח הצדוקי לבטוח שישען מהיום והלאה רק על העתקת הפרושים, ועיין בס' הנצחון להג' מ' ליפמאן מילהויזין (הוא היה אב"ד וראש ישיבה בפראג) שעמד ג"כ על זה עי"ש וסיים, "ידעתי שחכם גדול, ובעל סברה היה וחי' שיצאו דברים הללו מפיו להקל באיסור כרת, ועי' (הכרמל שנה ראשונה איר) ביאור על פי' החי' ז"ל (ויקרא ז כג) מהחי' ר' יחיאל מהר"ח ושם הראה והוכיח במישור כי צדק החי' ז"ל בדברו עם הצדוקי, וסיים, "וכעת ישוכו מעליו תלונות הרמב"ן, והרש"ל, אשר בגאון גליהם ידמו לשטוף עמקי תבונתו ונתנו יד לחכמים האחרונים לאמר עליו כי לא היה בקי בתלמוד וכו'".

תולדות רבינו אברהם בן עזרא

ומעשיהם, היוצא מדבריהם החוצה דמו בראשו, והוא יברל מקהל הגולה וירד חיים שאולה (סוף הקדמתו השניה לפי' על התורה).

והיה אב למדקדקים, ומליץ גבחר משורר אלהי וחבר שירים ופיוטים הרבה יקרים ונפלאים (14) בצחות הלשון ביופי הבנין ובעמקות הרעיונות ובחום ההרגשה מעמקי הלב (15) פילוסוף יודע בתקופות, ומונה מספר לכוכבים, אצטגנין, מהגדרם ותוכן, גם בלשון כשרי וערבי אשר היו בימים ההם שפת חכמים היה בקי עד מאוד, כאשר יראה הקורא בפי' על ס' איוב, ובחקירותיו על פי' רבינו סעדיה גאון על התורה אשר חברו בלשון ערבי (16) אך החכמה לא היתה לו למענו לכלכלו בכבוד, וראה עוני ודלות כל ימיו, ולא היה לו שתי פרוגיות מימיו (מעשה אפוד צד כג) וזאת הבריה כל הימים אשר חיה היה הולך ומסבב העולם מקצה הים המערבי עד זוקא ועד מצרים וכוש ועילם ולא הי' עמו כסף ולא ארומים, כי זלזלם כל הימים, כי אם בגדו אשר יחם בו ותדמילו אשר בו אצטרולבי (17) ואביר לב רוח ד' בקרבו (הגאון הרופא יש"ר מקאנדיא במלא חפנים צד יט ב), ובכל מקום אשר דרך כף רגלו הלך לפניו כבודו וכל העם ששו לקראתו אך הוא לא ישב במקום אחד זמן רב, הלך ושט בארץ היום במקום אחד ולמחר במקום אחר (הרמב"ם באגרתו לבנו) והיה באי רודים ובבל הישנה והחדשה הנקראת בגדד ובפרס ובארץ קדר ובמלכות אלצכיר וראה שם המן היורד בניסן ואיר (שמות מז יג) ומביא ראיות נגד חייו הבלבי שאין זה המן אשר ירד לישראל במדבר, ועבר דרך הים הגדול (שם י"ד כ"ב) והיה בא"י ובירושלים ובטבריה (שם כה לא) והיה במצרים וראה אוצרות יוסף (שם יב לא) (18) והיה מדי עברו מקים אשר ישב ר' יהודה הלוי בעל הכוזרי השתומם האיש עד חכמת הח' ז"ל ותורתו ויתן לו את בתו לאשה (19).

החכם ז"ל עזב ספרד ארץ מולדתו בתחלת המאה העשירית, ויעבר ברחבי תב"י, ולו היה בן יחיד ושמו יצחק, והוא נלוה אליו בכל דרכיו ולא עזבוהו, וכאשר ירד בבבל והיה בעיר בגדד עזב את בנו יחידו שם, ושם מצא לו איש חכם גביר ורופא ושמו נתנאל, והוא המה אליו חסדו, ובשנת תתק"ג כתב יצחק על ספר הפירוש על קהלת שעשה נתנאל בשפת ערב, גם שר לכבודו שיר נפלא בשפת עבר. (20) אבל לדאבון נפש הח' ז"ל לא האריך בנו יצחק ימים רבים.

(14) הח' צונץ מנה מספר פיוטיו המפורסם במחזורים שונים ועלה מספרם קרוב למאה והמשים, ובעמודי העבודה, הביא רק ששים פיוטים ממנו.
(15) ולרוב המה נמצאים במחזורי הספרדים.

(16) הח' ז"ל יזכירו כמעט בכל פרשה ופרשה שבתורה.
(17) כי על ידה מצא הח' ז"ל את מחיתו, והיא היתה מקור פרנסתו בימי עניו ודחקו עין קובץ חי הראב"ע (ח"א ס"י יא בשירי ע"נ) הח' באפנאנע הצרפתי בספרו קורות היהודים (259) מעיד כי הצליח הראב"ע מאד בהכסת התכונה והעלה בידו פנינים יקרים, והתוכנים האחרונים יתפארו בהגלותם חדשות את אשר כבר הוא המציא הראב"ע.

(18) ורי יהוסף האזובי מביא על מאמר ההגדה די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים (הובא באב"דרהם) בשם הראב"ע שהי' שבוי בהודו והי' מאכילין אותו רק טצה שקשה להתעכל ויספיק המעט, וכן עשו המצריים לישראל, וכן הביא ריב"ל (תעודה צד קל"ח) ועיין ציון לשנת תר"ב (חדש טבת) שהעלה שם שהוא שגנה גדולה, כי לא נמצא שהראב"ע היה שבוי בהודו, והכוונה האמיתית במלת "שהיה שבוי בהודו" היא כי פעם אחת היה שבוי אחד בהודו, וספר הראב"ע ממנו כי היו מאכילים אותו טצה.

(19) כ"כ הרד"א (פ' השא בפי' העגל) שהראב"ע היה חתן ר' יהודה הלוי, וכ"כ בפי' (מאור עינים ס' טב) וכ"כ בתשו' (חות ואיר ס' רלח) וכ"כ שם, וראה שאחרי מותו לקח בתו' ועיין למטה ערך ר' יהודה הלוי.

(20) נמצא בקובץ חי' הראב"ע ח"ב (נספחים ס"ה ה).

רבים עלי ארץ כי מת שם בשחרות ימיו (21) וכאשר באה הבשורה אל הח' ז"ל ולנו עיניי נהרי נחרי דמעות על בנו יחידו אשר אהב ויקונן עליו בשיר נהי (22). מבגדד שם פעמיו ארצה איטאליאה, ובכן בא בשנת תת"ק עיר רומי (בראש פירושו לאיכה וקהלת) ותהי ראשית מלאכתו פירושו על חמש מגילות, ופי' ס' איוב, ושם העתיק את ספרי הדקדוק של ר' יהודה בן חיוג מערבית לעברית, וחבר ס' מאזנים בדקדוק, שנים אחדות ישב בעיר רומה, ואח"כ נסע משם הלאה, ויבא לעיר סאלערנא בשנת ונתק"ד, ושם חבר שיר ההתול, נדוד הסיר אוני' נמצא (כ"ח חוב' ד' מצד קלח ובקובץ ח' הראב"ע ח"א סי' יד) נגר איש ריבו ר' יצחק בן מלכי צדק אשר בא מארץ יון מעיר סיפאנטע לגור בתוכם, והח' ז"ל כלה בו חצי ועמו בשיר שנינה המלא רוח השכר, אך גם ריח קלסה יגדופים על איש ריבו (23), בשנת תתק"ה בא הח' ז"ל למאנטובה, ושם חבר ספר האצטרלוב, וס' הצחית, בו יורה צהות ומליצות הלשון, גם מחלקי לשון עברי ומיסודי הדקדוק, בשנת תתק"ח, התגדר באיטליא שמות מקימות שבתו לא נודעו, ושם חבר ספריו באצטנגינות, בשנת תתקי"ב-י"ג היה בלוקא, שם נפל למשכב ונחלה במחלה אנושה, ונהרס ורפה מבנה גופי מאוד, ויגיע עד שערי מות ואיש אחד ושמו משה בן מאיר סמכהו בחסדו על ערש דוי, וכל משכבו הפך בחליו, עד כי קם ויחי, ואז נדר לבאר דת אל ביד החכמה הטובה עליו, וכן יאמר (הקדמה השניה לפי' על התורה) "וד' יחזקני לשלם הנדר" ואז היה בן ס"ד שנים, וחבר שיר לכבוד ידידו ומוטיבו.

לְאַבְרָהָם בֶּנוֹ מְאִיר יֵצוּ עֵז
יְבִינְהוּ וּמִפִּי כָּל תְּבוּנָה
עֲזָרְהוּ, עַדִּי חֲלוֹם, וּמִסְפָּר
שְׁנֵי חַיֵּי שְׁמוֹנָה עַל שְׁמוֹנָה
בְּזִקְנָתוֹ מְכָרְהוּ עֲזָרְהוּ
בְּיַד מִכָּה חֲדָשָׁה גַם יִשְׁנָה
וְכֵב מִשָּׁה בֶּנוֹ מְאִיר סִמְכוֹ
וְשָׁב גּוֹן כְּפָפָה רַעֲנָנָה
וְנִדְרָתִי לְאֵל נֶדֶר בְּחַלִּי
לְבָאֵר דָּת בְּתֵר סִינִי נְהִינָה

(קובץ ח' הראב"ע ח"א סי' סז)

משם התחיל לחבר פירושו על בראשית ועל שמות (מהדורא קמא י"ז),
ובשנת

- (21) ולא נכונים דברי אלהריוי שכתב בספרו (תחכמוני שער ג) על בנו של הח' ז"ל שהמיד את דתו בדת מחסד, ורבים מחכמי עמנו כותבי הדורות לקחו להם דבריו למקור נאמן (ועיין קובץ ח' הראב"ע ח"ב בנוספות סי' ד) כי יצחק בנו של הח' ז"ל נוע וימת בחיי אביו יהודי נאמן לאלהים ולתורתו, ולא החליף ולא הסיר את דתו, וגם בהיותו בארצות המזרח כבוד ר' עליו זרח.
- (22) נמצא בקובץ ח' הראב"ע ח"א סי' יז יח דיואן (203, 205).
- (23) עיין מבוא לקובץ ח' הראב"ע (שער הראשון) דעת החכמים כותבי הדורות בזה.
- (24) בזה יש חלוקי דעות בתי פירוש ועיין (ד"י להח' הראב"ע ח"ד ציון ה).

תולדות רבינו אברהם בן עזרא

ובשנת תתקט"ו, חבר שם בלוקא פי' על ישעי', ועוד שני ספרים בדקדוק לשון עבר, שם האחד ס' היסוד (נראה ששמו העקרי הוא יסוד הלשון) ושם השני, שפת יתר' להגין בו בעד רבינו סעדיה גאון על אודות ההשנות אשר השיג עליו ר' אדונים הלוי בן לברט הנקרא, דונש", ומשם הרים פעמיו לארץ צרפת, ויבוא למדינת פראווענס, יראשית מושבו היתה בעיר בדרש (בעדארעש) ושם חבר ס' השם בביאור סוד השם המפורש, הוא השם הנכתב ואינו נקרא שהוא שם העצם כמ"ש בביאורו עה"ח (שמות לג כא), בנוי על שרשים מהמספר ותשבורת, משקיף על הפילוסופיא מעט (הבדרשי בכתב ההתנצלות) לכבוד שני גדולי הדור שקדמו פניו שם באהבה, ר' יצחק בן יהודה המכונה בשם נשיא היהודים, ור' אברהם בן חיים, ומשם הלך לעיר רודוס אשר בפרובינציאה (לאנגורוק) בשנת תתקט"ז, ושם חבר פירושו על תהלים דניאל ותרי עשר, משם נשא את רגליו ארצה בריטאניא, ויהי בעברו צרפת הצפונית, ופגע בעיר רומרוג מקום מושב החכם הגדול רבינו יעקב בן מאיר נכד רש"י ז"ל, אחד מראשי בעלי התוספות, וגם היה משורר ופייטן ומדקדק גדול הנקרא בשם רבינו תם, ורבים מרבני צרפת ובראשם רבינו תם קדמו פניו בכבוד, ור"ת נתפלא כ"כ על חכמתו עד אשר שר בשירים במהללו, ורצה להראות בזה כי לא גופל הוא במליצה ושיר מן חכמי ספרד, והחכם ז"ל התפלא על ר"ת ששר לו שירה ראמר.

ומי הביא לצרפתי בבית שיר

ועבר זר מקום קדש ורמם

ולו שיר יעקב ימתק פמו מן

אני שמש נחם שמשי ונמם

והשיבו רבינו תם

אבי עזרי ישיבהו סעפיו

אשר נתן ידיו בין אנפיו

אני עבד לאברהם למקנה

ואקדה ואשתתנה לאפיו

והשיבו הח' ז"ל בפענה יתירה

העבון אל אביר עם אל ורועם

להשפיל ראש במכתב אל בזוי עם

והליצה למלאך האלהים

אשר יקוד וישתתנה לבלעם (25)

(קובץ ח' הראב"ע ח"א סי' נא נב)

(25) הח' ז"ל השתמש במליצתו לתרי אפי לבלעם, ר"ל לבל עם, והוא מנביל נגד מה שאמר על ר"ת, "אביר עם אל ורועם (תקונים והערות לקובץ).

ואח"כ עשה הראב"ע שיר נפלא לכבוד ר"ת והוא, אלף פעמים אכרעה לאל" ור"ת השיב לו בשירו שעשו עפ"י דרכו ומשקלו ורשם בו היטיב את תמונת פני הראב"ע כי חכמתו תאיר פניו, ועין ראותו כן תעידהו כי רוח אלהים בקרבו והוא, יודע לבני מחשבות תוכו" (קובץ תו' הראב"ע) ואח"כ עשה הראב"ע לכבוד ר"ת עוד שיר נפלא כדרך אילן ברוב חכמה וכשרון (נמצא בקובץ ח' הראב"ע ח"א סי' קכ"ה), בשנת תתקי"ח בא לאנגליא, ואז למושב לו העיר לונדון, שם חבר ס' "יסוד מורא", וסוד תורה, בטעמי המצות והערות הרמזים בדרך קצרה (לשון הברשי בכתב ההתנצלות) לכבוד איש חסדו יוסף בן יעקב מסדווייל, וס' "אגרת השבת", להוכיח שאנו מחויבים לשבות ביום השביעי מערב עד ערב, שהיום הולך אחר הלילה שלפניו (26) בימי הסתיו שנת תתק"ך, בא לעיר גרבווא בצרפת, שם העתיק משפת ערב לשפת עבר לוחות בחכמת התכונה מאת מחמר בן אלטני, וכתב הקדמה בראש הס' שהוא נקרא "כלילה ודמעה" גם עסק שם באצטגנינות וחזה במזל ילד אחד עפ"י מצב הכוכבים (27), בשנת תתקכ"ו שב עוד הפעם לעיר רודום (רהודין) ושם השיב ידו על ביאורו לחמשה חומשי תורה במהדורא תנינא (בשיטה קצרה) (28) וכן היה דרכו לרוב לכתוב שני פירושים שונים על ספר אחד, פעם בדרך ארוכה ופעם בדרך קצרה, וכן כתב גם שאר ספריו שתי פעמים, כי הח' ז"ל לא נח ולא שקט רגע בימי חייו, וכתב יומם ולילה בלי הרף, וכמעט לא ימיש העט מידו.

במסעו בצרפת הדרומית רשם לארץ מילדתו ספרד, ויהי בבואו לקאדאהרע לגבול נאווארא ואראגאניען בצפון ספרד הקדימהו המות, ולפני מותו קרא על נפשו ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרון אף העולם, יום מותו היה בשני בשבת בחדש אדר ראשון ד"א תתקכ"ז (29).

(26) עיין ברשימת ספריו סימן י"ז מה שהערותי שמה.

(27) עיין (נספחים לקובץ ח' הראב"ע כרך שני ח"א סי' ד):

(28) מבוכה גדולה נפלה בין חוקרי זמנינו סתי פ"י השיטה ראשונה, וסתי השיטה האחרונה, לדעת הח' ר' שמואל צרעה (מקור חיים שמות כו כא) שכתב שם, "והו מביאר בנוסחא הראשונה וז"ל, והקדמונים אמרו כי נר אחד באמצע והששה נערכים זה אחר זה כחצי ענף" והוא מה שנמצא בביאור הקצר (פ' תרומה) וכן (מקור חיים שם כ"ט ט) הביא נוסחא הראשונה, ולפי"ז הפ"י הקצר הוא נוסחא הראשונה, וכן פ"י המשקוני, ולדעת שד"ל (כ"ח ח"ג צד קעח) נעשה תהלה הפ"י הארוך. והפ"י הקצר אח"כ וכן דעת הג' רש"י רפ"ט, והסכימו עמו כל חוקרי הזמן, כי פ"י הראב"ע הנדפס על' בראשית ויקרא במדבר דברים, וגם פ"י הקצר על שמות הנדפס בפ"ע, הוא מהדורא תנינא, אמנם פ"י שמות הארוך (הנדפס עם שאר הספרים) הוא מהדורא קמא, וכן נמצא בטח עוד מהדורא קמא על הארבעה ספרים ובעת נמצא מהדורא קמא פ"י על בראשית נח נדפס או"נ ח"ב צד (209) והכנסתים בתוך ביאורי:

(29) יש לנו מקור נאמן לדעת שנת מותה ז"ל, והיא כתבת קטנה שנמצאה בין ספרי הח' ז"ל, בב"י בכמה ביבליאטיקות, אי נמצא בוזאטיקאני (ספר ל"ט) ואחד נמצא בווינ תוך ספרי הקיסר

ככתוב בראש ספרו „שפת יתר“, וביום שני בר"ה אדר ראשון שנת ד' תתקכ"ז נפטר אבן עזרא ז"ל והוא בן ע"ה, וכתב סימן לעצמו בשנת (צ"ל בשעת) פטירתו כתיבת ידו, ואברהם בן המש ושבעים שנה בצאתו סהרן אף הנצב"ה, הכתובות התולדות והמדוקדקת כזאת שנרשמה בה בדיוק, יום, השנה, וההדש, ושנות הייז יש להבקורת לסמוך עליה גם היוחסין ידע הכתבת הזאת ועל פיה יכתוב „נפטר אבן-עזרא ר"ה אדר יום ב ע"ה שנה“, והח' היים ב"ר יוסף מיכל (אור ההייב) בביא כס' „יחוס הצדיקים“ שנקבר בעיר כאבול בארץ ישראל אשר שם גם קבורת ר"ש בן גכירול.

רשימה מחיבורי החכם הראב"ע ז"ל

יג 25

עם הערות נזכרות ומועילות לקוחים מנישט ספרי החכמים כותבי הדורות

- (א) פירוש על בראשית שמות (מהדורא קמא) בשנת תתקי"ב-י"ג (1) ולפי דעת קצת התחילים בשנת תתק"ד-ה' והשלימם בשנת תתקי"ב-י"ג.
- (ב) פירוש על חמשה חומשי תורה, במהדורא תניינא (בשיטה קצרה) השלימם בשנת תתקכ"ו (2).
- (ג) פ"י על יהושע, רמז עליו בפ"י על התורה (דבר' לב ד), ופ"י על שופטים רמז עליו בפ"י עה"ת (שם כט יט), ופ"י על שמואל, רמז עליו בפ"י הקצר על שמות ושמות כז בא), וכן (כתה' נא ב), ופ"י על מלאכים, רמז עליו בפ"י עה"ת (דבר' כא יז) (3).
- (ד) פ"י על ס' ישעי' בשנת תתקט"ז, ולד"ק בשנת תתק"ה (4) גרפס בבסליאה, ועם מ"ג ד"א תפ"ד.
- (ה) פ"י על ירמיה, רמז עליו בפ"י על התורה (ויקרא כ ב) וכן הבטיח בפ"י לישעי' מח ח, מט א, אפרשני בס' ירמיה.
- (ו) פ"י על ס' יחזקאל, גרפס בבסליאה (5) והח' ז"ל הזכירו (ברא' ל יא) ובפ"י הקצר (שמות כח מא), ובפ"י לישעי' ו א, כתב כאשר אפרש בס' יחזקאל.
- (ז) פ"י על ס' תרי עשר, בשנת תתקט"ז-י"ז (6) גרפס בבסליאה, ואח"כ בדפוסים שונים, ויש עוד ביאור להרי עשר נכתב עפ"י הח' ז"ל ע"י תלמידו ר' יוסף ממדווייל, ומשונה מן ביאורו דתרי עשר אשר בדפוס ונמצאו אצל דע ראססי קובץ ת"ע (7) הם' הושע הבטיח לפרש (ברא' לא יט) והס' עמוס הזכיר (שם כח יא).
- (ח) פ"י על תהלים, בשנת תתקט"ז-י"ז (8), ולד"ק בשנת תתקי"ח, והח' ז"ל הזכירו (ברא' יד יח).

(1) וכן כתב הח' ר"ל דוקעם שראה אצל הרב ר' שלמה נעטטער פ"י הראב"ע כת"י, וכתוב שם בס' שמות כזה, "ספר וא"ה שמות חבור לאברהם נשלם שנת תתקי"ג, יקר כמו שהם". והוא נגד דעת הג' ש"ר ז"ל אשר הניה תתקי"ז ולדעת בעל אהל יוסף בהקדמתו לס' שמות, שהפ"י הארוך להראב"ע ז"ל על שמות חבור אחד מתלמידיו וקבץ אותו מדברי הראב"ע ז"ל.

- (2) עיין תולדות הראב"ע הערה (28).
- (3) ונראה מזה שקדמו לזמן לפ"י על התורה יבאציה"ם להח' ר"א בן-יעקב מביא פירושו לנביאים ראשונים כת"י (פירש"ט ח"א ד יב).
- (4) חבור אחר שחיבר פירוש התורה, כנראה בס' יט ד. שכתב, דקדוקו מפורט בתורה, ובס' ס' כז כפר פירשתי בס' בראשית.
- (5) בעדות הג' ישיר מקאנדיא (מלא חפנים צד 20), ובדפוס בבסליאה ש' כ"ד בפרים יצא לאורה פ"י ס' ישעי' וי"ב נביאים, ופ"י ס' יחזקאל הנבסך, ופ"י שאר כפרים לא ידענו איפה הסדוקים וא"א שלא יצאו אם הם נחבאים.
- (6) וכן כתוב בס' תרי עשר בסופו במ"ג קהלות משה, "פירשתי אני המחבר אברהם ב"ר מאיר אבן עזרא הספרדי שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושבע עשרה בר"ה שבת בעיר רודוס".
- (7) עיין בהקדמת בעל אהל יוסף לס' שמות ובתולדות ר"ג בעל הערוך הערה 13, גם הנמצא אצלינו בדפוס יכול להיות שמחני עד סופו נכתב ע"י תלמידו כנראה בס' הגי' א ו, "וזה פירושו ספ"י" וכן (בסלאבי א יא) "אחר כן אמר לי הרב ההבס על זה הפ"י פ"י נכון מאד והוא דבק על הענין".
- (8) וכן כתב בסוף תהלים עם פ"י הח' ז"ל כת"י הנמצא תוך ספרי דע ראססי ס"י 510 "אני אברהם ב"ר מאיר הספרדי פירשתי ס' תהלות, ונשלם בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושש עשרה ליצירה בחצי הודש אצל בהעיר רודוס" ולד"ק פירוש על תהלים עלפנינו הושט עליו נוספת אשר יצאו סן ידי תלמידיו

- (ט) פי על משלי ונדפס אצל מ"ג 9).
- (י) פי על ס' איוב בשנת תת"ק, ולר"ק בשנת תתק"ד, אחרי אשר קדמה לו פי קהלת הזכירו (איוב לו כג), חיברו בעיר רומי לתלמידו ר' בנימין בן יואב והח' ז"ל הזכירו בפי' על התורה (במדבר כב כב).
- (יא) פי על חמש מגילות, פירושו על קהלת חיבר בשנת תת"ק 10, וכן על איכה ואסתר, ומגלת שה"ש זרות מאוחרים מעט, ובאוצה"ס של רד"א נמצא פי' על שה"ש וקהלת בכת"י שלא נמצא אצלינו, פי' על שה"ש וי"ו אופנים דהיינו פי' הנדפס בג' אופנים, ועוד ג' אופנים שלא נדע לנו, ויש עוד מהדורא שנית לאסתר, נדפס ע"י החכם צעדנער ז"ל ולשה"ש ואיכה נמצא עוד בכת"י.
- (יב) פי על ס' דניאל תתקט"ז בחדש מרחשון ברודוס 11 ויש עוד ששה אחרת על דניאל בכת"י והח' ז"ל הזכירו בפי' על התורה (ברא' ד ד, י ד, כו מ).
- (יג) פי על עזרא ונחמיה 12).
- (יד) פירוש על ס' יצירה, המקו"ח הביאו בראש ס' בראשית, וכן המומט הביאו בפי' עה"פ והיו לאותות (ברא' א יד) ובפי' שמות בענין השם.
- (טו) פי על עשרת הדברות מקוטט מפי' עה"ת נדפס פאריו שכ"ז, קרימונא תש"ד, באויל 1521, ועם באור בלשון רומי ע"י הח' סיביסטיאן מינסמער באויל 1527, עוד כנ"ל ע"י הח' ליפוסקולס 1559 עוד ע"י מערצערס פאריו 1568.
- (טז) אגרת השבת, בלונדון י"ד טבת תתקי"ט, להוכיח כי תחלת השבת היא בערב יום שלפניו, ונחלק לג' שערים. א) בראשית שנת התורה ב) בראשית חודש התורה, ג) בראשית יום התורה, נדפס ראשונה בסוף ס' מבחר המאמרים שנית בכ"ח ד' מכתב כ"ב, ובסוף ש"ע של האריו"ל נדפס רק סוף השיר לבר שהוא כפתיחה אל הספר ואיננה גוף הספר (פפר"ם תנ"א) וכן בעל ס' חמדת הימים הביא בספרו (חלק ראשון לשבת קודש פ"ה) תחלת אגרת השבת (ליוורנו תקכ"ב) ומובא במק"ח (ויקרא כה ט) נדפס בקובץ חכמת הראב"ע (ווארשא תרנ"ד).
- (יז) ארשת השפה כה"י 13).
- (יח) בית מדות, מוסר ויראה 14).
- (ט) ספר האחד בסגולת המספרים האחדים מאחד ועד עשרה, חבר בנערותו ונעתק מקצתו לשפת צרפת, ונעתק מכת"י עם ביאור מספיק על ד' המספרים
-
- (9) ויש שמיחסים הפ' לר' משה קמחי (ציון לשנת תרי"ב) וכן יוכיח ה' רייפמאן (החוקר שנה ראשונה חוב' שניה) ועיין אוצר הספרות שנה רביעית במאמר "עטרה ליושנה" מהח' ר"ד כהנא שהוכיח בלי ספק שהח' ז"ל חברו, ונמצא בכת"י ביאור אחד על ס' משלי להח' ז"ל, ואומרים שהוא הפ' האמיתי, ויצא לאור בשם "ברכת אברהם" ע"י הח' חיים סאיר הלוי איש הורוויץ (פפר"ם תרמ"ד).
- (10) וכן נמצא בסוף ס' קהלת שנשלם בשנת תת"ק.
- (11) וכן סיים הח' ז"ל בסופו "נשלם ס' דניאל במרחשון שנת ארבעת אלפים ותתק"ו בעיר רודוס וכו' הוא המחבר הוא הסופר", נראה מזה כי ס' דניאל העתיקו הוא לבדו ולא חלה בו יד אחר.
- (12) וגם עליהם יש מערערים האומרים שחברם הרמ"ק, ועיין אוצר הספרות הנ"ל במאמר הנ"ל, מהח' רד"ב שיוכיח שהח' ז"ל חברם, וכן בלי ספק חיבר גם על ד"ה, כי כן מציינו בפי' עה"ת (במד' כה יב) וכבר פירשתיו כי נגיד היה עליהם, וכוונתו שפי' כן בד"ה, והי' בנימין ב"ר יהודה איש רומי בפי' לד"ה מזכיר פירושים משמו בכמה מקומות.
- (13) לפי דעת הר"ם ש"ש באוצה"ס ערך זה הוא אחד עם הפ' שפת ברורה.
- (14) עיין אוצה"כ לבן-יעקב ערך זה מה שכתב ע"ז.

המספרים ע"י הח' ר"ש פינסקער, ונשרם ביאור יתר המספרים ע"י הח' מ"א נאלדהוט (ארעס תרכ"ו).

(ב) ספר הגורלות, כללים לדעת העתידות ע"י ידיעת חכמת הכוכבים ונקרא גם "פוקח עורים", ולר"ק "פוקח עורים" פירינצי תקט"ו, אמשטרדם תקמ"א, פיורדא תקמ"ג ברשימת ספרי הרב מ' רא (קווארט סי' 1665) נמצא קצת פי' על ס' גורלות הזה בכת"י 15) כן נמצא שם כרך גדול בחכמות איצטגנינות והתולדות וגורלות עפ"י המבטים, ונקרא ג"כ בשם "גורלות" בכת"י להח' ז"ל.

(גא) הגיון, יחקור בו על הבו"ת ואיך נשיגהו מתוך פעולותיו בהמציאו כל מעשה בראשית על סדרן, ובפרט מתוך מציאות האדם ויצירתו בחכמה נפלאה, נמצא עם קצת ביאורים בכ"י רח"מ סי' (82), והר"מ ש"ש כתב שנמצא ג"כ בכ"י אוקספורד, ולדעת וואלף נמצא הגיון הראב"ע בוואטיקאן 16).

(גב) ספר הטעמים, או, טעמי ראשית חכמה, תתק"ח, בו יתן טעמים על השמות והצורות והמראות והמבטים והבתים והגזרות והמשפטים והתולדות אשר נתיחסו אל כוכבי השמים וכסיליהם. ונחלק ליו"ד שערים, ונמצא בכ"י באוצה"ס של רד"א, עיין "ראשית חכמה" כן היה נמצא בכ"י אצל הס' יש"ר (עיין בכוה"ע לשנת תקפ"ט צד 58).

(גג) ספר היסוד, בלוקא תתקט"ו, ולדעת הח' שוח"ה בשנת תתק"ה, בדקדוק לה"ק, ומזכירו תמיד בפ"י עה"ת, ולר"ק שמו העיקרי הוא יסוד הלשון וכמו שקרא לחבוריו האחרים "יסוד העבור", "יסוד המספר", ובעל אהל יוסף כתב שלא בא ס' זה לידו ולא ראהו 17).

(גד) ס' המאורות תתק"ח, על מאורות השמים האיך יפעלו עד יושבי הארץ בעניני החליים וגם לידע ממעמדם ענין החולה היחיה או ימות וכדומה בעניניו, וכמו כן על מערכת הכוכבים והגלגלים וחשבון העבור ונחלק ליי"ב שערים, ומתחיל "מפיל אני תפכתי לפני אלהי אבי כל עוד נשמתו בי לשלח אורו ואמיתו אל לבבי" נעתק לשון רומי ונדפס רק ההעתק לבר ליירדין 1496, שם 1508, רומא 1544, ליירדין 1550 פפד"מ 124.

(גה) ס' המבחרים תתק"ח, ידבר בו מפרטי דיני הבתים השנים עשר, ואיזה מהם טובים או רעים לבחור אותם לכל מעשה אשר יעשה, ועל הימים הטובים והרעים להקזה ורפואה ולכן נקרא ס' המבחרים, ונחלק ליי"ב בתים, עיין ראשית חכמה.

(גו) ס' המולדות תתק"ח, יבאר בו הבתים השנים עשר ותקופות ועברונות ומולדות טובא במפרשיו פעמים רבות, נמצא באוצה"ס של רד"א, ונכתב ע"י ר"ח קרישפאן בשנת ק"ע לפ"ק, עיין ראשית חכמה 18).

(גז) ס' המחברת תתק"ט, במשפטי העולם על מערכת הגלגלים ומשפטי הכוכבים, ואורי הוא ס' "העולם" שלו, ייעד לחברו בס' הטעמים שער ב', נחלק ליי"ב שערים, ובעל אהל יוסף הביאו בפ"י (ברא' וד) עה"פ כי לימים עוד שבעה.

ס'

(15) יש מטילים ספק בו אם הוא להח' ז"ל.

(16) והח' די רוסקי מסופק בזה אם הוא להח' ז"ל, ועיין צה"ס לבן-יעקב ערך זה.

(17) ס' היסוד בדקדוק אשר נאבד ימים רבים מצאו הח' ר"ש פינסקער, עיין המזכיר שנה י"ג 69 אמנם התהלת ס' היסוד אשר בכ"י פאריז 1230 לפיכך אינו מהראב"ע (שוח"ה בסבוא לס' העבור).

(18) עיין פניני שד"ל מכתב ג' בסופו.

בח) ס' הנסיונות (19).

כט) ס' העבור, וסוד העבור נדפסו ביחד, חבר במדינת ווירג'יניה אחר שכבר היבר פירושי עה"ת שמזכירו בו כאשר רמותי מקצת סודם בס' הישר שהוא פי' התורה, חברו בשלשה שערים, השער האחד במולדות ובמאזניהם ובקביעות הפרשיות, יבתקיפת שמואל ורב אדא וחשבון הגוים, השער השני בטעמי כל הכתיב בסדר אחד וסוד העבור, השער השלישי בתקופת האמת ועת מחברת המאורות באמת, אך אצלנו בדפוס לא נמצא השער השלישי, ולא נדע אם לא הוציא מחשבתו אל הפועל או נאבד, יצא לאור פעם ראשונה מתוך הב"י אשר היה ספון ושמין באוצרות הספרים באוקספורד ע"י חברת סקיצו נרדמים, עם הקדמה והערות מאת הח' שזח"ה ל"ק 1874, וגם מזה הספר יש נוסחא שניה.

ל) ס' העולם, מהדורא קמא בשנת תתק"ב (שזח"ה) תתק"ט (רמש"ש) ונקרא ג"כ משפטי העולם בעניני מחברת המשרתים (20), ובעל אהל יוסף הביא בפ' (שמות מ ב) על הפ' ביום החדש הראשין (ויקרא כג כד) עה"פ ובחדש השביעי, (ושם כה ט) עה"פ והעברת שופר תרועה מזכיר נוסחא שניה מס' העולם.

דא) ס' העצמים על עניני הטבע והאדם למה שאחר הטבע ועל מהות הנביאה ותכונת הגלגלים, נחלק לששה מאמרים, חברו בלשון ערבי ונעתק לעברית ע"י הר' יעקב בן הישיש הר' שלמה ון אלפנדארי, ונמצא כת"י תוך ספרי דע ראססי ס' 1355 וגם בב"י זפלארענץ ונעתק עתה מכ"י ישן אשר בבריטיש מוזעאום, ובתוס' הערות מאת המעתיק הרב ר' מנשה גראסבערג מטרעסטיני לונדון תרס"א, ומובא במפרשי הח' ז"ל פעמים רבות (21).

לב) ס' הקץ (22).

לג) ס' הרפואה (23).

לד) ס' הישאלות, הוא ס' למשאלה בקדרות, ונקרא גם שאלות והשיבות ובעל אהל יוסף (ברא' ס' יג) קוראו בשם אגרת התשובה, חברו בשנת תתק"ח ונמצא בב"י אוקספורד ס' 2023 יצא עתה לאור ע"י הרב ר' מנשה גראסבערג מטרעסטיני לונדון תרס"ב יעיין ראשית חכמה.

לה) ס' השם, תתקט"ו בברדש על איתיות השם המפורש ותכונתם ורמזיהם (24) וחלקו לשמונה שערים, ובספרי כ"י של דע ראססי ס' 314 עם פי' לר' שלמה שרביט בהעיר עפהעזי בשנת ה' ספ"ר, ועוד שם בס' 556 הנז' פי' להרב מ' מרדכי כימטינו, ונרפס עם באור, אור נוגה ומבוא בל"א ע"י הר' גבריאל הירש המכונה ד"ר ליפמאן פיורדא תקצ"ד.

לו) ס' התשובות, בעניני חכמת המספר כת"י ברומי בוואטיקאני נרפס בשנת ה' קמ"ה ע"י רוד ב"ר שלמה אבן עקוש, ונמצא בפאריז בביבליאטיקע של המלך.

חידושים

(19) הח' גראטץ יטיל ספק בו אם הוא להח' ז"ל.

(20) ענינו כמה מחברות הם ושאינו לסמוך במחברות המשרתים על ס' אבו מעשר, ובן בסחברות הכוכבים על לוחות הכמי הובו.

(21) הח' גראטץ מטייל ספק בו אם הוא להח' ז"ל.

(22) הח' גראטץ יטיל ספק בו.

(23) ובן יטיל ספק בו.

(24) עיין תולדות הראב"ע.

לו) חרשים על מס' קדושין (25).

לח) חידה על אותיות אהו"י (תחלתה אב בהאדמה) נדפסה פ"ר לבדה, וגם עם פי' שונים, ובלא פי' נדפסה בכל מיני מקראות גדולות בדפוסים שונים ועם פירוש לר' יעקב ציומער בסוף ס' מעמי מסורה אמשטרדם תי"א, ובסוף ס' אגרת המיול תע"ב ועם פי' ר' דוד כהן די לארא בשם דברי דוד ליידען תי"ח, וגם בלי פי' אבל עם העתקה בלשון לאטיין (שם שנת הנ"ל) עוד עם פי' לא נדע למי לובלין תמ"א, ובסוף ס' פי' המסורת עם פתרון ס' יעקב ב"ר יצחק אמשטרדם תס"ג, עוד עם פי' לר' דוד גרינהוט בסוף ס' מדרש שמואל על אבות, וויניציא שר"ט, קראקא שנ"ד, פפר"ם תע"ג, עוד עם פי' ר' יקותיאל המו"ל ס' מרגליות טובה, אמשטרדם תפ"ב, עוד בשם פשר דבר, להח' ר' גרשון לעטערים (אבי הח' ר' מאיר לעטערים) נדפס בהבכורים לשנת תרכ"ה וכן נדפס פירוש על החידה בספר נסיונות אברהם בראש הספר דפוס ווילנא תקפ"א.

לט) חידה על אותיות מ"ן לא בדרך שיר, נדפסה ראשונה בס', נפלאות חדשות, ומשם לוקחה ונדפסה בס', חומת אש" עם פי' מנגנות אליעזר מאת אליעזר ב"ר שלמה ברעסלוי תקנ"ט, עוד בס' שפה ברורה להח' ז"ל עם פי' הר' גבריאל ליפמאן בשם, מבין חידה" פיורדא תקצ"ט.

מ) חידה על הלבנון מתהלת, גבר אשר דת וחק חרת נדפס בס', הליכות קדם" אמ"ד תר"ז.

מא) חי בן מקיץ (26).

מב) חכמת הבספר (כת"י).

מג) חרוזים על שחוק שהדמח, ונקראת גם מליצת הראב"ע על שחוק האישיקאק עם תרגום לשון רומי ע"י הידע, נדפסה ראשונה בתוך שארי ספריו אוקספורד 1698 ונדפס בראש ס' מעדני מלך לר' ידעי' הפניני אוקספורד הנ"ד, ועוד שם תס"ב ובפפר"ם תפ"ו, ובאגרת יש"ר ח"ב אגרת כ"ח ווין תקצ"ו, ועם ס' שפת יתר פרעסבורג תקצ"ח (27).

מד) מוב' שם כת"י בבורעליאנע (קובץ פאקעק צד 213) וכלור השמטות לבאורו לקהלת ועניני מוסר להנהגת האדם (28).

מה) ס' יסוד במספר, בדקדוק המספרים והאותיות המורים עליהם בלה"ק ונותן טעם לשם קצת מהמספרים נחקק לחמש מעלות עם ביאור ארוך להח' ר"ש פינסקער ווין תרכ"ג (29).

מו) יסוד דקדוק בדקדוק לה"ק ומוכירו תדיר בפי' עה"ת (כת"י רש"ף כרך מז ב) (30)

יסוד

(25) עיין תולדות הראב"ע מה שהבאתי מר' זכריה ׳ן סרוק בפי' למגלת אסתר ובהערה סי' 7 מה שהעירותי שם.

(26) וכתב הח' בן-יעקב באוצה"ם שבטעות סיחסין אותו לר"ש בן גבירול כמ"ש בנדפס אצל ראשית החכמה דפוס קושט' ונקרא שם בשם ס', „המוסרי“, והדפיסו בס', „צל עולם“ אמשטרדם תצ"ג, וכן בס', „חפש מטמונים“ מאת ב"ג ברלין תר"ה עם קצת הערות. להח' רו"ה, ומצוי בוואטיקאנו כתי"י על קלף בכרך אחד עם ס' אחר על מלכות שמים, וכן נמצא בכ"י באוצה"ם של רד"א.

(27) לדיק מיוחס בטעות להח' ז"ל.

(28) ולדיק מיוחס בטעות להח' ז"ל.

(29) עיין ציון תרי"א (דף קסו).

(30) ומכאן מודעה לה"ר גבריאל ליפמאן המסופק במציאותו (אוצה"ם לבן-יעקב).

רשימה מחיבורי הח' ז"ל

(מ) יסוד מספר גדול מהנ"ל ונקרא ג"כ ס' המספר, כולל כל חרקי חכמת המספר, כן מדבר שם מחכמת הניגון יען כי ערכיה מורכבים מערכי החשבון ומערכי המדות נחלק לו' שערים עם פי' לא נדע מהברו. ונמצא בכת"י אוקספורד סי' 5395 וכן בכת"י שד"ל, ונדפס עם ס' האחר ע"י ר' יצחק קאבאק (31).

(מח) כחות שנות האדם.

(מט) ס' יסוד מורא, ויש קורין לו יסוד מורא וסוד התורה בלונדון שנת תתקי"ט (32) ולד"ק שנת תתקי"ח, בסדר מחלקות מצות התורה, למערכותן ומוניהן, וחובת לימוד המקרא והחכמות להבנת דברי התלמוד בי"ב שערים, ובשני שערי האחרונים מדבר על השם הנכבד ואותיותיו, נדפס בקושטאנטינא שנת ר"ץ, וויניציא שכ"ו האמבורג תק"ל, פראג תקנ"ג, אוקספורד 1691, שם 1767, פראג תקצ"ג עם פי' לוית חן פפד"מ ת"ר עם תרגום ובאור האמבורג תר"כ.

(נ) כלי הנחישת, להח' בטלמיוס היוני. ונעתק ללשון ערב, והח' ז"ל העתיקו מלשון ערב ללשון עברי ולמד בו האיך לעשות כלי הנחישת הנקרא אצטורלאב העשוי לדעת חלקי השעית וכן תכונת השמים ומדידת הארץ, מהדורא קמא חיבר במאגטובא בשנת. התק"ו, ומהדורא תנינא בשנת תתק"ח, והשלישם במרחשון תתק"ט, נדפס מכת"י ישן קאניגסברג תר"ה ובעל אהל יוסף (ברא' לג י) עה"פ כראות פני אלהים, מזכיר גם מהדורא תנינא (33).

(נא) לוחות התכונה, ונקרא ג"כ הלוחות למחמד בן אלמטני בלשון ערב והח' ז"ל העתיקו מלשון ערב לשפת עבר עם הקדמה בראש הס' נקרא, כלילה ורמעה. במחלקות הגבורים בארץ לפי מעלות השמש, ובעל אהל יוסף (ברא' לג י) עה"פ כראות פני אלהים ותרצני מביא שני לוחות ממנו א' שחיבר בלוקא בעיר לומברדיא, וא' חיבר בנרבונא, ולדעת הח' גראטץ חבר לוחות הראשונות בלוקא בשנת תתקי"ג ואחרונות בנרבונא בשנת תתק"כ, ונמצא בכת"י תוך ספרי דע ראססי בפארמע סי' רי"ב, ולדעת הח' שוח"ה חכרם בשנת תתק"ה.

(נב) מאזני לשון קודש, או מאזני הלשון, ונקרא ג"כ מאזנים בעיר רוסי תת"ק ולד"ק תתק"ו, על דקדוק לה"ק, ונדפס אויגסבורג רפ"א, וויניציאה ע"י ר"א בחור ש"ז בקובץ ספרי דקדוקים אחרים אמשטרדם ת"ז, והוא לברו אלטינא תק"ל, עוד עם פרקי ר' אליהו בחור האמבורג תק"ל, עוד עם באור ריו"ה אופיבאך תקנ"ה עוד ע"י ר' יוסף ב"ר משה וויניציאה תקס"ט, והח' ז"ל הזכירו (ברא' מט ו).

(נג) משפטי המזלות או שמוש המזלות, ונקרא ג"כ ס' ראשית חכמה בשם החיבור הכולל (עיין למטה סי' גט) על שההצעה שבראש הספר מתחלת ראשית חכמה יראת ד", ונחקק ליו"ד שערים עם פי' קצת על הגריון, ונמצא באוצה"ס של רד"א.

משפט

(31) עיין ציון תר"א דף קט"ז ובאגרות שד"ל צד 715.

(32) ונמצא בכת"י תוך ספרי דע ראססי בפארמע סי' 314 וכתוב שם בסופו „אני אברהם הספרדי בן ר' מאיר הספרדי הנקרא אבן עזרא התהלתי לחבר וכתבתי זה הספר בהעיר ששנדיריש (צ"ל לונדיריש) בהאי אינגלזירא בחדש תמוז והשלמתיו בחדש אב בסוף השבוע הרביעית בשנת ד"א תתקי"ט לב"ע".

(33) ולפי"ד הח' ר"ס ש"ש באוצרות היים דף שי"ז הוא כעין הקדמה לחבורו חקות שמים באצטננינות וחזיון ועיין (כ"ח מח' ח צד 63).

(נד) משפמ השעות (34).

(נה) סוד תמונת האותיות, מצורת האותיות הא"ב ונותן טעם עליהם בדרכו בס' צחות, ונמצא בוואטיקאן כת"י על קדף (36).

(נו) עץ החיים כת"י רש"ף באודעס כרך 4, 16 (כ"ח מח' ח' (צד 63) (36).

(נז) ערוגת החכמה ופרדס המזמה, מאמר מחקרי-עמוק על מציאת השם וקדמותו אשר נמשך בה אחר דעת גלינוס, ובראשו חוקר ומביא ראיות על חידוש העולם ועל מחדשו וקדמותו ואחדותו, נמצא בכת"י על קלף תוך ספרי דע ראססי סי' 213, כן נמצא באוצה"ס של רד"א בכת"י, ונדפס בכ"ח פראג תקצ"ט מחב' רביעית מתוקן עפ"י ב' כת"י והמקו"ת הזכירו (שמות כד כא) עה"פ, כי שמי בקרבו, ויש קורין לו, ערוגת המזמה ופרדס החכמה ויש קורין לו, ערמת המזמה (37).

(נח) פועל השפע.

(נט) צחות, ונקרא גם, צחות הלשון ור"א בחור קורא אותו, צח שפתיים במאנשוכה תתק"ה, ולדעת שוח"ה תתק"ו כנראה בחרו שבסוף הספר על דקדוק לה"ק, ונותן טעם בצורת האותיות והנקודות מסברתו בלתי קבלה מרב (כמ"ש הוא עצמו בצחות שם) נדפס ראשונה וויניציאה ש"ו, ועם שארי כפרי דקדוק ש"י ר"א בחור ברדין תקכ"ט, ועם פ"י הר"ר גבריאל ליפמאן פיורדא תקפ"ז.

(ס) ראשית חכמה תתק"ח, בחכמת הגלגלים ומולות ומעלתם ומעשיהם ומחילתם, ומכתי הגלגל וז' כוכבי לכת, וגורלות הכוכבים ושארי ענינים בתכונה ואצטגנינית, והוא כולל חמשה ספרים ס', משפטי המולות ס"י נא, ס' הטעמים ס"י כג, ס' המולדות ס"י כז, ס' השאלות ס"י ס', המבחרים ס"י נה ונמצא באוצה"ס של רד"א ביו"ד שערס (38).

(סא) רפואות הגויה, או ספר סגולות ברפואה, נדפס עם, לקוטי הפרדס גם לבדו וויניציאה ש"ב, פירארו ש"ב.

(סב) שלש שאלות ששאל הר' דוד ב"ר יוסף הנרבוני להראב"ע בחכמת העבור ותשובת הראב"ע עליהן, נדפס בס' שני המאורות (ברלין תר"ז).

(סג) שער השמים בביאור סוד מעשה בראשית וחידוש העולם, ובמעמי המצות וסתרי התורה עם הקדמה בראשו בה ידבר בדרך מפרשי התורה ואיזה דרך הוא הצודק, ונדפס ההקדמה בס' בתולת בת יהודה להח' שד"ל פראג ת"ר והפרק הראשון נדפס בכ"ח מח' ד' (39).

(סד) שפה ברורה תתקכ"ז לפני מותו, דקדוק לה"ק על האותיות, קושטאנטינו ע"י הר"ר אשטרוק דטולון ר"ץ, עוד עם ביאור מספיק בשם מבין שפה, ובסופו

(34) לפי"ד הח' גראטץ מיוחס בטעות.

(35) וכן דעתו בס' הזה.

(36) מיוחס להראב"ע לפי שמתחיל, ויען אברהם הספרדי המכונה י' עזרא דברי משל, אמנם מסגנון לשון הספר וענינו ניכר שלא לו הוא כיא לזולתו, ואולי שם מחברו אברהם, אבל בקצת מקומות נראה בו שהוא להראב"ע, ומביא בו רבינו נסים נאון בספרו מגלת סתרים, ורב מעדיה נאון. ובסופו פ"י על הפ', עושה עש כסיל וכימה להראב"ע (אוצה"ס לבן-יעקב).

(37) ונראה שנשתבשה מלת, ערוגת בפייה והיתה, לערמה (בן-יעקב) ולדעת הח' גראטץ מיוחס בטעות להראב"ע, ועיין בתקונים והערות לקובץ חכמת הראב"ע צד 135.

(38) עיין מוטוט (ברא"א יד) עה"פ, וה"י לאותות, ודרב רצ"ה קאצינעלינבוין (נחל עדנים דף כג א ווילנא תקפ"א) כתב כי נמצא אצלו הפי. ראשית חכמה, בכתב יד.

(39) ויש מייחסים אותו לר' יצחק לטיף עיין (כ"ח סה' ח ארת יג).

ובסופו חידה על אותיות מ"ן להראב"ע, עם ביאור ופתרון מבין חידה להר" נבריאלי הירש ליפמאן פיורדא תקצ"ט, ועיין „ארשת השפה“.

סה) שפת יתר בליקא תתקט"ו, ודרעת שזח"ה תתק"ה 40) להציל את הרס"ג מהשנת ר' אדונים בן לברט הגוי המכונה דונש, ובסופו ס' הצחוק, שירים על שחוק האישקקי הא' להראב"ע, והשני להר" מנשטור אבן יחיא, עם הקדמה להר" מאיר הלוי לעטערים פרעסבורג תקצ"ח, אך רכז הטעיות בו, עוד הוא יבדו עם באור גן נעור להר" נבריאלי הירש ליפמאן פפר"ם תר"ג.

סו) תקוני המאכלים.

סו) תשובות אשר השיב לשואלים מאתו דברי תורה או חכמה. וכבר הבאתי למעלה שר' דניאל יעל הרופא כתב בגליון פסוק „האוינו השמים“ כי ק"ח חבורים חבר הח' ז"ל, והגאון הרופא מ' יש"ר מקאנדיאה, ראה בקושטאנטינא כ"ד פירושים על ביאור הח' ז"ל על התורה והח' צונץ (הבאתי למעלה) מנה מספר פיוטיו המפורזים במחזורים שונים ועלה מספרם קרוב למאה וחמשים, ובעמודי העבודה כתב שמצא רק ששים פיוטים ממנו, והח' ר"ד כהנא קבץ שיריו ומליצותיו חידותיו ומכתמיו ועולים למספר קל"ג נדפס בווארשא בשם „קובץ חכמת הראב"ע" תרנ"ד, ובחלק השני הביא א) שאלות הראב"ע ב) מכתב ל"י שמואל אבן גאמע, ג) אגרת חי בן מקיץ ד) ערוגות החכמה ופרדס המזמה, ה) הקדמה ראשונה לפי' על התורה ו) הקדמה שניה ז) שמות הרבנים זקני לשון הקודש, ח) אגרת השבת ט) תחבולה מהראב"ע יו"ד) פתגמים ומבטאים הנמצאים בספרי הראב"ע. ובנספחים שם הביא א) פתח דבר לספר אלמתי ב) הקדמת הראב"ע לספרו היסוד, ג) חזיונות, ד) משפטי הנולד ה) שיר מבנו של הראב"ע וי"ו) מכתם לכבוד הראב"ע מאת הרב ר' משה הגולה.

ראשונה נדפס פירושו לאסתר בבאלאוניא שנת רס"ב ואח"ז בנעאפול שנת רמ"ח ואח"ז נדפס פי' לתורה ונמצאו אצל דע ראססי.

הרבה דברים מפירושו לכתבי הקדש העתיקו חכמי העמים ללשון רומי, סעבאסמאן, מינסטער, לעפוסקולוס, ומערצערעס העתיקו פי' לעשרת הדברות, וכן חמשה ספרים הראשונים מתרי עשר נעתקו ע"י מעצערעס, שיר השירים ויואל ע"י גענעבארד, עובדיה יונה ע"י לייסדען ופאנגטען, נחום חבקוק צפניה חגי ומלאכי נעתקו ע"י לינד, משלי ע"י נוגאני, טיילער העתיק פי' לאיכה, פויאל פאגיוס העתיק י"ב קאפיטעל הראשונים מתהלים, פעליקאן העתיק פי' לישעיה, כל אלו העתקות המה ברפוס חוץ מישע' שנמצא בכת"י בביבריאטעק אשר בצורך במדינת שווייץ, הכללים אשר כתב הראב"ע ז"ל בהקדמתו לפי' התורה נעתקו ללשון רומי ע"י הח' וואיזין, וגם הח' ריכארד סימאן בקורות הבקורת מכתבי הקדש צד שע"ג העתיק הקדמתו וביאר אותה היטב (הכרמל שנה ששית נומער 15).

ונמצא לו עוד „סודות התורה“ בביאור איזה ענינים בתורה עפ"י חכמת אלקית וחכמת הקבלה, הח' רייכלין מזכירו בחלק א' מספרו על הקבלה, ונמצאו בכ"י בהרבה ביבליאטיקעס, שד"ל כתב כי נמצא בידו סדר העבודה מהראב"ע ולא נודע זה כלל לחוקרי קורות הראב"ע, ויש שמיחסים לו עוד ספר „העגולה“ רבינו

40) הח' רש"ד שאל מדוע קרא הראב"ע את מחברתו בשם „שפת יתר“, ואם שפת יתר ימצא בה הקודא מדוע עמל הראב"ע לחברה, ועי' משיב דהי הנ"ל, כי הראב"ע הרגיל בחידותיו עשה כן, לפי שמציני בפסוק בדה"א ד יז „ובן עזרא יתר“ ולכן קרא את מחברתו בשם „שפת יתר“.

(רבינו יצחק אבוהב הספרדי בספרו „נהר פישון“ לח' ב דפוס זאלקווא הקס"ט) ז"ל שם, וזו היא כוונת הר"א ן' עזרא בס' הענולה באחת מעשר ראיות שהביא לבאר השארת הנפש יעוין שמה" עכ"ל, ועיין (החוקר תרנ"א חוב' שניה) מהח' ר"י רייפמאן שגזר אמר אשר החכם הערבי אלבטליוסי היה מחברו, והח' ר"א ן' עזרא היה מעתיקו מערבית לעברית :

זהגני להביא פה הנאונים וגדולי ישראל הקדמונים וגם מחכמי בני מקרא המובאים בפירוש הח' ז"ל על התורה וחמש מגילות עפי' א"ב

אות א

א) אברהם הכבלי עיין ביאורי לבראשית א יד קרני אור (הערה צט) שם הבאתי מהכ"י של הח' ז"ל על התורה שהיה אצל הח' ר' שלמה נעטטער, מה שהח' ז"ל הביא בשם ר' אברהם הכבלי, ועיין המגיד שנה תשיעית נומר 7 בהמאמר „פרחי קדם מארץ צפון“ מה שמביא שם מר' אברהם הכבלי, בשם הח' גייבויער כזאת, הראב"ע ז"ל בפ' דס' בראשית כ"י, וגם רבינו תם ז"ל בספרו „הכרעות“ מזכירים חכם אחד ר' אברהם הכבלי שמו, ומביאים גם איזה דוגמאות משמו מפירושו וחקירותיו בשפת עבר, והנה להח' הביבליגראף המצוין כ' ר' משה שטיינשניידער אנה אלהים דבר יקר למצוא באחד מכ"י שכבית עקר הספרים הבודליאני (באקספרד) קינטרס קטן כתוב שפת עברית מעשה ידי הח' הכבלי הזו, יצא לאור בשנת 1864 ע"י גייבויער בס' העתי „Tornal Asiaticque“.

אדוניו בן תמים המזרחי, הנקרא בפ' הערביים אבו-סהל דונש (נולד לערך ד"א תרס"ב, מת לערך ד"א תש"ך) והח' ז"ל הזכירו (ראש ס' מאונים) בין זקני לה"ק, ושם יכנהו „הכבלי“, וז"ל ור' אדונים בן תמים הכבלי עשה ס' מעורב מלשון עבר וערב 1) ובפ' על התורה יגנה אותו וכתב, ואתמה מכן תמים המזרחי (ברא' לח ט) וסיים שם „וזה פ' שגעון“ וכן יזכירו (קהלת יב ה) וסיים שם, „וזה דקדוק עניות“ עיין ביאורי להקדמת הח' ז"ל על התורה בדרך האחת הערה 8.

אדונים הלוי בן לברט ממדינת פאם, ונקרא גם דונש הלוי בן לברט, והספרדים קוראים אותו בשמו העברי, והצרפתים כמו רש"י ור"ת בשמו הערבי דונש (נולד לערך ד' אלפים תר"ף) והח' ז"ל הזכירו (ראש ס' מאונים) בין זקני לה"ק וז"ל „ור' אדונים הלוי בן לברט גם הוא משיב דברים נכוחים“ ויזכירו בפ' על התורה (שמות ג ב).

אהרן בר מר יוסף הכהן בן סרגמדה, גאון ישיבת פומבדיתא כ"ח שנים (משנת ד"א תש"ב עד שנת תשי"ט) אשר הלך לעולמו, וידעת ר"ש מונק וצונץ הוא ר' אהרן שנמצאהו מוזכר בתוספת הערה על הרמב"ם בסוף הח' הראשון ממורה הנבוכים בתוך חכמי ישראל אשר מענו על הפילוסופים בענין חדוש העולם

(1) ספרו זה לבאר שמושי דקדוק לשון הקדושה על פי שמושי לשון ערבית

אות אלף בית

העולם ונקרא שם אהרן בן פרנאדו, ונמצא ממנו פי' על התורה, כפי שמביא הח' גראטץ, ורב האי גאון היה מתלמידיו, והח' ז"ל הזכירו בפי' על התורה ד' פעמים ר' אהרן הבהן ראש הישיבה ברא' לר' ל, מט' ו, ויקרא יח ו) ובפי' הקצר על שמות (דו טו) ועיין ביאורי (ברא' לד ל).

אליעזר הקליר ראש וראשון לפייטני ישראל, רבותינו בעלי התוס' כתבו בפשיטות שהוא היה תנא. והוא ר' אלעזר ב"ר שמעון, שקראו עליו מכל אבקה רובל (שה"ש גו) דהוה קריי, תניי, פייטן, ודרשן (ויק"ר פ' ל א) ובימיו היו מקדשין עפ"י הראיה, והחכמים האחרונים הוכיחו בראיות ברורות שדא היה בימי התנאים כ"א בימי הגאונים, ועכ"פ קודם רס"ג, וכולם המקדימים והמאחרים יסמנו לו מקום משכנו בעיר קרית ספר אשר בא"י, ועיין תולדות ר"א הקליר להג' שי"ר בכוה"ע (תק"ץ) והח' ז"ל הזכירו (קהלת ה א).

אפיקורוס היוני, נולד בעיר גרגיטוס הסמוכה לאתון, בשנת שט"ב לפני מספר הנהוג, הוא ג"א תת"י לבריאות העולם, למודיו בנויים על ארני אי-אלוה, והיה לשמצה ולמשל בפי כל עד שכל איש בלא דת יכונה על שמו אפיקורוס, והח' ז"ל ג"כ כינה בשם זה להאינו מאמין (שמות כ א).

אות ב

בנימין בן משה נהגדי (היה סביב לשנות ד"א תק"ס-תק"פ) מחכמי הקראים הוא סלל מסלה לתורת הפילוסופיה המעתוליית בין הקראים, והיה נכבד מאוד בעיני בני עדתו. ונחשב להם לאבי התורה הקראית כענן רבם, אף כי בכמה דברים נטה מדעתו, כי הוסיף לאסור דברים שהתירו עדה הענגים, גם נתן מקום בספריו לספרי התלמודים, ובמקומות רבים הסכים עמהם בביאורי הכתובים וי"א שהיה תלמידו של נכד ענן "יאשיה" ואחרים מתלמידיו קבלו את למודיו וייסדו למו כת בפני עצמה, ויקראו בשם "אלמגריה" (מאגהארייטען) אלמקאריה (מאקאריטען) (2) וחבר כמה ספרים רובם בלשון ערבי כמו פירושו על חמש מגילות, וחבר פי' על התורה, ועל ישעי' ודניאל, וחבר גם ס' "משאות בנימין" אשר על פיו יתנהגו הקראים, ועל הדינים אשר הביא בשם הרבנים כתב שאם תחפוצו תדינו בם, והח' ז"ל הזכירו בהקדמת פי' לתורה בדרך הב', וגזכר (כוזרי מאמר ג סי' לח, האמונות והדעות מאמר ששי פרק ה).

בן אפרים, הוא יעקב בן אפרים שפי' תלמוד ירושלמי והיה קודם הרס"ג (לקק"ר צד כ"ד נספחים צד 14) והבאר יצחק כתב שהיה אמורא והוא רבינו אפרים והח' ז"ל הזכירו (ברא' יט טו כט יז).

בן זוטא היה בימי הרס"ג (ערך ד"א תר"ס) והוא התוכח עמו בביאור עין תחת עין, והח' דוקעס כתב שהרס"ג חבר ספר נגדו, וע"ז כתב רשי"פ, ואיני יודע מנין לו זה" והח' ז"ל הזכירו בפי' על התורה חמשה פעמים (שמות ב ב, כ כג, כא כד, לה, כב כח) ופעם אחד בפי' הקצר על שמות (כא לה).

בן נפתלי, הוא יעקב בן נפתלי מבבל (מנחת שי ודי"י ח"ג פ"י) או משה בן דוד משבט נפתלי (שה"ק) בר פלוגתיה דבן אשר, כי הוא היה הולק במקצת דברים בעניני המסורה על בן אשר, והוא אהרן בן משה בן אשר איש טבריה, והוא ואביו הי' נקראים בני אשר, ושני בעלי המסורה האב והבן בני אשר היו מדקדקים

(2) מקור השמות האלו לא נדע לנו עיין (די"י להח' גראטץ העתקת שפי"ר ח"ג פו).

מדקדקים ובעלי המסורה (ד"א תר"ג-תש"י), ועל פיהם כתבו אח"כ כל ספרי התורה בירושלים וארץ מצרים, ונוסחת המסורה המקובלת עד היום נשענת ברובה על הספר המוגה ע"י בני אשר, ונקראים מערבאי, וכן הרמב"ם הספר שהוא סמך עליו, הוא עפ"י הגהת בן אשר (רמב"ם הלכות ס"ת פ"ח ד) שקיבל דעת בן אשר (3) ומדינחאי ר"ל אנשי מורה, והם בני בבד סומכין על קריאת בן נפתלי, והפלוגתות שביניהם אינן אלא בנקודות וטעמים (4) והח' ו"ל הזכירו (ויקרא יט כא).

אות ה

רב האי גאון בן רב שרירא גאון בן רב חנינא גאון, בן רב יהודה גאון, ולמעלה מהם אבותם ואבות אבותם כלם אדירי התורה מצאצאי נשיאים ראשי הגולה שבבבל כפי המקובל מורה רבה בר אבוח שהיה ממשפחת ראשי גלות אשר נדע יחוסם מבית דור מבני זרובבל בן שאלתיאל (נולד ד"א תשכ"ט, נפטר ד"א תשצ"ח) בן ס"ט בעיו"ט האחרון של פסח, ועפ"י עדות ר' שמואל הגנדי הספרדי (נולד ד"א ת"ש, ונפטר תשצ"ח, וחיה צ"ח שנים) ד' שנים אחר פטירת חותנו הגאון רב שמואל בן חפני, והח' ו"ל הזכירו (ראש ס' מאונים) בין זקני לה"ק, וז"ל, ואדונינו רב האי גאון אסף ס' המאסף שהוא מלא חכמה וכליל יופי, הוא היה יחיד בדורו, ואם נוציא את רב סעדיה גאון מן הכלל, אין משלו בכל הגאונים אשר היו לפניו, אשר כמוהו היה שלם וכולל ברוחו כל פנות חכמת התורה והדת, והיה נאור במדעים ומלומד בלשונות, ואין גם גאון אשר העשיר ספרות ישראל כמוהו בהורגו וחכמתו, גדולים הי' מעשי רב האי בחכמת לשון הקדש, הוא חבר פירושם על המקרא לפי פשוטם, ונתיחם לו פירוש על כל התורה, ואין לנו מפירושו רק שיורים אחדים שהביאו מפרשי המקרא על שמו (הח' ר' אה ווייס) והח' ו"ל הזכירו בפ"י על התורה שני פעמים (שמות כח ו דברי לב לט) (5).

אות ח

חיוי הכלבי (6) היה ראש לסיעת פילוסופים פוקרים וטוענים אפילו נגד תורה שבכתב, עד שלא לבד שהרבנים טוענים עליו, כהרס"ג בתשובותיו נגדו, וכן הח' ו"ל בכמה מקומות, כ"א גם הקראים מקללים אותו בחירופים וגידופים וכאשר

(3) וז"ל הרמב"ם (הלכות ס"ת פ"ח, ד), „וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים שהוא כולל הארבעה ועשרים ספרים שהיו בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים, ועליו היו הכל סומכין, לפי שהגיה בן אשר, ודקדק בו שנים הרבה, והגיה פעמים רבות כמו שהעתיקו ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי בהלכותו“.

(4) והח' ר"ש פינסקער החליט (לקק"ד דף לב) שהיו שניהם קראים, ונמשך אחריו הח' טראץ (ד"י ח"ג פ"י) וכן ההליט (שם ציון כ"ג) לדבר ברור, וע"ז העיר שם הד"ר הרכבי, וכתב, שכבר הוכיחו כי אין ידים להגהת הזאת, אי"כ כל התולדות היוצאת ממנה בטלה מעליהן, ויוכיח מדברי רב גשרונאי, כי הנקוד הוא מעשה החכמים הרבנים ולא המצאת הקראים:

(5) וכן זכירו בפירושו (ישעי' מו ח, עמוס ה כב, תהי' נח י, איוב ו י, יג כו, כא לב, לו כ).
(6) וכן יכנהו הנשיא ר' יהודה ברצלוני (בפ"י לס' יצירה צד 21) „חיוי אל כלבי ושרי"ל (בית האוצר ח"א צד יט) יאמר שנקרא חיוי הבלכי (מעיר בלך בארץ פרס לא הכלבי ככתוב בדראביט) והשערת שר"ל שם, כי בקבלת הראב"ד במקום „חמיאל כלבי“, צ"ל „חיוי אל כלבי“ וכן

וכאשר יזכירו אותו יאמרו יקללהו השם (7) והיה בימי הרס'נ, יאחר שחבר (רס'ג) כמה ספרים טובים, ועשה טובות גדולות לישראל והשיב תשובות על הצדוקים ועל הכופרים בתורה, ואחר מהם חמיאל בלכי (הוא חיוי הכלבי) בדה מלכו תורה, והעיד רב סעדיה שהוא ראה מלמדי תינוקת מלמדים אותם בספרים ובלוחות, עד שבא רב סעדיה ונצחם (סדר הקבלה להראב"ד) והחיוי הזה היה כחיויא לב"י, והח' ז"ל יזכירו בפ"י על התורה בקללות וגידופים, ישתחקו עצמות חיוי הכלבי" (שמות יד כז) "ירקב שם חיוי" (שם טז יג) "חיוי הפושע" (שם לר כט) וכן יזכירו בלי הזכיר שמו, אפיקורם אחד ישתחקו עצמותיו" (שם כ כ) ואחשוב שבמח כיון על חיוי הנזכר (8) ובפ"י הקצר על שמות בשם "חיוי הפושע" (טז טו).

רבינו חננאל בר חושאל היה בחצי השנית ממאה השמינית לאלף החמישי (9), נולד במדינת קירואן (10) אשר באפריקא צפונית מזרחית על שפת ים האמצעי, ונפטר ד"א תת"י (11) והיה מדור ראשון של רבנות שקמו אחרי הגאונים, ונסמך אחר פטירת אביו, והיה עשיר גדול והח' ז"ל הזכירו בפ"י על התורה (ויקרא יח כב).

אות י

ר' יהודה הלוי בן שמואל, בשמו הערבי, אבו אלחסאן בן אללוי נזר במוליטולא (ערך ד"א תתמ"ו) במדינת קאסטיליא הדרומית אשר בספרד, בחלק הארץ שהיה תחת ממשלת הנוצרים, שנת פטירתו נעלם מבני הדורות הבאים אחריו, ויש אגדה יפה על אודות אחריתו, ולפי הנראה היא רק בדמיון העם יסודה, "בסה"ד כותב שהיה בשנת תת"ק, י"א שהיה חמו של הח' ז"ל (שו"ת חות יאיר סי' רלח) (12) וכן הוא (מאור עינים פ' מב), וי"א שהם בני שתי אחיות (יוחסין) ומגדל מעלת החכם הזה עיין (תשו' הרשב"א סי' תיח) והח' ז"ל הזכירו בפ"י על התורה עשרה פעמים (שמות ד יו"ד, ט, א, יג יד, כ, א, כד יא, במד' כז ג, דבר' יד כב, כו יז, כט יח, לג ה).

ר' יהודה בר רבי דוד מערבי ממדינת פאס הנקרא חיוג, ובערבית שמו יחיו אבו זכריה יהודה פאסי, בתחלת המאה התשיעית לחמישי, מארץ מולדתו פיס בא לקארדובה ושם למד חכמת הדקדק, והעמיד לשון הקדש על בוריה אחר

נסצא באמת בקבלת הראב"ד כ"י, וכן הסכים עמו הח' גראטין (ד"י ח"ג ציון כ) וכתב שנקרא אלכלבי ע"ש מקומו, והכופרים הפכו שמו לבלבי לגנות שמו והח' הרכבי העיר שם, שלא נאמנה ההחלטה הזאת, וכן יאמר הח' ר"ש פינסקער (לסק"ד צד כ"ז) ששמו הוא כלבי ולא בלכי, וכן היה שמו של השליח שעל ידו שלח מחמד מכתב לקיסר העראקליוס בהיותו בפלסטנא, אבן כלים אלכלבי, והרשב"ן (סגן אבות דף ל"א) מביאו בשם חיואי אלכלאבי והח' מדרי"ל דוקעס במחברתו פילאזאפישעס וכו' עמוד 33 כתב יתכן נ"כ כלבי, והכוונה שהיה משבט כלב המובא באבן חליקאן.

(7) ולדעת דג' שייר לא היה קראי, אך פוקר וסין רבני, והד"ר פירסט מוכיח בראיות שחויי הבלכי (כך הוא קורא אותו) יצא מבטן הקראים.

(8) והג' שייר תולדות רס"ג (הערה 31) יאמר שתלמיד הראב"ע כתב זאת.

(9) זמן הולדתו נדע מדברי הראב"ד בסי' הקבלה שגולד אחר שנת ד"א תשי"ן.

(10) היא קורענע של הרומיים, ועיין בכוה"ע לשנת תקצ"ב (הערה 3 לתולדות רבינו חננאל) מתכונת ארץ חזאת.

(11) כן היא ביוחסין ולא הביא ע"ז שוב דאיה.

(12) עיין תולדות הראב"ע הערה (19).

אחר שנשכח בכל הגולה (סדר הקבלה להראב"ד), והח' ז"ל הזכירו (ראש ס' מאזנים) בין זקני לה"ק, וכתב עליו, חכם חרשי הלשון, רב על כל חושבי מחשבות, ומחשבתו הולידה ארבעה ספרים וכו' והילדים אלה ארבעתם, נתן בהם אלהים חכמה, ובפי' על התורה הזכירו שמונה פעמים (ברא' מא נא, שמות ז ה, י, ח, כא ב ח, במד' י לו, כג יג, דבר' כט כח) וכן הזכירו (רות א כ, קהלת ט יא, יב, יב ה).

ר' יהודה בן בלעם (13) ספרדי, ובערבי אבו זכריא יחיי ממדינת פוליטולא בתחלת המאה התשיעית לחמישי, והיה בימי ר' יהוסף הנגיד (הגהרנ בגראנמא ד"א תתכ"ד) ב"ר שמואל הנגיד, והיה מגדולי המדקדקים המפרשים והפייסנים הגדולים, והיה מתלמידי ר' יצחק אלפאסי, וחיבר הפי' היותר ישן הנשאר לנו על התורה, כי הוא קודם לפי' רש"י, וכולל פי' עפ"י דקדוק, ומביא דברי הגמרא עפ"י הלכה ודין, והח' ז"ל הזכירו (ראש ס' מאזנים) בין זקני לה"ק, ושני פעמים בפי' על התורה (ברא' מט ו, שמות ה יט) ובפי' הקצר על שמות בשם ר' יהודה המדקדק הספרדי (שמות ט ל).

ר' יהודה בן קרנש ממדינת תאהר"ת, והיה יושב במדינת מערבית צפונית אפריקא בהמקום שהערביים קוראים אותו מאגריב, זמן פעולתו ס' (ד"א תר"ל עד ד"א תר"ס) אם היה קראי או רבני נתחלקו הדיעות עד כה, הקראים יחסוהו לבני מקרא (14) והרבנים חושבים שהוא רבני, בהיותו מובא ממחברים רבנים שלא היו מזכירים אותו לפי דעתם, לו ידעוהו מבני מקרא (15), רש"י ז"ל מזכירו רק פ"א (ירמיה יא יט) על הפ' "ככבש אלוף" ולהיות ספרו נכתב בלשון ערבי בטח העתיק רש"י ז"ל דבריו מספרי דונש (תולדות רש"י לחח' צונץ) (16) והח' ז"ל הזכירו בין זקני לה"ק (ראש ס' מאזנים) וכתב עליו ר' יהודה בן קרנש ממדינת תאהר"ת כתב ס' היחש וקרא שמו, אב ואם וראוי לנהוג בו דרך כבוד (17) ובפי' על התורה הזכירו (שמות א טז).

יהודה הפרסי הוא היה הראשון אשר הלך בדרכי המעטוליים הערביים בחקר אלוה, והיה ערך (ד"א תק"ס) מנגדיו יאמרו כי מראשיתו היה נגלי' לומר רועה

(13) השם הזה איננו שם אביו, כי בלי תפונה לא נקרא איש יהודי בשם בלעם הדשע נגד דברי התלמוד (יומא לח ב) "ושם רשעים ירקב" רקביבות תעלה בשמותן דלא מסקינן בשמיהו (ועיין תוס' שם ד"ה "דלא" ובתוס' כתובות קד ד"ה שני דיני) כי אם השם אכן בלעם הוא בנוי ושם טשפחה ערבי, ובה בטלה טענת הח' מהר"י רייפמאן (תולדות ר' זרחיה הערה 117) שהתליט מפני זה השם שהוא היה קראי ועיין עמודי העבודה להח' לאנסהוטה צד טו.

(14) בעבור מצאם הדסי באשה"כ מתארו בתאר, "משכילי" אשר הוא אצלו סימן מובהק, למי שהוא חושב אותו קראי עיין אוצר הספרות שנה רביעית צד 356.

(15) וקצת מאחינו הרבנים, אשר לקח לו דקו דבר הזיזן הנודע אבן רש"ף, והעלו ב' ספק שהיה קראי, ועיין בד"י (חיג סט בהערת הח' שפיר) שכתב שכבר נתבטלה הדעה הזאת, והוברר הדבר כי הריביק היה רבני כשר לכל דבריו, (ועיין מבוא לקורות ל"ע בתשובת תלמידי מנחם ודונש) שכתב ג"כ אדרבה באגרת בן קריש בנידון לימוד התרגום מצאנו שביא ראיות מן המשנה והתלמוד בכבוד גדול וכבוד הקראים חשודים אצלי ליחס להם כל איש גדול ומופלג, כן עשו מלבם, "יפת" לרבו של הראב"ע ז"ל בעבור שסביאו הרבה (תולדות הראב"ע הערה 3) וכמו שלקחו להם כל חכם רבני אשר נמצא בתלמוד לי איזה מחלוקת קטנה, או גם אח"כ, משכחו אליהם ומנוהו בין נשיאיהם, כאשר יחשבו רב ענן האמורא, בעבור שנמצא בינו ובין רב הונא איזהו אונאת דברים, ה"י שיר בתולדות רס"ה הערה 31) ועיין ערך "יפת".

(16) וכן כתב הג' שיר במבוא שלו למחברת הערוך לריש י' פרחון, ועי' העיר שם הח' אהמ"ל, י' כוכב טוב, כי אין אנו צריכים לזה, כי מנחם בן סדוק במחברת אל"ף מביא את פתרון ד"י בן קריש על הפ' "ככבש אלוף" (ירמיה יא יט) ומחברת בן סדוק היה תמיד לעיני רש"י ז"ל. (17) ושמו יוכיח עליו, ועשה את חבורו זה להשוואת דרכי הלשון העברית עם הערבית.

רועה נמלים, 18) שטתו באהות, והנהגתו וחפשיותו, ופרישותו ונזירותו, עיין (די"י להח' גראטץ העתקת שפ"ר ח"ג פ"ז) והח' ז"ל הזכירו בהקדמתו על התורה בדרך הב' ובפי' על התורה, הזכירו שלשה פעמים, (שמות יב ב, ויקרא כה ט, במד' ג לט).

ר' יונה המכונה בלשון ערבי, אבו אלוליד, או מרואן אבן גנאח, או אבו אלוליד מרואן בן גנאח, שם אביו ר' יונה, ושם משפחתו נעלמו ממנו, והקדמונים לא זכרום, וגם הוא בעצמו לא הוסיף על שמו את י"ם אביו, מקים מושבו בקורטבה אשר בספרד והיה בן דורו של ר' שמואל הנגיד (נולד בערך תש"ן-תשנ"ג) הקדמונים קראו לו ר' יונה בן גנאח 19), וגם שם אחר נקרא לו בלשו עבר, ר' מרינוס, הח' ז"ל היה הראשון, אשר בספריו הכתובים בצרפת הרבה להשתמש בשם הזה, כי בספריו האחרים על הרוב בשם ר' יונה יזכרו, והראב"ד בס' הקברה, ר' מרינוס בן גנאח גם הוא השלים כל מה שהתחיל ר' יהודה ב"ר דוד והח' ז"ל הזכירו (ראש ס' מאזנים) בין זקני לה"ק, וכתב עליו, ור' יונה הרופא בן גנאח ממדינת קורטובה השלים ספרים שבעה, והשביעי ס' השרשים וכלו מחמדים" ובפי' על התורה הזכירו מ"ו פעמים, פעם בשם ר' יונה המדקדק הספרדי, ופעם בשם ר' יונה המדקדק, ופעם בשם חכם גדול ספרדי, ופעם בשם מדקדק גדול ספרדי, ופעם בשם ר' מרינוס בשם ר' יונה גם המדקדק הספרדי יזכירו (בראשית; ג ח, יט טו, מא מג, מד ה, נ כו), ובשם חכם גדול ספרדי (ברא' א יד, ג כג, שמות כח ט, ובפי' הקצר טו יח), ובשם ר' מרינוס (שמות א יוד, ה כא, ו ג, ט יז, יב כב, יג ח, יד כ, טו טז כ, יח י, יח יד, יט ה, כא ב, ד, יח, ל לב, לד ט), ובפי' הקצר על שמות בשם ר' יונה (שמות א י, יג ח, כב יז) ובשם ר' יונה המדקדק (ויקרא ו יד, יא יד, יד א, כ, ג) (במדבר ז עב, יג ל, טז א, כב יג), (דברים ז יג, יב ב, כ יט, כו ה, כט יח) וכן הזכירו (רות ג טז, ד ד, קהלת ט יב, אסתר ח יז).

יוסף בן גוריון אחיו של גקדימון נולד (ג"א תשנ"ז) והיה קודם החורבן, וחבר ספרו אחר החורבן, והח' ז"ל הזכירו (ברא' לו כה).

יוסף הבבלי הוא בן אברהם הבבלי הנזכר למעלה (עיין ערכו). ועיין לקוטי קדמוניות (צד קו) שם יזכיר ג"כ ר' יוסף ב"ר אברהם הבבלי (עפ"י תקונו שתקן שם) וכן יזכיר שם (צד קי) אבו יעקב יוסף בן בכתוי המדקדק הבבלי, והח' ז"ל הזכיר ר' יוסף הבבלי בפי' הקצר (שמות כה ז) ואז מי מהם כוון? כי לא מצאתי זכרו יותר לא אצל אחד מכותבי הזכרונות.

יפת, יש שרשה מחברים מבני מקרא בשם יפת, וחיו בזמנים שונים, כל אחד מאוחר מחבירו בכמו ב' מאות שנה, ולפי שהמחברים האחרונים החליפו זה בזה, והגדילו המבוכה, הנני להעיר מה שידוע לי מהם, ומה שמסופק אני בו על אודותם, הראשון הוא המלמד הגדול אבו עלי יפת בן עלי הלוי הבצרי, ובערבי באבו עלי הסן בן עלי אללוי אלבצרי, והיה מסביב לשנת תרע"ה עד תש"ע בקירוב והשני הוא ר' יפת הרופא בן סעיד הנזכר בין זכרונות המתים בסדור של הקראים, חי בשנת אלף וע"ה שנים לחורבן הבית השני שהוא ד"א תהק"ה, ויוכל להיות שמה שקבלו הקראים עפ"י עדותו של בעל האדרת בספרו (ד"ו ע"ב) מאבותם, שר' יפת היה רבו של הראב"ע, היא קבלה

18) ועיין „בקרת לתולדות הקראים" להח' אבינ ברשימתו לכתות היהודים בארץ המזרח אחר ענן צד 99 הידענים או היהודאים.

19) בסדר הדורות ח"א ד"א תת"ם כתב כי אביו של ר' יונה היה נקרא בשם ר' מרינוס אבן גנאח.

קבלה המיוחסת לבן סעיד זה, לפי שזמן שניהם עולה יפה, אכן אין דעתי שהיה רבו ממש, אלא כך מנהג הקראים בידעם שני מחברים מפורסמים בזמן, אחד קראי, והאחר רבני, שהיתה ביניהם הכרת מה, או מו"מ של דברים, לעשות את האחד רבו של השני, כמו שעשה את ר' סלמון ב"י (קראי) לרבו של הרמ"ג בלי שום ראיה (ע"ז 20) והנה הח' ז"ל בהזכירו בפ"י "יפת" אפשר שלפעמים כיון אל יפת זה, ופעמים ליפת הקדמון, כי הוא כמו כל המחברים המאוחרים לו הביאו רובא דרובא דברי שני יפת אלה בשם ר' יפת סתם, אשר פעם כיוונו בו להקדמון בן עדי, ופעם לזה המאוחר ממנו בן סעיד, והשלישי הוא יפת בן צעיר, תמורת יפת הרופא בן דוד בן שמואל בן צגיר (צעיר) הוא כנוי למשפחתו, ובערבי "אלחכים ארצאפי" והיה זמן רב אחרי הראב"ע בסוף המאה הראשונה, ובתחלת המאה השנייה לאלף הששי (תוצאות החקירות שהעלה הח' ר"ש פינסקער בנספחים ללקק"ד מן צד 181 עד 187) והח' ז"ל בפ"י על התורה הביא בשם יפת כ"ז פעמים (שמות ג ג, ד ג, ד ד, ד כ, ה ה, ז י, כט, ח יג, כב, טז, יו"ד ה, ו, כא, יב ג, יוד, יט, כט, יג א, טו ד, יט ח, כב כז, כח כה ד, יז, כ, כז כא, כט מב, ל לג).

רבינו יצחק בן ר' יהודה אבן גיאאות הספרדי ונקרא ג"כ בן-מושיע (נולד בשנת ד"א תש"ץ מת בשנת ד"א תתס"ט) מעיר אליסאנה בקרבת קורדובה, והיה מגדולי המדינה אוהב תורה ודורש חכמה, והיה בזמן הרי"ף, ויש שחשבוהו לרבו של רש"י וטעות הוא, והיה רבו של ר' משה אבן עזרא, והח' ז"ל הזכירו (דבר' יו"ד וי"ו).

ר' יצחק בן שאול מתלמידי מנחם (עיין נספחים ללקק"ד צד 162, 65 ובתשו' תלמידי מנחם) היה בזמן (מן ד"א ת"ש עד ת"ת בערך) והיה רבו של ר' יונה ן גנאח בעניני השירים בימי בחרותו (הרקמה צד 179, 122, 102), והיה מחכמי אליסאנה, ובשמו מזכיר ר' יונה גם פירושיו על לשונות המקרא, ואומר עליו, כי הוא מוקני חכמת הלשון, גם חבר פירוש על התורה, והח' שזח"ה (החוקר תרנ"א צד 216) רצה לשער, באשר כי בן היה ג"כ דרכו בחלוקה המלות כמו תלמידו ר' יונה, ע"כ אפשר לשער, כי אליו כיון הראב"ע (ברא' לו לא, לב, הושע א א) בקראו יצחק המהביל, אך לא בא להחלטה בענין זה, ועיין בהקדמת הראב"ע על התורה בדרך הא' ובביאורי שם, ובראשית לו לא בפ"י הח' ז"ל ובביאורי שם.

ר' יצחק בן שלמה עיין (ברא' א כ) בקרני אור שהבאתי מהכ"י שהיה אצל הרב ר' שלמה נעטטער, ושם הזכיר הח' ז"ל ר' יצחק בן שלמה, ואינני יודע לאיזה ר' יצחק כיון, ויכול להיות שכיון על ר' יצחק בן שלמה הישראלי, והיה תלמיד דונש בן תמים עיין די"י להח' גראטץ העתקת שפ"ר חוב' ד' צד 16.

ר' יצחק הח' ז"ל הביא בשני מקומות ר' יצחק סתם, ואינני יודע על איזה ר' יצחק כיון (ברא' מט יח, ויקרא ה ז).

יצחקי עיין בהקדמת התורה לפי הח' ז"ל, ובהערה 8 מה שהעירותי אר מי כיון הח' ז"ל, והח' ז"ל הזכירו בשם יצחקי (ברא' לו לא, במד' כד יז) ובשם "החולם" (שמות ה ט) ובשם "המשוגע" (שם יט יב).

ישועה בן יהודה אבו אלפרג פורקאן, מחכמי הקראים, והח' ר"ש פינסקער לקק"ד

לקק"ד בנספחים (צד 78) כתב שלא נתברר לו אם הוא ישועה בן יהודה המלמד הגדול, או אם הוא ישועה בן עלי הנקרא אביו עלי בעל פי' ס' בראשית, ור' ישועה בן יהודה היה חי בין ד"א ת"ת לתת"ק, וכן בעל פי' ס' בראשית היה קרוב לזמן ההוא, והח' ו"ל הזכירו בעשרים מקומות (בראשית כח יא, מט כו), (שמות ג ב, ג יג, ד ד, ו ג, ו יג, ז ג, ז יב, ח כב, יו"ד ו, יב ה, טו ד, יז טו, כא לו, כב ז, לה ה), ובפי' הקצר על שמות (יח ב), ויקרא (טז א, כג יא).

אות מ

מנחם בן סרוק (נולד ד"א תר"ע מת תש"ל) נולד לאביו יעקב בעיר טורטוסי במחוז טאראנאנא בספרד הצפונית בזמן הנגיד ר' יצחק שפרוט, ובנו הנשיא הגדול ר' חסדאי, והיה צעיר ממנו לימים וחי עוד מספר ימים אחרי מות הנשיא, והנשיא הביאו מטורטוסי אותו ואת אביו אחיו וכל משפחתו לעיר קרדובה ויהי סופר ומוזכיר בביתו בדברים הנוגעים בלשון עברי (21) והח' ו"ל הזכירו (ראש ס' מאונים) בין זקני לה"ק, וכתב עליו, ור' מנחם בן סרוק הספרדי גם הוא חבר ספר, מחברת" וימצאו בו דברים נחומים" והזכירו בפי' על התורה (שמות ו ג, דברים כב ט).

ר' משה הכהן הספרדי, הנקרא בן גיקטילא ממדינת קורדובה והח' ו"ל הזכירו (ראש ס' מאונים) בין זקני לה"ק וכתב עליו, ור' משה הכהן הספרדי הנקרא בן גיקטילא ממדינת קורדובה באר ספרי הדקדוק, גם הוסיף ענינים לא ידעום הקדמונים, גם הוא חבר ס' זכרים ונקבות", ובפי' על התורה והמגלות הזכירו ר' פעמים (ברא' א כו, לו כה, מא נא, מב כג, מט ו), (שמות ב ד, י יב, יב ב, יג ט, יג יז, יד יד, טו ב, טו טו, יט א, כב ל, כט דט), ובפי' הקצר על שמות (יד יג, טו ב, כח כח), (ויקרא ד כג, וי"ו כ), במדבר (ח ז, יד טה כ ח, כא ל, כב יג, כח ד, כח יא), (דברים ח יג), (קהלת ה יא, ט יב י יז, י יח).

משה בן עמרם הפרסי, הוא מוסי בן עמראן בן עיר קטנה סאפראן, בקרבת העיר ג'רסן—שח בפרס והיה שמו משה הספהאני, ומשם יצא לגור בתפליס אשר בארם הצפונית (ארמיניאה, והיוב עיר הבירה בארץ אשר מעבר להרי קאוקאז במלכות רוסיה) והיה נקרא אביו עמראן התפליסי, הוא הרבה לגלות פנים בתורה על פי שרירות לבו ורוחו התועה (היה ערך ד"א ת"ד) וכמה דתות רעות הביא לעולם והיתה הכת ההיא נמשכת זמן רב (22) והח' ו"ל הזכירו בפי' על התורה (שמות יב ה).

אות נ

רב נסים גאון בר סר יעקב בר רב נסים אבן—שהין (חי ערך ד"א תש"ן—ת"ת) נולד במדינת קירואן (היא קורענע של הרומיים) אשר באפריקא הצפונית, והח' ו"ל הזכירו בפי' על התורה (שמות לד ו).

רבינו

- (21) עיין אודותיו בפי' תשוי תלמידי מנחם, ובבית האוצר לשכה א, ובהקדמה למחברת מנחם.
(22) עיין דיי' היגפ"ז ובהערות הח' שפי"ר ובלקק"ד (צד כו) ועיין בקורת לתולדות הקראים להח' אב"ג ברשימתו על כתות היהודים בארץ המזרח אחרי ענן, "האבן—עמרנים, או התפליסים".

רבינו נתן ב"ר יחיאל ממשפחת עכו ראש ישיבה בעיר רומא במאה
החשיעית לאלף החמישי ונפטר כפי דעת קצת סופרים ד"א תתס"ו, או איות
שנים אח"כ והח' ז"ל הזכירו (שמות כה כט) אמר רב נתן שהוא בעל הערוך.

אות ס

רבינו סעדיה גאון בן יוסף (נולד ד"א תרנ"ב ונפטר תש"ב) נולד בעיר
פיתום (פאיום) בערבי בגליל מצרים העליון (אבעראג'יפטען) שמו הנכבד בקרב עמו הוא
סעדיה (בערבי סעיד) בן יוסף אבו-יעקב (כן הוא שם הכנוי שלו) הפיתומי
(אלפאיומי ע"ש מקום מולדתו פאיום, זאל הוא ה"א הידיעה בערבי) ור' דוד
הנשיא בן זכאי שלח אחריו והביאו למתא מחסיא בארץ בבל, ונכתר שם בכתר
גאון בחודש איר בהיותו אז בן ל"ו שנים, ונפטר בשנת חמשים לימי חייו בשנת
תש"ב 23) ויקבר בכבוד גדול בסורא (מתא מחסיא) והח' ז"ל הזכירו (ראש ס'
מאונים) בין זקני לה"ק, וכתב עליו הגאון רב סעדיה מפיתום ראש המדברים
בכל מקום, ובפי' על התורה והמגלות הזכירו קפ"ח פעמים, (ברא' א. א. ב, א. ג, א. ו, א. יד, א. כ, א. כו, ב. ג, ב. ו, ב. יא, ב. יב, ג. א, ד. טו, ט. יג, ט.
כו, יט, ה, כ. טו, כב, א, כג, יז, כז, יג, כז, ט, כז, טב, כח, י, ל. לו, לא, נ, לב.
ד, לג, יט, לו, כד, לו, לט, לו, כה, לח, כט, מ, יא, מ. טו, מח, ד, מט, ד, מט, יב,
מט, כה, ג. יז), (שמות ב. ט, ג. ב, ג. טו, ג. יט, ד. ו, ה. ט, ו. ג, ז. יט, ט. ל, יב.
א, יב, ו, יב, כב, יב, כז, טו, כז, א, טו, לא, יח, א, יח. ג. יט, ז. יט, יג, יט, יט,
יט, כג, כ. א, כ. יג, כ. כא, כ. א. ג, כא, ח, כא, יא, כא, טו, כא, יח, כא, כד, כא.
כה, כא, לו, כב, כה, כב, כו, כב, כח, כג, ב, כג, ח, כג, כט, כד, י, כד, יב, כד.
מו, כה, ג, כה, ד, כה, לג, כה, מ, כח, ט, כח, לא, כח, לו, כט, ט, כט.
כ, פ. יב, ל. כג, פ. לג, לא, א, לא, יז, רא, יח, רב, יח, לב, לג, לג, יב, לג, יד,
לג, כא, לד, א, לד, ו, לד, יו"ד, לד, לג, לה, ג, לח, כד), ובפי' הקצר על שמות
(א. יא, כ, ב. ט, ג. ב, ט. ל, י. יט, יב, מ, טו, ב, טו, כג, לא, יז, טו, יט, ט. כג,
כא, ו, ח, יד, יז, יט, כ, כו, כב, כ, כג, ח, כח, כד, ז, ח, י, יא, יד, טו, כה.
ב, ז, לא, לט, כח, ד, יח, כ, כח, מא, ל. טו, כג, לג, לא, יד, לב, ב, ה, יח.
לב, לג, ה. יז, יח, פ. א, ו. יא, רח, כא, כו), (ויקרא ג. ט, ד. כג, ה. ד, יא.
יג, יא, יח, יג, נה, טו, ח, יח, כא, יח, כו, כג, ג, כג, יא, כד, יט, כו, טב, כו, ג),
(במדבר יט, ב, כב, יט, כב, כב, כב, כח, כג, י), (דברים ז. כא, יז, ו, כו, א, לב.
א, דג, ב, לג, כו), (שה"ש א. ב, קהלת ה. א, ו. ב, ח. א).

אות ע

ענן הוא ענן בן דוד אשר העיז ללחום נגד הרבנים בעלי התלמוד, והקים
את כת הקראים מתנגדי תורה שבע"פ על תלה 24) הוא ענן חפץ להתנשא ולהיות
ראש גלותא, אך מפני שספרי טועים הי' נושרים מתוך חיקו, והכירו בו חכמים
שמץ

23) הח' רש"ב (מבוא למדרש תנחומא ערך הגי' רס"ג) רוצה להגביל שנותיו לשמונים שנה
ולפי' נולד בשנת תרכ"ב, ונפטר בשנת תשי"ב עיי'ש וכן הוא דעת רש"ף (מבוא לס' האטרון לרס"ג
צד יד מהח' ר"א הרב"ב).
24) להגלות ענן הוא שלשה זמנים ד"א תקכ"א-ב לדעת רש"י, תקי"ח לדעת מאקרוי, תקי"ד
לדעת הקראים.

שמץ פסול, לא נסמך לגאון, ומפני החרפה, הסית את בני ישראל להריחם מעל תורת הרבנים (הראב"ד בקבלתו) והשנאה היתה גדולה כ"כ עד שנדר שלא להזדוג ולהתחתן עם הרבנים, ושלא לאכול משחימתם ומאכליהם (אפריון בהקדמתו) והוא היה נכבד אצל הקראים, וחשבוהו מיוצאי חלציו של דוד הע"ה (דד מרדכי) ולאיש היותר חסיד בבחינת הדת והענניים מיוחסים אליו, ואינם אוכלים אלא עופות וצבאים ודגים, וזובחים הבע"ח מן העורף (לקק"ד צד ט) וחבר ספרים, והעמיד תלמידים, ובדא מדנו חוקים לא טובים, כי אחר החורבן נדדלו הצדוקים, עד שעמד ענן וחוקם (שם צד יב) והח' ז"ל הזכירו (שמות לד כא) ועיין הערה 29 להקדמת הח' ז"ל על התורה בדרך הב'.

אות ש

ר' שלמה בן גבירול, בערבית אבו איוב סולימאן אבן יחויא (נולד בין תש"פ תשפ"א, ומת בשנת תתכ"ט—תת"ל לאלף החמישית) בסוף ימי ר' שמואל הנגיד, הוא הניף בשמי השיר, ולא בא כבושם ההוא, ואחריו לא קם כמוהו, כי כל המשוררים הבאים אחריו, רצו ללמוד משיריו, ולא השינו אבק רגליו, לתוקף משליו וחוק מליו, ואלו האריך ימים חבר בסודות השיר פלאים, אך נקטף באבי ונחטף, וליחות הנערות בו (תחכמוני שער יח) והח' ז"ל הזכירו בין זקני לה"ק (ראש ס' מאזנים), וכתב עליו, "ור' שלמה בן גבירול ממדינת מאלקה ארג מחברת שירה שקולה, ולא ישקד כסף מחירה, והיא ארבע מאות חרוזים" (25) וכן הזכירו בפ"י על התורה ג' פעמים (ברא' ג א, כח יא), ובבמדבר כב כח כתיב שם ר' שמואל הספרדי בעל השירים אחשוב שצ"ל ר' שלמה כי הוא היה ספרדי נולד לאביו ר' יהודה במאלאנה, וישב כמה עת בסארקוסטה (סאראגוסה) ושם רבו שוטניו ומשנאיו ולא ארכו הימים ואנשים תקיפים אשר פגע בהם בזעם לשונו קמו עליו ויגרשוהו מסארגוסה באף וחמה וקצף גדול (ד"א תת"ה) (ד"י ח"ד פ"ב) ונפטר בוואלענציה כבן חמשים שנה, ועל דבר מותו הגדה עתיקה תספר לנו כי אחד ממשוררי הערביאים קנא בו על נעימות שיריו ותהלותיהם בפ"י כל יודעיהם ויקם עליו ויהרגהו ויקברוהו בגנו תחת התאנה (שה"ק סדה"ד, תוח"י).

ר' שלמה ב"ר יצחק ז"ל וגד"ק ר' שלמה ירחי (26) המכונה בשם רש"י (נולד ד"א ת"ת, נפטר כט תמוז תתס"ה) נולד להוריו בעיר טרוויש בגליל אובע-אשר בצרפת המדינה, בשנה שמת בה רבינו גרשום מאור הגולה ז"ל, וזרח השמש וגו' (שו"ת רש"ל סי' כט) ובשנה שמת רב האי, וקראוהו בשם לווי פרשנדתא

(25) עיין מחברת הערוך לר"ש ו' פרהין הוצ' ו' כוכב טוב, שהביא לנו רק צ"ו חרוזים מהשירה שזכרה הח' ז"ל שהי' תי' חרוזים, וחבל על דאבדין, ולא נמצא יותר, והחרוזים האלה עשה ר"ש ו' גבירול כאשר היה בן י"ט שנה, וסדר החרוזים שם (ראש ס' מחברת הערוך) כך הוא תחלה הולכים ע"ם א"ב ואחריו ר"ת א"י שלמה הקטן ו' יהודה בן גבירול חרזתי העניק (כן קרא שם השירה כמ"ש בשירתו שם, קראתיו ענק שהענקתיהו אנוש, גם כענק שמתיו עליו נרדת) ואח"כ עוד הפעם סדר א"ב, ואחריו בר"ת רק שמו העצמי שלמה לבד, ואחריו עוד הפעם סדר א"ב אבל רק עד סמך.

(26) הח' בוקסדארף הראשון, היה הראשון אשר החל לשנות ולעשות אשר רש"י ר"ת, ר' שלמה ירחי ואחריו נמשכו הרבה מבעלי האסופות, והוסיפו שניין לחשוב העיר לוגל אשר הוראת שמת "ירח" בלשון צרפת לעיר מולדתו של רש"י ז"ל (תולדות רש"י להח' צונץ).

פרשנדתא והספרים האחרונים חרוזו עליו, כד פירושי צרפתא השלך לאשפתא חוץ מפרשן-דתא ובן פורתא, ר"ל חוץ מרש"י מפרש התורה, ורבינו יוסף טוב עלם (הרב משה ן' דאנון הביאו שהג' ערך רש"י) ונקרא גם מאור הגולה (תוס' סנהדרין פט ב ד"ה "אליהו") או גדול המפרשים, מאיר עיני הגולה (הראב"ד בפ"י ת"כ בכ"מ) והוסיפו יו"ד לרמוז שם אביו ר' יצחק כדי שלא לומר ר"ש והח' ז"ל הזכירו פעם בשם רבינו שלמה (27), ופעם בשם רבי שלמה בפ"י על התורה י"ג פעמים (ברא' לב ט, שמות ט ל, יב ו, טו ב, טז טו, יח יד, כו, יט ב, כג יט, כו יח, לא, כח ו, לו), ובפ"י הקצר על שמות בשם רב שלמה מפרש התורה (כח ל), כן ישיג הח' ז"ל על רש"י ז"ל הרבה פעמים מבלי הזכרת שמו, עיין בפ"י הח' ז"ל (שמות ל, יג כג) ובמק"ת שם, ותמצא ג' השגות בפרשה אחת ועיין ביאורי שם, וכן בפירושו על בראשית ישיג על רש"י ז"ל כמה פעמים בלי זכרון שמו.

רב שמואל בן חפני הכהן נכדו של מר כהן צדק גאון פומבדיתא, ובימי משרת רב האי בפומבדיתא היה לגאון בסורא רב שמואל בן חפני, והוא היה חותנו של רב האי, ונפטר לפני מות חתנו ד' שנים בשנת ד"א תשצ"ד, ובמותו נסתלקה גאונות סורא, והח' ז"ל הזכירו בהקדמתו לפי' התורה בדרך הא', ובפ"י על התורה ח' פעמים (ברא' ג א, כח יא, שמות ד כד, כה, חו, יט יג, ויקרא טז ח, במד' כב כח).

ר' שמואל הנגיד בן יוסף הלוי אבן נאגרילא, הנקרא בן גיקטלייא ובפי הערביים ישמעאל או איסמאעל (נולד ד"א תשנ"ג מת תתט"ו) נולד בעיר קורדובה ששם בא לגור, אביו ר' יוסף מעיר מירידה עיר קדמוניה בספרד הדרומית, ומשם יצא ברח מפני חמת המציקים לעיר מאלאגה ושם היה לשר ולנגיד, מאת בן מלך חבוס, והח' ז"ל הזכירו (ראש ס' מאזנים) בין זקני דה"ק וכתב עליו, "ור' שמואל הנגיד ממדינת קורדובה חקק ס' העשר, והוא גדול מכל הספרים הנזכרים, ואין למעלה ממנו", ובפ"י על התורה הזכירו שבעה פעמים, ופעם א' בקהלת (ברא' יט יח, דג י, מט טז, מט כג, שמות ו ג, לב לא, במד' כב ו, קהלת ט יב).

ר' שמעון קיירא, בשנת ד"א תק"א, וכנוי "קיירא" מורה על מקום מולדתו במצרים, ששם עיר קיירא ורא נסמך לגאון (הראב"ד בקבלתו) וחבר ס' הלכות גדולות, ואם כי יש דעות מחולקות בזה, כי הסמ"ג בהקדמתו כתב שר' יהודאי גאון עשה ס' הלכות גדולות, ובן התוס' בכמה מקומות מיחסים אותו לר' יהודאי, והגאון שי"ר (תולדות ר"ג הערה 24) כתב שר"ש השתמש בשאלות של ר' אחאי שהיה בימיו, ותלמידו ר' יהודאי קבצו מהלכות גדולות של ר' שמעון ומשאלות והוסיפו כד אשר שמעו מרבהם וחברו הלכות פסיקות, ומעתה נכלל כל הלכות גדולות של ר' שמעון ורב יהודאי בהלכות גדולות שלנו, ועיין אוצר הספרים לבן-יעקב ערך הלכות גדולות מה שמביא מס' עץ החיים להר"י יעקב ב"ר יהודה, חזן מדונדריץ (כ"י לייפציג № 17) דף תקפ"ד שמוכיח כי זה לחוד, וזה לחוד, ועיין ערך הלכות פסוקות שם, ודעת הח' ז"ל שר' שמעון קיירא חיברו, ובפ"י על התורה (שמות כ א) הזכירו, הלכות שמעון בן קיירא

(27) והמעמר (שמות טו ב) כתב, כי בכל מקום שהביא הראב"ע ורד"ק דברי רבינו שלמה אינו רש"י.

חכם גדול בספרד בפ' הקצר על שמות (כה ז), חכם אחד בספרד (שמות צד יב) אחד מחכמי ספרד (שם יב ח) וחכם ברומי (ויקרא כג יא) וחכם היה בצרפת (קהלת ה א) וחכם מהחכמים הגדולים (שמות לא יג) חכם מהחכמים (דבר' ג כד) אחד מחכמי הדור (דבר' לב ג, קהלת ה א) וחכם גדול אמר (ויקרא ח לד) וחכם גדול טעה (שמות לו ב) ומדקדק גדול טעה (ויקרא ח יח) על דעת מדקדק גדול (ברא' ל, לה, דבר' יט ד) ומדקדק (דבר' כב ח) אמר המדקדק (שמות יב כא).

שמות הספרים שהביא הח' ז"ל בתורה ובחמ"ש מגילות

אלדד הדני (חי ערך ד"א תר"ם) ארץ מולדתו היא לפי דבריו אפריקא המזרחית קרוב לשפת ים סוף, ויש אנשים שהטילו ספק בדבריו, עיין תשובות מהר"ם בר"ב (בודאפעסט תרנ"ה) סי' קצ"ג, והוא מביא כנראה מתשובת ר"ת ז"ל, ומה שמביאין מהלכות א"י (הן הלכות אלדד) הרוצים לחדש, והשמחים ללא דבר כתבוהו' והח' ר"ש פינסקער (לקוטי קדמוניות צד ק"ח) יאמר, אלדד הדני מהלכות שחיטה שלו נראה בבירור שהיה שייך לכת מן הכתות שבימים ההם שהיתה נוטה קצת למנהג השומרונים (במה שמיחס כל השמועות וההלכות אל יהושע בן נון, ואינו יודע, או אינו רוצה לדעת מחכמי המשנה והתלמוד כדום) וקצת לדת הקראית, כי לשונו נוטה ג"כ ללשון הקראים, וזה מקרוב יצא לאור ס' אלדד הדני ע"י הח' ר"א עפשטיין (פרעסבורג תרנ"א) ספוריו והליכותיו במהדורות שונות עפ"י כתבי יד ודפוסים עתיקים, עם מביא והערות, ושם העלה, כי אלדד הדני היה מאלה היהודים הנדחים והנפרדים מאחיהם בני הגולה, והתנהגו במקצת דברים בתורה שבע"פ ובמקצת התרחקו, לא מהכחשה וכפירה כי אם מחסרון ידיעה, עיי"ש, ועיין בדי"י ח"ג פ"ט הערת הח' שפ"ר, והח' ז"ל הזכירו בין הספרים שאין לסמוך עליהם (שמות ב כב).

דברי הימים של משה, ספורי מעשיות ממשה רבינו, הובא בערוך ערך אהרן, ובירקוט פ' שמות בכמה מקומות ובפ' וילך, והח' ז"ל הזכירו (שמות ב כב, ד כ).

ספר הישר בו יספר כל המאורעות והמעשיות אשר קרו לאבותינו מימות אדה"ר כסדר התורה עד אחר יציאת מצרים, וקצת ספורים מס' במדבר ודברים ויהושע עד ימי השופטים, והילקוט מביא ממנו בכמה מקומות והח' ז"ל הזכירו (שמות יז יד, אסתר ט לב).

הלכות גדולות רבינו שמעון מקירא, כולל הלכות ופסקים מכל התלמוד ומסודר בסדר המשנה, והח' ז"ל הזכירו (דברים כז א) ועיין ערך ר' שמעון קירא.

זרובב'ל אגדות קדמוניות מעניני הקץ וימות המשיח, נדפס ראשונה בקבוץ אגדות וספורים קדמונים קוש"ט שנת רפ"ד, שנית בתוס' דברים מפרקי היכלות ונלווה לס' מלכיא'ל ווילנא תקע"ט והח' ז"ל הזכירו (שמות ב כב).

ספר יצירה נחלק על פרקים, וכל פרק על משנית, ויש ממנו קצת בנוסחאות שונות, כולל בקרבו סודות היצירה, מהולה דרך הפירוסופים עם הקבלה העיונית, ובשם, ספר יצירה נזכר בג' (סנהדר' סה ב) ובשם, הלכות יצירה' (שם סז ב) ובתלמוד ירושלמי לא נזכר שם ס' יצירה, רבינו סעדיה גאון.

והח'

שמות הספרים שהביא הח' ז"ל בתורה ובחמ"ש מגילות כג 45

והח' ר' שכת' דונלי והכוזרי מאמר ד' סי' כה ור"י הישראלי מיחסים אותו לאברהם אבינו ע"ה, ואחרים מיחסים אותו לר"ע שהוא סדרו וקראוהו משנה, ולדעת צונץ נחזק בדבר בשנת ד"א תק"ס, והח' ז"ל הזכירו (בראשית א ב דבר' ה כו. קהלת א ג, ז יד) ובפי' הקצר על שמות (כ ז).

סדר עולם כולל ספורי סדר הדורות מבריאת עולם עד זמן אנדריאנוס קיסר, חברו ר' יוסי בן חלפתא (יבמות פב ב, נדה מו ב) והח' ז"ל הזכירו חמשה פ' (ברא' יו"ד פ. יא א, יו"ד, יד ג, שמות יב ט).

פרקי דר"א מדרשים ואגדות וחי' מיכות עולם ומעשה בראשית וכו' נ"ד פרקים, ויש קורין לו "בריתא דר"א" (28) להתנא ר' אליעזר הגדול בן הורקנס (29) והח' ז"ל הזכירו (ברא' א ו) וכתב, "ימה נכבד דבר האומר שקצות השמש עם קצות מימי אוקינוס" והוא (בפדר"א פ"ג).

רזיאל, ספר קבלה קדמון מאוד, על כל מערכת צבא השמים, ושמות המלאכים ומעשה בראשית ותפילות, ונוסחי קמיעות והשבעות מלאכים ורוחות ושרים, וקצת מ"ס הקומה, או שיעור קומה לר"י בן אלישע כ"ג, וכתב בשער הספר כי המלאך רזיאל מסר את הס' הזה לאדה"ר אחר ק"ל שנה לתשובתו (עיין אוצ'ה"ס לר"א בן-יעקב), והג' ר' חיד"א (שה"ג ערך חכמתא רבתא דשלמה) הביא בשם ס' חשק שלמה כ"י ששלמה המלך חיברו, והח' ז"ל הזכירו (שמות יד יט) ובפי' הקצר (שמות ג טו) בשם "ס' הרזים", ועיין בנספחים לרקומי קדמוניות דף יח בהערה שם שכתב כי ס' הרזים קטן מאוד כמו דף אחד, מכיל רק שמות המלאכים המושלים בכל חדש מן חדש ניסן עד אדר עי"ש.

(28) הערוך בבמה מקומות.

(29) כן הוא בכוזרי מאמר ג' סי' ס"ה וכן ר"ת בספר הישר, ועיין ביוחסין ערך ר"א הקפר שכתב, "ונראה שהוא מן האחרונים אעפ"י שמביאו בפדר"א כי כבר ידוע שאעפ"י שהוא מכונה לר' אליעזר האחרונים עשו פרקיו", ועיין בתשו' מהר"ב"ח תשו' קכ"ב שנשאל שם ג"ב על הנמצא בפדר"א הרבה תו"א שה' אהרי דורו של ר"א ולא מצא מענה, והנה הגדול במביא לפדר"א כתב והנה אף אם ימצאו בו מאמרים קצת ניספים מדורות התנאים האחרונים או אף מהאמוראים לא בכל זה נכריה שחובר כל הספר והברייתא ביסודיה עיי"ש שהאריך לבאר בזה ודעתו שם, ועיין בפי' מאיר עיני חכמים" עם קונטרס "וועד חכמים" מהג' מ' יצחק שור, מה שכתב בערך "ר' אליעזר בן הורקנס" וז"ל, "שוב הגיע לידי כ", "אב ואם" להר"י בן קאריש וראיתי למי שכתב שם דשמואל ירהנאח חבירו דרב חבר הפדר"א, ונקרא בשם פדר"א, ליען שמתחיל מעשה ברבי אליעזר בן הורקנס עיי"ש, וא"ש מאוד עכ"ל, ועיין בהקדמת הח' צבי פיליפאווסקי לסי' העבור, מהנשיא ר' אברהם ב"ר חייא שיכר שכן הוא דעת הנשיא ר"א ב"ר חייא כי הברייתא דשמואל היא היא פרקי דר' אליעזר, וכי קדמוני קדמונינו קראו את הפדר"א גם על שם שמואל, ולבאי אהריות נשכח השם הזה השני, וע"כ רש"י והתוס' והרמב"ם כלם קראוהו בשם הראשון פדר"א בלבד, ואין ספק כי נוסחת פדר"א אשר היה לקדמוני קדמונינו היתה משונה מהנוסחא שלפנינו, והג' ר' נתן אדליר עוד מצא לו סמך בפי' הכוזרי מאמר ד' סי' כ"ט וז"ל הכוזרי שם, "ונשאר עדיין מן ההכמה המיוחדת בענין הזה ספר הנקרא פרקי דרבי אליעזר בן הורקנס וכו'", והוא מחכמי ישראל הכפורסמים, ושמואל מחכמי הגמרא וכו'", ועיין בקול יהודה ובאוצר נחמד מה שפ"י שם, ועיין כתב הגאון הג"ל ששני מפרשיו האלה טעות אחד טעו ושימו מאמר, "ושמואל" למאמר מיוחד מפני שלא עלה על דעתם ליחס את הפדר"א גם לשמואל, ובאמת כיון הכוזרי לאמר, כי בתוך חכמי ישראל המפורסמים אשר סדרו הפדר"א היה גם שמואל דחכמי הגמרא, וא"כ סי' ושמואל הוא, ובתוכם גם שמואל, וכן דעת הנשיא ר"י ברצלוני (בפי' לס' יצירה צד 232) שהפרקים אינם לר' אליעזר, וז"ל שם "ואמרו נמי באגרתא בפירקי דאיכתיבו על שם ר' אליעזר", וכן (שם צד 238) והיינו דתני בפירקי דמתקרו על שם ר' אליעזר, ועיין אוצר הכפרים לר"א בן-יעקב שכתב, "ויותר נראה שהוא לר"א ב"ר יצחק ב"ר יהושע ב"ר אבין".

הקדמת אבן עזרא

בשם האל הגדול והנורא.
אחל לפרש פירוש התורה

אנא אלהי אבי אברהם. עשה חסד עם עבדך אברהם.
ויהי פתח דבריך מאיר. לעבדך בן עבדך מאיר.
ומישועת פניך תבא עזרה. לבן אמתך הנקרא בן עזרא:

זה ספר הישר (1) לאברהם הישר (2) ובעבותות הדקדוק נקשר

ובעיני הדעת יכשר (3) וכל תומכו מאושר (4)

נאום אברהם הספרדי הנזכר (1)

מפרשי התורה הולכים על חמשה דרכים (2)

הדרך האחת ארוכה ורחבה, ומנפשות אנשי דורנו נשגבה, ואם האמת (3)

יהל אור

(1) דרך החי' ז"ל לקרוא פירושו לתורה בשם ספר הישר, וכן יאמר בספרו (העבור דף ט א) „כאשר רמזתי מקצת סודם בס' הישר שהוא פירוש התורה" וכן הביא בשם זה בספרו (שפה ברורה דף מג ב), „כאשר פירשתי בס' הישר" וכן בספרו (שפת יתר ס"י נח), „ופירשתי בס' הישר", ועיין (אבודרהם בסוף סדר התקופות) שהביא בשם החי' ז"ל כלשוננו בס' העבור „בספר הישר שהוא פירוש התורה" וכן יקראו בשם הזה קצת מדורי'ל (ע"ז כה א) הלא היא כתובה על ספר הישר (יהושע י"ד יג) „מאי ספר הישר", אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים ופי' רש"י ז"ל היינו ספר בראשית, שמעשה אבות כתובים בו, ועוד שם בנסרא „ויאמר ללמד בני יהודה קשת, הגה כתובה על ספר הישר (ש"ב א יח) מאי ספר הישר, אמר ר"ח ב"א א"ר יוחנן, זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים וכו', ר' אלעזר אומר זה ס' משנה תורה וכו'.

(2) בשי"ן ימנית, וכוונתו על עצמו, וכן קרא את עצמו בסוף שירו על סוד העבור (העבור דף ב א) „לאברהם בנו מאיר ספרדי אבי שירות" וכן בראש שירו לס', „המאורות", „אלהים חי היה עזרא לבן עזרא אבי חכמות ושירות".

(3) כונתו כי ראוי הוא וכשר בעיני הדעת לפרש התורה.

(4) כי היה צריך לזה, על כן אמר „וכל תומכו מאושר".

(1) בשמו ובשם אביו בשירו הנזכר למעלה.

(2) ובכ"י שבידי שד"ל כתוב „על ארבעה דרכים" וע"ז כתב שד"ל (כ"ח מחברת ד סכתב כ) „ונוסח זה נ"ל עיקר, כי הדרך החמישית איננה דרך המפרשים אלא דרך הראב"ע, ובכל מה שדבר על הדרך הזאת האחרונה, לא הזכיר שום מפרש שהלך בה לפניו, ומדבריו נראה ברור, כי כוונתו לומר שהדרך ההיא מיוחדת לו, והוא הראשון אשר סלל המסילה ההיא, ועיין בהערות ותיקונים לקובץ חכמת הראב"ע שהעיר המעריך ע"ז וכתב „אבל לדעתי הנוסח המשה דרכים זה העיקר, כמו שנמצא בהרבה כ"י, וכן נאמר ג"כ בהקדמה השנייה „חמשה דרכים", ובאמת חשב הראב"ע פה בדרך כלל, כי יש לפרש התורה על המשה אופנים, ודרכה מפרשים שהי' לפניו, וגם ביסו' יצאו לפרש התורה על דרך החמישי, כמו ר"י בן ברעם, בן חפני, רש"י, דרשב"ם, וכדומה, אך הראב"ע אהו בדרך החמישי בכל עו, והם נטו ג"כ אל הדרש, אך הראב"ע לא חידש הדרך החמישי מדעת".

(3) פי' אם נאמר בדרך משל שהאמת.

בנקודה בתוך הענולה (4) זאת הדרך (5) כקו הרחב (6) הוא החוט הסובב בתחלה (7), ובה דרכו גדולים, והמה חכמי הישיבות במלכות ישמעאלים, כרב יצחק (8) שחבר שני ספרים מבראשית עד ויכלו, ועוד לא כלה מרוב דברים, ובפסוק יהי אור, אמונה בעלי האור והחשך הזכיר (9), והוא הולך בחשך ולא הכיר, ובפירוש תוצא הארץ (10) מלכו הוציא מלים, וידבר על העצים והצמחים, קטנים (11)

יהל אור

- (4) וכן יאמר בהקדמתו השניה, "אמר כי האמת כמו נקודה בתוך ענולה".
- (5) דעתו שזאת הדרך רחוקה מן האמת.
- (6) כרחוק קו הרחב הוא החוט הסובב, וקראו קו הרחב, כי הוא המודיע רוחב הענולה וכן קרא הח' ו"ל (איוב לו טו) על הפ', רחב לא מוצק תחתיה", כי רחב הוא הקו הסובב הענולה, ומוצק הוא הנקודה.
- (7) ר"ל כי כמו שהקו הסובב הענולה לא יגיע לעולם אל מקום הנקודה האמצעית, כן הוא דרך המפרשים האלה, כי מרוב האורך שיש בדבריהם לא יגיע אדם בהם אל האמת.
- (8) על איזה ר' יצחק כיון הח' ו"ל? י"א שהוא ר' יצחק יושב הספרדי, ובסוף פ' וישלח (ברא' לו לב) קראוהו היצחקי המהביל וחלק עליו, ועיין בפ"י הח' ו"ל (הושע א א), "היצחקי דבר סרה בספרו" ושם, "היצחקי אמר שלקה אשת זנונים, וזה המוכה בסטורים וכו', וכן בסוף פ' איוב (איוב סב טו) "בכאן טעה יצחק המהביל", ועיין בסוף פ' צהות שכתב עליו, "וספרו ראוי להשרף" וכן בספרו (השם שער ב) ובספרו (שפה ברורה דף ט ב), ובתחילת פירושו לרניאל כתב הח' ו"ל עליו, "ומפרש גדול היה בספרד והוא פ"י ספרים בדקדוק וכו', והאומר בזה מהמשוגעים הוא נחשבי והנה יש להשיב ע"ז, כי בכל מקום אשר יזכיר הח' ו"ל את היצחקי, חרפו וגדפו אותו ואת ספריו אבל את ר' יצחק בן יושב הזכיר תמיד דרך כבוד, וכן בראש פ' סאונים הזכירו בין זקני לה"ק, וכתב עליו, "ור' יצחק בן יושב הספרדי סמדינת טולטולא עשה ס' הצירופים ולא הזכירו לגנאי, וי"א שהוא הרופא ר' יצחק בן שלמה הישראלי שחבר מאמר, "ישרצו המים" ומקצת ממנו נדפס בס' "התחיה" לרש"י (ח"א צד לב) והשערה קרובה שהוא עצמו דונש בן תמים בן דורו של ר' סעדיה גאון, נפטר ר' תרצ"ב, בן מאה שנה ויותר וחיבר ס' התכונה, ופ"י ג"כ ס' יצירה (נוכח בשו"ת הרשב"א ס' תי"ח) והח' שד"ל קנה לו פ"י זה על ס' יצירה, ושם המחבר נקרא עליו, "דונש בן תמים", וא"כ הוא הנקרא, "אדונים בן תמים המביל", ועתה יצא לאור הפ"י הנ"ל על ס' יצירה לאבוסהאל דונש בן תמים ע"י הרב ר' מנשה נראסבערג סטריטסניא (לונדון תרס"ב), ואם כי גם אותו הזכירו הח' ו"ל בראש פ' מאזנים בין זקני לה"ק (עיין כ"ח מחברת שמינית צד 67-69). וסעד לזה (עיין "ציון תר"א חדש כסליו) מה שכתב הח' ד"ר קרמולי, שבהיותו בפאריז מצא בבית אוצר הספרים אשר למלך בקבוצת הכתביד פירוש על סדר בראשית סתהיל, אלה דברי החכם, תלמיד חכם ר' הסדאי ע"ה בשטת יצחק הישראלי החכם והרופא ובסופו כתוב, "סדאי יצחק הישראלי למדים ונעורים על דברינו זה, כי פ"י קצת מן הפסוקים הנזכרים על דרך הפירוש אשר פירשנו, ובדאי הוא ללמוד ממנו, כי היה הרם בתורה ובהקמה השבעה, ונקרא פילוסוף בפ"י כל החכמים אשר היו בדורו, ואשר קמו תחתיו בני תורה וחוצה לה, ולא כדברי "אבן עזרא", שקראו סתהיל, כי כל ספריו היו מקיבלים להכמים, ומהם היו מביאים ראיותיהם", וע"ז העיר הח' ד"ר קרמולי וכתב, "ושמחתי מאוד, כי מתוך הדברים האלו ברור כשמש, שזה רב יצחק אשר הראב"ע קם להלחם בו, וקוראו סתהיל הוא הרופא המהולל יצחק בן שלמה הישראלי בן דורו של ר' סעדיה גאון", ועיין קרני אור (ברא' כ ב) הערה ד.
- (9) עיין כוזרי סאמר המשי (פ"י יד) שזכיר בעלי האור והחושך, בין סיעת אריסטו וסיעת אפלטון ובין סיעת ההולכים, והם סיעת אריסטו, והמפרש בעל אוצר נהמד, פ"י על בעלי החשך והאור, ה"י כת אחת שהתבודדו ביערים, ואמרו שה"י מכת אפלטון, ומפני שה"י יושבים בצל עצי היער שהוא ממוצע בין האור והחשך קראו אותם כן", וכן פ"י בעל "קול יהודה" שם, ור"ג בדעכער בביאורו להכוזרי יפרש, שהם סיעת צאצא אסטור שאמרו שיש שתי רשויות, פועל הטוב, בעל האור, ופועל הרע בעל החשך, והם הפרסיים הקדמונים, ועיין כוזרי הוצ' ר"ד סלוצקי בהערה שם, שפ"י ג"כ. שכיון לתורת צאצא אסטור (צערדוסט) החוקק הפרסי, שהניח ליסוד אמונתו האור והחשך, נקרא בלשונם "ארימאן" (חושך) וארימין (אור) והמפרש אוצר נחמד נטה מדרך האמת.
- (10) צ"ל "תדשא הארץ", כי אך בפ"י תדשא הארץ, יתכן לדבר על העצים והצמחים, לא כן כפ', "תוצא הארץ נפש חיה לטניה", ואולי צ"ל "ותוציא הארץ", וכוונתו לפסוק ותוצא הארץ דשא (ברא' א יב) רי"ר.
- (11) צ"ל "הקטנים" (רי"ר)

וגדולים (12) ובפירוש נפשות החיות, הביא חכמות נכריות (13) ובמסדה הזאת עלה רב סעדיה גאון הנולה (14), ובפי' יהי מאורות הכנים דעות אחרות (15) לדעת המדות הנזכרות (16) על פי חכמי הספירות (17) גם ר' שמואל בן חפני (18) אסף רוח בחפניו, בפירוש, ויצא יעקב ברוב ענינו, כי הזכיר כל נביא בשמו, וכמה פעמים גדה מסקומו (19), וכמה תועלת יש בהליכת הדרך, ואין תועלת לפירוש הזה, כי אם אורך (20), ועם, ויחלום (ברא' כח יב) כתב פתרון החלומות (21) ולמה יראו בתנומות (22), והרוצה לעמוד על חכמת חיצונית, ילמד מספרי אנשי תבונות, או יתבונן בראיותם, אם הן נכונות, כי הגאונים בלי ראיות בספריהם הביאום (23) ויש מהם שלא ידעו דרך חכמי קדם ומאין הוציאו (24).

הדרך הב' בחרוה פתלתולים (25) ואם הם ישראלים (26) אשר חשבו כי עמדו על הנקודה בעצמה, והם לא ידעו את מקומה (27) וזאת דרך

יהל אור

- (12) וכן יאמר החי' ז"ל בהקדמה השניה, בדרך הגי', "ובפי' עץ פרי וכדשאים יזכירו, מה צורך מה צורך יש בהם לנבראים, וז"ל ימצאו בספרי הרופאים".
- (13) ובחומשים הוצי' רש"י, יש פה הוספה, לדעת המדות הנזכרות עפי' חכמי הספירות, ועי' העיר רי"ד, בן הן יתירות ואישרבובי אישרבובי שם מלמטה, ולמטה על דף השני צ"ל, "המאורות הנזכרות", תחת "המדות הנזכרות", הן אך מאורות נזכרות ולא מדות, ואולי צ"ל, "לדעת מדת המאורות הנזכרות".
- (14) הגאון הזה נולד שנת ד"א תרנ"ב במחוז "פיתום" בארץ מצרים, ונפטר שנת תשי"ב בסורא הנקרא, "מתא מהסיא" בארץ בבל, והחי' ז"ל קוראו, "ראש המדברים בכל מקום" ועיין ערכו בראש הספר.
- (15) שם הביא מסודות הזמן, סדר עולם, סדר זמנים, וסודות יסודי היצירה, ומראה שם טעות הכותבים, כי חי' סדר זמנים קודם לכן.
- (16) שער ומדת המאורות, ומדת מהלך שבעת המשרתים בכל יום ויום נלגל המולות, ועיין ולמעלה הערה (13).
- (17) בן יכנה החי' ז"ל בעצמו (ברא' א, טז, שמות כג כא) חכמי המדות שהם חכמי הספירות, שהם לפי דעתו חכמי הכוכבים, וכן רס"ג הביא בפי' על התורה את מדת המאורות, כמה הם עפי' חכמי התכונה, והם חכמי הספירות, ועיין מה שכתבתי ע"ז (ברא' א טז בקרני אור הערה קז) וכן יאמר החי' ז"ל בהקדמה השניה בדרך הגי', "ובפי' יהי מאורות, יזכירו מדתם, וזרחקם, ותנועתם, ומשפטי חקם, כפי כח השבעה גבולות כאשר נסו חכמי המולות".
- (18) הוא ר' שמואל בן חפני גאון המיו של רבינו האי גאון, והחי' ז"ל הביאו כמה פעמים בפירושו ועיין ערכו בראש הספר.
- (19) שהאריך לבאר גלות כל נביא ונביא.
- (20) אריכות שאינם שייכים לפירושו.
- (21) וכן יאמר בהקדמתו השניה בדרך הגי', "ובפי' ויהלם והנה כלם, יזכירו כל פתרון חלום נעים, ואיך יערכו חלום נביאים בחלום נכרים, ומה למים מתוקים אל מים מרים".
- (22) ר"ל מה שיקראם בהקין.
- (23) ע"כ הלמוד בהם ללא תועלת, ולא יועיל להקורא.
- (24) המקור מאין שאבו ידיעותיהם.
- (25) פי' אנשי תפוכות מסומות עקשות.
- (26) אלה המינים מודע ישראל הם מעשרת השבטים שמרדו ונתנו יד במלכי יהודה, ונתפרדו משבט יהודה ובנימין בימי ירבעם בן נבט, כמו שתמצא בפי' מלכים, ויש ג"כ כתה אחרת מתלמידי אנטיגנוס איש סוכו, צדוק וביתוס שהתחילו כמו שלש מאות שנה קודם החורבן.
- (27) והרסב"ם בפי' לאבות (פ"א מ"ד) כתב, "ומאו (פי' מצדוק וביתוס) יצאו אלו הכתות האחרות של מינים, ונקראו באלו הארצות, ר"ל מצרים, קראים, ושמותם אצל החכמים צדוקים וביתוסים, והם אשר התחילו להשיב על הקבלה ולפרש כל הפסוקים, כפי מה שיראה להם, מבדתי שישמעו להכם כלל", וכן כתב הרע"ב (ידים פ"ד מ"ו) וסיים, "ועד היום הזה נשארו מהם פליטים במצרים ובקוסטאנטינא, והם לשכים בעינינו, ולצנינים בצדנו, ואנו קוראים להם קראים, לפי שאין להם אלא המקרא בלבד, ועיין (אבות דר"נ פ"ה מ"ב) ובפי' הרשב"ם (ב"ב קטו ב) על המאמר, "תירש הבת

הקדמת אבן עזרא דרך הב'

מה 49

הצדוקים (28), כענן (29) ובנימין (30) יבן משיח (31) וישועה (32), וכן כל מי (33) אשר ברברי מעתיקי הדת לא יאמין, והוא נוסח להשמאל או (34) להימין (35), וכל איש כרצוני יפרש הפסוקים (36), גם במצות ובהקים (37), והם מדעת תוצאות לשון הקדש ריקים, על כן יתעו גם בדקדוקים, ואין יסמכו במצות עד דעתם, וכל רגע יהפכו מצד אל צד כפי מחשבתם (38).

יהל אור

עם בת הבן, וכן גורם הרע"ב (מנחות פ"י מ"ג), מפני הצדוקים וביסותים, ועיין תו"ט שם שכתב, "ויראה אעפ"י ששתי כתות יצאו למינות, מ"ט כת זו סקרו בדבר זה, וכת זו בדבר אחר, ואח"כ קיבלו שתיהן לרעה" ועיין (כוזרי מאמר שלישי פ"י סה) דעת החבר להבדיל בין הצדוקים, והביסותים אשר החלו מימות אנטיגנוס, ובין הקראים, אשר לפי דעתו היתה ראשיתם אחר כך בימי שמעון בן שטח, ממעשה דינאי, ולשיטתו נמשך הרי"א בנחלת אבות (אבות פ"א מ"ז) על משנת יהושע בן פרחיה. (28) כי אע"פ שהם מאמינים בתורה ושומרים אותה, חולקים עמנו בפירושה, ואינם מאמינים בדברי חכמי המשנה והתלמוד, ואומרים שכל מה שאנו מוצאים בתלמוד ומדרשים אינו אמת, ואחרי הדעה הזאת, הם מפרשים בתורה פירושים שונים ומשונים מפירוש רבותינו, משובשים ובלי דעת. (29) הוא ענן בן דוד ראש גליות אצלם, ובא מן המזרח, והיה נכבד אצלם, וחשבוהו מיוצא חלציו של דהע"ה, וב"דוד מרדכי" מזכיר שלשלת יחוסו עד דוד המלך ע"ה, והנה נודע לנו בעדות רב שריא גאון בתשובתו שבימי רב יהודאי גאון בעל ה"ג, נפק ענן בכמו ד"א ותקס"ו בקירוב (והדד מרדכי עפ"י דעתו המשובשת יגביל זמנו ד"א וארבע מאות) ועיין הצדוקים שבבית שני אשר ל- רמיון רב עם אותו של הקראים החדשים, וענן היה ת"ח בתהלה, והבר ספרים והעמיד תלמידים, ובדא מלבו חוקים לא טובים, כי אחר החורבן נדלדלו הצדוקים, עד שעמד ענן וחוקם, וכן הוא בס' הקבלה להראב"ד שבימי רב יהודאי גאון היה ענן ושאל בנו שר"י, וענן זה מבית צור היה, ות"ח היה בתהלה, והכירו בו שמץ פסול מפני כן לא נסמך לגאון, ומפני הסינא שהיתה בלבו העלתה שרטון, ועמד להסית את ישראל, ונעשה זקן טמא עפ"י ב"ד, ועיין ערכו בראש הספר.

(30) הוא בנימין בן משה הנהאונדי, אחרי ענן היה הוא הריפארמאטור השני והוסף לאסור דברים שהתירו עוד העננים ועיין ערכו בראש הספר.

(31) הוא "חסון בן משיח הקרא", ונקרא ג"כ בן משיח סתם, והוא עשה סי' הדתות, והוא התוכח עם רס"ג, ורס"ג הרחיקהו מעליו ועיין ערכו בראש הספר.

(32) הוא ישועה בן יהודה אבו אלפרג פורקאן, ועיין נספחים ללקק"ד להח' פינסקער צד (78) שכתב שלא התברר לו אם הוא ישועה בן יהודה המלמד הגדול, או אם הוא ישוע בן עלי הנקרא אבו עלי, בעל פ"י בראשית ועיין ערכו.

(33) וי"ג כל "מכחש ומין" וכן הג"י במג"ט, "כל מין" וכן כתב הח' ז"ל (שמות כ כג), וככה יקרה לכל מין אשר בדברי קדמונינו ז"ל לא יאמין.

(34) וי"ג "לא להימין".

(35) וכן יאמר הח' ז"ל בהקדמתו השניה בדרך השנית, "דרך הצדוקים הסבהישים דברי המעתיקים שה"י כולם צדיקים, ופעם הם בתוך הנקודה, ופעם סביבותיה, ופעם מחוץ לקו רחובותיה, כאשר עשה בנימין, שהיה משמיל וגם מימין, ובן משיח, וישועה, וככה יקרה, כל מין שלא היה בדברי הקדמונים מאמין".

(36) כי אין קבלה בידם.

(37) וכן בהקדמתו השניה, בדרך הב', וככה עשה ענן ימחה שמו כענן, שפ"י בהריש ובקציר על דבר האשה, והלא תכסוהו בושח, כי אם אמרנו ביד הגבר החריש, הלא במלת קציר יחריש" (פ"י שהרי אם יהיה פ"י בחריש על הבעילה שהיא סבת ההריון, אי"כ יהיה פ"י ובקציר על הלידה, שיהיה אסור בשבת לאשה להוציא הולד מן הרחם, וזה אי אפשר, כי ללידה אין שעה מוכנת, ולא זמן קבוע, אלא ביד הקב"ה, וזהו אומרו, כי אם במלת חריש החריש, הלא במלת קציר יחריש, פ"י אין לו להשיב במלת קציר), וכן כתב הח' ז"ל (שמות לד כא), "אמר ענן ימחה שמו כענן, כי זה על משכב האשה, ולא תכסוהו בושח, כי אם אמרנו כי ביד הגבר החריש הלא במלת קציר יחריש", וכן (שם כב כח) על הפ' מלאתך ודמעך, "ובן זוטא אמר כי מלאתך על ההריון, ודמעך כנוי לשון והיא המטה, ואמר לא תאחר, שלא יעכב מלקחת לו אשה ע"כ אחריו בכור בניך תתן לי, וזה שגוען למה הוכיר מלאתך לפני דמעך, כי דמעך לפי דעתו, שפוך זרע באשה ואח"כ תבא ההריון וכו'".

(38) ובפירושו הקצר (שמות יב יז), "ואלו היינו רודפים אחר מה שידמה לנו כפי דעתנו בכתוב ולא

ולא

ח"א ד

בעבור שלא תמצא בתורה מצוה אחת בכל צרכיה מבוארה (39), ואחת מהנה אזכיר, והיא גדולה למכיר (40), כי תחתיה כרת (41) על אכילת יום הכפורים, וחמץ בפסח שלא עשוהו מהורים (42), ושבתת ימים שבעה (48), וקרבת וסכה ותרועה, כי אין בתורה חקי השנה מפורשים (44). ואיך נחשוב החדשים (45), ועניי הדעת מרורים (46), שמו אותותם מפסוק, לאותות ולמועדים (ברא' א יד) (47) ולא ידעו כי, והיו לשון רבים (48), ועל המאורות והכוכבים (49), והאומר כי וי' ולמועדים נוסף (50) כי לאות עם מועד נאסף (51).

יהי אור

ולא נסמך על ההתקפה, הנה כתוב, "כל מחצת לא תאכלו בכל מושבותיכם תאכלו מצות" (שם יב כ) ולא הזכיר ימים שבעה איך לא נאכל חמץ לעולם, וכן כתב החי ז"ל (ויקרא יא ט) ואם רדסנו אחרי הכתוב לבדו בלי העתקה דגה לא הותר הדג שהוא באנשים, כי הכתוב פרש "במים ובנחלים".

(39) וכן כתב בפי (יסוד מורא שער הראשון), והאמת כי התורה מקור חיים, והיא יסוד כל המצות רק אין כח במשכיל לדעת מצוה אחת תמימה מן התורה שבכתב, אם לא יעמוד על דברי תורה שבע"פ.

(40) היא מצות קידוש החדש, כמו שמפרש והולך.

(41) וי"ג, "תתחייב כרת".

(42) צ"ל, "על אכילת יום הכפורים, וחמץ בחג המצות, ועל פסח שלא עשוהו מהורים (ריד)".

(43) ואלו הן, יום ראשון של פסח, גם האחרון, ויום חג השבועות, ויום ר"ה, ויום הכפורים, וראשון של סוכות, ושמיני עצרת, דגה הם שבעה וכולן נקראים שבתון, ע"כ אמר, "ושבתת".

(44) או פשוטה או מעוברת, וכן כתב החי ז"ל (ויקרא כג ג), ואין בכל המקרא ראייה איך ה' ישראל קובעים החדשים והמועדים.

(45) מלאים או חסרים.

(46) דעתו על הצדוקים שזכר בתחלה.

(47) שדעתם יורה הכתוב על הירח לבד לקביעות מועדי השם, וכן במכתב שכתב הקראי אליהו ירושלמי (נספחים ללק"ד צד 40) שיהרף אותנו מה שלא קבלנו ראייה על ראיית הירח, מאשר אמר, "והי' לאותות ולמועדים", אך אח"כ דרגישו מהר כי כל פסוקי תנ"ך אשר החדשים והמועדים נזכרים בהם אינם מסלקים כל הפסיקות הנפלים בזה הענין, והם מודים כי אין להם שום ראייה נמורה במקרא המחליטה דבר מה בענין הקביעות, ועיין (ציון תר"א חדש ככליו) שהביא שם מקדוש החדש של בעלי מקרא שחזרו מכמה דברים כי ראו בעצמם שאין האמת אתם.

(48) וכן כתב החי ז"ל בפי העבור (חלק פוד העבור) והנה בן זוטא משש בתורה כאשר ימשש העור באפילה, ולא מצא כ"א, "לאותות ולמועדים", "וזאת עולת חדש בחדשו", והכתוב אומר חדש האביב, וחג הקציר, וחג האסיף, ואמר דוד (תהי' קד יט), "עשה ירח למועדים וכל העולם יודו, כי בסאורות והכוכבים חשבון הימים והשנים, וכן הכתוב אומר, "והי' לאותות ולמועדים", ועוד מי יאמין להיו, וי' ולמועדים נוסף כפי הפצו' עכ"ל, ולפרש דבריו, כי בן זוטא יפרש כי במלת "ולמועדים" הו"ו נוסף בתחלת המלה ללא צורך, ועל דעתו כאלו כתוב והי' לאותות ולמועדים בלא וי' ע"כ יקשה החי ז"ל מתיבת, "והיו" כי היה צריך לכתוב, "והיה", והושרש אצלם חס"י הוה עד שהקראי לוי בן יפת בפי המצות ש"ן כ"י כתב וז"ל, "והפלא המופלא מן סעדיה ופיתומי (כן יכנו את רבינו סעדיה נאון) כי הוא מנע הקראים שיפתרו ולמועדים ימים טובים, והוא הידוע במקרא בכל לשון מועד", ואם כי הקראי ר' אהרן האחרון בפי על התורה רצה לצאת מהמבוכה שהשיגם החי ז"ל, והשכיל לפרש בענין אחר וכה יאמר (כתר תורה ברא' א יד) מה לנו ולצרה הזאת לפרש פירושים באותיות נוספות כיון שמכיל הפסוק (לדעתם המשובשת) לפרשו במה שסובל, וכן יאמר בספרו (גן עדן ענין קדוש החדש שער א) ולא תשמע לדברי האומרים שהו"ו נוסף ולמיד, "אותות" נוסף והטעם אותות למועדים" (ובכל זאת יפרש עפ"י דעתם המשובשת).

(49) והיה להכתוב לאמר, "והיה" כמו שביארתי אם חס"י הוא לפי דעתם, ואם אמר הכתוב, "והיו" לשון רבים מוסב על המאורות והכוכבים.

(50) מה לא הזכיר החי ז"ל שלפי דעתם גם הלמיד מן, "לאותות" נוסף והזכיר בפירושו (ברא' א יד), "והאומר כי למיד לאותות נוסף לא אמר כלום".

(51) פ"י שדעתם לסמוך מלת לאותות למלת ולמועדים.

יבקש אדם שיהיה אוהבו אולי יאמין בו (52), ואם מצאנו שנים ושלשה וויין נוספים (53) מי יודיענו כי זה הוי"ו מהעודפים, אחר היות וי"ו המעם ראלפים (54) ואין פי עשה ירח למועדים (תה' קד יט), כדברי אלה שמתניהם מועדים (55), ואילו היה כתוב והיתה הלכנה לאות למועדים בחדשים (56), מי יתן לנו אות שהם מועדי השם המוקדשים, כי יש מועדים רבים בתורה (57) ובמקרא (58) ובכתובים (59), ואלו היה למועדי השם מבואר (60), עוד הדבר הגדול נשאר, אם החדש עד סוב הלכנה גלגל המזלות, שהם שבעה ועשרים יום ושעות מוגבלות (61), ואם עד סוב נובה גלגל היוצא (62), אשר מוצקו (63) רחוק ממוצק הארץ ימצא, או עד סוב גלגל התלי כדעת חכמים (64).

יהל אור

- (52) ובעבור אהבתו ידחה את האמת.
(53) כמו "טרדם ורכב וסוס" (תה' עו ז), "תת וקדש וצבא טרמס" (דניאל ח יג).
(54) הקורא ימצאם לדוב בכל מקום, הן לחבור, היינו לחבר כמדגשואים לנושא אחד, גם להפך פעל עבר לעתיד, ועתיד לעבר.
(55) מלשון הפסוק, "ומתניהם תמיד המעד" (תה' סט כד) והם אומרים שפי' שהשם עשה הירח להודיע בו המועדים לישראל שיקדשו בו החדש, וכן כתב הח' ז"ל בס' העבור (פור העבור) "ואין פי עשה ירח למועדים שעשהו השם בעבור המועדים, כי עקר המזמור איננו רק לספר פעשה בראשית, על כן החל במלת "עושה" אור כשלמה" (שם קד ב) כמו "ויהי אור" (ברא' א ג) ודבר זה רמזתי בפ' בראשית, רק לא יבינהו אחד סני אלף, והנה על דרך הפשט "עשה ירח למועדים" איננו כי אם בעבור שיתחדש הירח למועדים ידועים, ולא כן השמש, ולא כן הכוכבים ולא בראשית בעולם, וכן פי' הח' ז"ל (תה' קד יט) "מפרשים רבים אמרו כי השם עשה הירח בעבור קביעות מועדי השם, ואין זה מטעם המזמור וכו' ופי' עשה ירח למועדים, כי אחר התחברו עם השמש מועדים ידועים בסוף כל חדש יתחדש הירח ולא כן הכוכבים" ועיין בפ' הח' ז"ל (למטה א יד) ובקריני אור הערה צט שר' אברהם הבבלי (עיין ערכו בראש פי' בראשית) ניכר יאמר כן.
(56) וברשי' הגי' "כמועדים בחדשים".
(57) שאין פירושם חגים, ויורו על הכנה והזמנה בזמן או במקום או בפעולה, על הזמן וישם די מועד (שמות ט, ה) על המקום באוהל מועד (שם כו כא) והוא מקום מוכן להועד שם.
(58) על הזמן "מן המועד אשר יעדו" (ש"ב כ ה) על המקום "ואשב בדר מועד" (ישעי' יד יג) בודר במועדו (שם שם לא) כנוי לארמנות המלכים.
(59) על הזמן "כי אקח מועד" (תה' עה ג) על המקום "בית מועד" (איוב ל כג) כנוי לקבר שהוא מקום מוכן לקבוצ כל חי.
(60) בפירוש בתורה.
(61) וכן כתב הח' ז"ל (שמות יב ב) "ידענו כי מהלך הלכנה בגלגלה בנקודה הידועה כנגד גלגל המזלות עד שובה אל הנקודה בעצמה הם כ"ז יום ושלישית יום בקירוב", ועיין (אגרת השבת שער א ב ג) וביסוד מורא (שער א), ובני (ד"ה כה א) מאמר דיג, "כך מקובלני מבית אבי אבא אין חדושה של לבנה פחותה מעשרים ותשעה יום ומחצה ושני שלישי שעה ועיג חלקים" והח' פי' זה בס' הלוחות שלו, כי נחשב שהלכנה התחברה עם השמש ברנע המולד בתחלת מזל טלה, ופרשו זה מזה והלכו כ"א מהלכו האמצעי, והלכנה בעבור מהירות מהלכה נתרקה מהשמש עד סבבה כל הגלגל בכ"ז ימים ו' שעות פי' חלקים, ועד שסבבה למקום המולד שהוא תחלת מזל טלה, והגיעה שם לא מצאה שם את השמש כי נסעה ממקומה והלכה כ"ז מעלות בקרוב, והוצרכה הלכנה לרדוף עוד אחר השמש. בי ימים הי' שעות י"ח חלקים, עד שהשיגה את השמש בסוף המזל טלה וכשנפיקה בי ימים הי' שעות ח"י חלקים, עולים כ"ט יום י"ב שעות תשציג חלקים כדברי ר' גמליאל.
(62) עיין בפ' הח' ז"ל (שמות ג מז) ד"ה "ועתה אזכיר הטעם וכו'".
(63) הונח השם "מוצק" העברי במקרא בסובן "טרכו" שבשרבי ועיין בפירושו (תה' צג ב, קהלת ג טו, איוב לו מז) וכן בראש פי' צחות הזכיר שם זה חמשה פעמים ובהפירוש חמיוחס להח' ז"ל לס' משלי, ושם (ח כז) קוראו "טרכו".
(64) וכה יאמר הח' ז"ל בס' העבור (פור העבור) "והנה אנלה לך הסוד הזה ושים לבך לדעתו, דע כי שנת השמש תתחלק לשלשה חלקים, החלק האחד מעת היות השמש החלק האשון במקום מחברת השנים גלגלים הגבוהים ואז ישתנה היום עם הגלילה, וזאת היא שנת תלמי וחכמי ישמעאל, והחלק

הקדמת אבן עזרא דרך הבי

כי מהלך הגלגל הקטן הפך זה באמת ובתמים (65), ואם נסמוך על דעת התחברות המאורות (66), גם הנה ג' מחברות (67), מחברת בגלגליהם תיכונה (68) ומחברת כנגד העליון באמונה (69) ומחברת שני מחזה (70), ולא נדע אי זה יכשר הזה, או זה, ואשר אמרו כי הדבר תלוי על מראה עינים נשאו (71), כי עינים להם ולא יראו, אולי יראו בתורה ובתעורה, המקום שמצא זאת האברה, ולא דברו בפירוש, חדש בחדשו (במד' כח יד) נכונה (72) כי אין בכתוב זכר ללבנה, רק פי' לעשות כל דבר בעתו יום ביומו, שבת בשבתו (73) וידוע כי פעם יהיה בין המולד לעת השקיעה שש שעות (74), ותראה הלבנה אך על חקת ידועות, ופעם ביניהם

יהל אור

והחלק השני כנגד נקודה בגלגל השמש שמוצקו רחוק ממוצק הארץ וזאת היא שנת פרס, גם יש בחכמי ישמעאל מונים כן, וחלק השלישי הוא מעת התחברות השמש עם כוכב אחד ממחנה המולות, וזאת היא קרובה לחכמי הודו, והנה יש ללבנה גלגל אחד ונקרא גלגל הנוטה, והוא גדול כמו הגלגל הדומה, רק מה שהדומה הוא מכוון תחת גלגל המולות ובשטחו זה האחד נוטה ממנו הציו לדרום וחציו לצפון ונפגשים זה בזה בשתי נקודות זאת לנוכח זאת, ובהן נחלק כל גלגל משניהם לבי חלקים שוין, והנקודה שתחת לנפות אל פאת דרום נקרא זנב התלוי. ומהלך זה הגלגל אחרנית ממזרח למערב וישוב את גלגל המולות בי"ח שנה וזו חדשים ופי' ימים וי"ג שעות ותתמיד חלקים, על דעת החי ז"ל בפי הלוחות שלו, והלבנה תשוב אל ראש התלוי מעת שנפרדו שם עד כי ימים עשר שעות שיין חלקים לפי השבוע (א"כ יהיה עוד הפרש בחשבון) עיין פי' העבור להנשיא ר' אברהם ב"ר הייא מאמר א שער שבעי, ובפי' יסוד עולם מאמר ג' פי"ח, ובפי' נחמד ונעים מפי קפ"ט עד קצ"א.

(65) פי' שיש עוד ללבנה גלגל אחד קטן נקרא גלגל הקפה והלבנה קבוע לו כמו האבן התקוע בטבעת ומוצק גלגל הקטן סובב ממערב למזרח, וגלגל התלוי ממזרח למערב, הנה מהלכו של זה הפוך ממהלכו של זה ועיין בפי' (נחמד ונעים סימן קצ"ד).

(66) ר"ל אחר שהתחברו השמש והירח בסוף כל חודש, והתחילו להתפרד זה מזה, ההתחלה הזאת נקראת מולד הלבנה וחידוש אורה שתקבל מהשמש.

(67) ובקצת ספרים הגי' "גם הנהגת מחברות" ושעות הוא, ויצא להם מזה שכתוב הנה ג' מחברות, בקו מלמעלה, והשבו שהתיבה הוא הנהגי, וכתבו "הנהגת".

(68) פי' היא מחברת האמצעית שקבלנו מאבותינו, היא כ"ט ימים י"ב שעות תשצי' חלקים בין מולד למולד.

(69) וראוי שתדע כי המחברת של כ"ט ימים תשצי' אינה מחברת האמיתית, אבל בעבור שיש לשמש גלגל שמוצקו רחוק ממוצק הארץ, וככה ללבנה, גם בעבור שיש ללבנה גלגל קטן כאשר אמרנו, ע"כ פעמים שיש בין מולד האמיתי, שהוא עת התחברות הנכונה, ובין מולד הבא אחריו פחות מכ"ט ימים תשצי', בעבור זה אמר ר"ג (ר"ה כה, א), "כך מקובלני, פעמים בא בארוכה" וכו', ומה שאמר כנגד העליון, פי' נגד ככב מהכוכבים שבגלגל המולות, או כנגד מול הידוע מהגלגל.

(70) ר"ל שתשתנה קשת המראה בכל מקום כפי רוחב הארץ, וכפי מרחב הלבנה בקו המולות על חלוק המראה באורך וברוחב וגבהו ושפלתו ואורו ועיין בפי' החי ז"ל (שמות יב ב): (71) והוא כמו "נשאו שרי נח" (ישעי' יט יג) שפי' נתעו, כמו "הנחש השיאני" (ברא' ג יג) וכן כאן פי' נתעו ונפתו בהסתת יועצי שורל.

(72) שרוצים לפרש בחדשו בחידושו, והחי ז"ל יפרש על התחדשות הזמן, ולא על חידוש הלבנה, ועיין (שמות יב ב) מה שהביא מפי משה הכהן ואשר טענו עליו ודעתו שם:

(73) וכן כתב החי ז"ל בפי' העבור (סוד העבור) בטענתו על בן זושא, "ועוד מה יועילו לו כל הדברים האלה, כי הכתוב לא פי' רק שהם מועדי אל, ומלת חדש בחדשו איננה כמו שפי' לפי הפשט וכו' וסיים ואין פי' עשה ירח למועדים שעשהו השם בעבור המועדים כי עיקר המוסר איננו רק לכבד מעשה בראשית".

(74) פי' זה כוד מולד קודם חצות, ועיין בפי' אגרת השבת מה שהאריך לבאר בענין זה. ובפי' העבור שלו שגם שם ביאר ענין זה.

שלשים שעות (75), ולא תראה אפילו בנבעות (76), כי (77) תהלכות הלבנה מפאת נלגלה, גם (78) נגלל השמש משתנות, וגם מפני ארך ורחב המדינות (79) ואם שכנה על הארץ עננה, ולא תראה בראש אכול ותשרי הלבנה, הנתענה ג' ימים בכפורים (80), ועוד מי ספר לנו כי ימי החדש על שלשים יום ספורים, כי הנה יהודה הפרסי (81) חבר ספר ובחשבון השמש השנה, והחדשים ספר (82), גם לא נדע מהתורה עדות החדש, ומי העד, ואם ילך בדרך רב ביום קדש (83), ואם נקבל עדות אב ובנו וגרים ונשים (84), וגם אם הי' כל אלה מפורשים עוד דבר קשה, איננו מפורש בתורת משה לדעת כמה חדשי השנה, ואם היא באביב נסמכה (85), ההוא מחטים או שעורים (86), ומתי יבוקש (87), ואנה השעורים (88), ואם היתה שנת בצורת בארץ ישראל ומסביב, והנה אין זרע, אף כי אביב, הנקבע השנה פשוטה או מעוברת (89),

יהל אור

(75) ובאגרת השבת (שער השני) כתב, "והנה יש פעמים שהלבנה נראית בתחילת הלילה ופעמים יהי' בין המולד ובין הערב ד' וח' שעות ולא יראו הלבנה, והם חושבים כי חשבון העבור טעות, הלילה הלאה, רק הם המועים, שהם חכמים בעיניהם, כי אין כח במשכיל לדעת מתיתראה הלבנה עד עשותו כאשר אפשר עיי"ש.

(76) עיין בפירושו (שמות יב ב) ובספרו העבור.

(77) במגיש לא נרם, כי וברש"ג הוא מוקף בעיגול.

(78) וי"ג במקום, "גם", "עם".

(79) עיין (פי"ז מהלכות קדוש החדש להרמב"ם ז"ל) וביסוד מורא (שער הראשון).

(80) פי', ואם בעבור ספק שיהיה, נהיה בצום הכפורים ג' ימים, מפני האיחור ליום המנובל או קודם והספק ג"כ ליום העשר, אם אין יום ר"ח ידוע, אולי יוה"כ הוא ערב יום הכפורים, או אחר יו"כ.

(81) עיין ערכו בראש הספר.

(82) והח' דל הביאו ג"כ (שמות יב ב), "אמר יהודה הפרסי כי ישראל הי' מונים כפי שנות החמה כמשפט הערלים וכו' וסיום, "ולא דבר נכונה", וכן בס' העבור (סוד העבור) ויהודה הפרסי חבר ספר ואמר כי שנות ישראל הי' מחשבון לחסה, בראותו כי לא מצא ראיה על שנת הלבנה כמה חדשים היא", וכן באגרת השבת (שער הראשון), "אמר יהודה הפרסי כי שנות ישראל הי' שנות החמה בעבור שמצא המועדים בימים ידועים, כי הפסח באביב שעורים, ושבעות בקציר, וסכות באסיף, והנה מה יעשה, כי משה לא פי' כמה היא השנה, ומה יעשה במלת חדש כי מה יתחדש בשמש עיי"ש, ובימינו קמו החכמים (בעטמחער, זעאופסעארטהא, קרערנער) והשתדלו להראות שחדשי ושנת העברים הי' לחסה, ואחריהם נמשך הרב הח' חז"ם ויסוד העבור הוצאה שלישית צד (31) וכן במכתבו להרב הח' ווייס (בית מדרש תרמ"א מחברת ח צד 253) ועיין (בית תלמוד שנה שניה צד 20) מה שהשיג עליו הח' ר' אברהם עפשטיין והראה טעותם, ושם צד 27 מה שהשיג עליו הרב הח' פי' חיים יעקב אונגער.

(83) פי' אם יהלל שבת ללכת לירושלים ממקום שהוא יותר רחוק מתחום שבת כדי שיעיר בביד שהוא ראה הלבנה.

84 בראיית הלבנה, וכן כתב בס' העבור, "ומי אמר לנו שנמסר ל' יום ואם נקבל עדות החדש מפי גרים ונשים ואב ובן, ואצל מי יעידו העדים, והנה ישראל בכל עיר ועיר וראית הלבנה תשתנה בכל מדינה ומדינה.

(85) וכן כתב בפירושו (שמות יב ב), "והנה משה לא פי' לנו בתורה איך נקבע השנים והחדשים ואם לא נמצא אביב מה נעשה".

(86) אם הקציר מחטים או שעורים.

(87) וכן יאמר שם, כי משה לא הזכיר בתורה שנמסר י"ב חדש, או י"ג, רק אמר בחדש שנמצא בו אביב נחל לספור.

(88) פי' שיעור עומר התנופה של חטים או שעורים.

(89) הלשון מעוברת, שאומר על השנה מעוברת, היה השנה דמיון לאשה עוברת שיש במעיה אדם והוא הבן וכן זאת השנה יתירה חדש על השנה הפשוטה.

הקדמת אבן עזרא דרך הב'

גם אין ספירה נספרת (90), ואין חג שקראנוהו עצרת (91), וכל אלה המצוות צריכות לקבלה ומסורת, והאומרים הנה אנשי המשנה, מעידים על ראיית הלבנה, והנה התשובה נכונה, אם היא עדותם בעיניהם נאמנה (92), יקבלו (93) עדות צרכי השנה, כי על פי קריאת ב"ד היא נתונה (94), כי יסוד העיבור על אביב ותקופה וצרכי צבור (95), ולמה במצות נגע צרעת מבוארים המשפטים שהיא מצוה לאדם אחד, ולפרקים מעטים, ומצות המועדים חיוב לכל ישראל בכל זמן, ולמה אין בתורה עליהם עד נאמן (96), רק נחפש בה ובה רמזות (97), ולמה בדברי תורה תמימה כזאת (98), וזה לנו האות שסמך משה על תורה שבעל פה (99), שהיא שמחה ללב ולעצם מרפא, כי אין הפרש בין שתי התורות (100), ומידי אבותינו שתיהן לנו מסורות (101), ופסח חזקיהו יחזיק ידי אמונה, כי נעשו על ידי בעלי עצה וזקנה (102), ולא הקריב הפסח

דהל אור

(90) לעומר.

(91) גם החג שקראנוהו עצרת, והוא חג השבועות תלוי בהקרבת העומר, ואם אין עמר א"כ

אין חג העצרת.

(92) שיאמינו בדברי חז"ל עפ"י עדותם וכעדות פ"ו ס"ז).

(93) ובקצת נוסחאות, "אשר יקבלו" וברש"י מוקפים בחצי עיגול, והוא ביאור ור"ל אשר יקבלו,

(94) וכן כתב בס' העבור, "ואם טען טוען, והלא חכמי המשנה יודו על ראיית הלבנה, התשובה,

אם היה עדות המשנה נכונה בעיני זה הטוען, הגה הם מעידים על האביב, ועל התקופה, ועל צרכי צבור, וסוף דבר המעתיקים אמרו כי קריאת המועדים תלויה בב"ד, על כן דרשו, "אשר תקראו אותם" בעבור היותו חסר" (והוא בגי', ר"ה, כה, א).

(95) והוא בגמ' (סנהדר' יא ב), "על ג' דברים מעברין את השנה על האביב ועל פירות האילן,

ועל התקופה", ועיין, "אגרת השבת" (שער הראשון) מה שכתב בזה.

(96) וכן כתב החי' ו"ל (שמות יב ב), "ויש לתמוה מזה תימה גדולה, איך פירש דיני כל נגעי

המצורע שהוא אדם אחד, ולא יעמוד בכל זמן, והגיה דבר המועדים שכל ישראל חייבים לשומרה

בכל זמן ויש כרת על אכילת חמץ בפסח, ועל אכילת יום הכפורים", וכן כתב בס' העבור (סוד

העבור), "וזה תימה גדול שמצאנו פירש משה נגעי המצורע באר היטיב שהוא באדם אחד, ואין חיוב

כרת, ואיך עזב דברי המועדים, שכל ישראל חייבים לשומרם, והנה כרת על דבר הפסח והמצות

יום הכפורים, ועוד שהדבר תלוי על כל זמן", ופי' כרת על דבר הפסח והמצות, על דבר הפסח

שלא עשאוהו שהורים, וחמץ בחג המצות.

(97) וכן כתב בס' יסוד מורא (שער הראשון), "והאמת כי התורה מקור חיים, והוא יסוד כל

המצות רק אין כח במשכיל לדעת מצוה אחת תמימה מן התורה שבכתב".

(98) וכן יאמר בהקדמה השניה בדרך הב', "והנה ראינו כי משה ע"ה הראנו למבין עם תלמיד

דבר מצורע, ואות כל נגע על מתכנתו העמיד שהוא לאדם אחד ולא ימצא תמיד".

(99) וכן כתב בס' העבור (סוד העבור), "וזה לנו האות כי סמך משה על תורה שבע"פ, והנה

אנחנו נאמין בלי ספק שקדמונינו העתיקו לנו האמת".

(100) וכן כתב בס' (יסוד מורא שער ששי), "יש מצות מבוארות בתורה, ויש מצות שלא ידענו

פירושם באמת רק מפי הקדושים המעתיקים שקבלו בן מאביו ותלמיד מרבו, ולולי הקבלה יוכל אדם

לפרש אותם פ"י אחר, ויש מצות קבלנום מהן, דאין זכר להם בתורה, וכלל אומר לך, לולי אנשי

כנסת הגדולה, ואנשי המשנה והתלמוד, כבר אבדה תורת אלהינו, ונשכח זכרה ח"ו, כי אלה העמיד

כל דבר על בור"י, ובארו לנו המצות באר היטב, וכל המשפטים כאשר קבלום".

(101) וכן יאמר בהקדמתו השניה בדרך השנית, "ואלה העורים המוכים בסנורים, הלא ידעו

אם לא שמעו כי תורה שבכתב מיד אבותינו קבלנוה, וככה תורה שבע"פ מפייהם שמענוה, וחלילה

חלילה שהוסיפו או טעו על אשר קיבלו ושמעו, ואם אין אמת לתורה שבע"פ, הגה גם לתורה

שבכתב אין מרפא".

(102) וכן כתב באגרת השבת (שער א'), "והנה תחלת שנת ישראל עפ"י בית דין כאשר הוא כתוב

"ויועץ המלך חזקיהו", והנה עבר השנה לעצת בית דין" וכן כתב בפירושו (שמות יב ב), "הנה

אתן לך ראיה מן המקרא שהמועדים תלויין בבית דין, דכתיב, "ויועץ המלך חזקיהו לעשות פסח

בחדש השני" (דה"ב, ל, ב) (ולשון הכתוב שם, "ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים לעשות הפסח

במועדו, ולאכול חמץ בחדש הראשון שלח ידו 103), ופסח שני בראשון שבעת ימים עשה 104), ויש ראיות רבות שקבל מעשיו רם ונשא 105) כי בבית דין הית, ואין ברותו רמיה 106).

הדרך הג' דרך חשך ואפלה, והיא מחוץ לקו העגולה, והם הבודאים מלבם לכל הדברים מודות, ואמונתם כי התורות והמשפטים חידות, ולא

יהל אור

בחדש השני והח' זיל מביא הפסוק כפי שעלה לבכת זכרוננו) ואם היתה קבלה בידם להסתכל בדבר האביב, כאשר אמרו החו, קים על רדל (המה הצדוקים) למה לקח עצה לקבוע פסח בחדש השני, והנה הח' רזי בכרך (מהעבור ומנין השנים, ספר א' מעבור חזקיהו סי' יב) העיר ע"ז וכתב, "סמה שכתב הראב"ע ידמה הקורא כי חז"ל לא הסתכלו לדבר האביב, וזה ללא אמת, כי הכתוב אומר בפירוש (שמות כג טו) את חג המצות תשמור וגו' למועד חדש האביב, וכן (דברי טו א) שמור את חדש האביב ועשית פסח וגו' והרבה חששו חז"ל לאביב עיין (בפ"ק דסנהדרין) רק ששמרו שלא נעשה הפסח ועדיין האביב לא בא (עיין יסוד עולם ס"ד פ"ב ופ"ד) והחולקים עלינו יאמרו שלא יעבור האביב והפסח עוד לא נעשה, ובאור הדברים בצורך לאריכות, ועיקר המחלוקת שבינו לקראים במה שאנו חושבים לתקופת האביב, והם סומכים על האביב הטבעי, והוא מציאת האביב בשעורים, ובאגרת השבת (שער א') בתב הח' זיל, רק שיש לבית דין לשמור שיעשה הפסח, והאביב נמצא בעבור תנוסת העומר, וברוב השנים דבק האביב בתקופה, ויש פעמים שירחק מעט בעבור רוב הגשמים, או שתהיה שנת בצורת, והנה תחלת שנת ישראל עפ"י בית דין, ובהקדמה השניה בדרך הב' כתב נ"כ הח' זיל וז"ל, "וזה לאות כי קריאת המועדים היא נתונה להסידים, וככה מצאנו בחזקיהו שנועץ עם הזקנים, והנה המועדים על פי העצה נתונה כאשר העתיקו אנשי האמונה הנקובים בשמות במשנה".

103) כי בחדש ניסן לא עשו פסח כלל, אלא עשו מניסן אדר, כי עברו השנה מפני הטומאה ומפני העם שלא יוכל להניע לירושלים.

104) והחדש השני שהוא איר נתנו אותו במקום ניסן, ועשו בו הפסח, ועשו חג המצות שבעת ימים, וכן כתב בפירושו (שמות יב ב), "והנה יראה אם דבריהם (של החולקים) אמת, כי עשה חזקיהו שלש רעות, האחת שלא הקריב בפסח במועדו, והיה מהור, ולמה אחר זה בעבור רוב הקהל שלא באו, ואין זה כתוב בתורה, כי אם ברברי קבלה, והשנית שאכל והאכיל כל ישראל חמץ בחדש הראשון, והשלישית שבדא מלכו לעשות חג המצות בחדש השני שבעה ימים וכן לא יעשה, כי השם לא צוה לעשות חג המצות בחדש השני. רק על אכילת הפסח לילה אחד, כי כל הטמאים אוכלים מצה בחדש הראשון עם כל ישראל, וחלילה חלילה שעשה חזקיהו רעות כאלה, כי הכתוב דבר עליו, "לא סר מכל מצות ד' ימין ושמאל" (ולשון הכתוב, "וידבק בדי' לא סר מאחוריו, וישמור מצותיו אשר צוה ד' את משה" (מ"ב יח ו)).

105) כמ"ש וישמע ד' אל חזקיהו וירפא את העם (דה"ב ל, ב) ואלו חסא חזקיהו, איך התפלל בעדם ושמע השם תפלתו וירפא העם.

106) וכן כתוב בפירושו (שמות יב ב), "ואם טען הטוען הלא החכמים ז"ל לא הודו לו שעבר ניסן בניסן, התשובה אמת אמרו, כי מנהג כ' בית דין להסתכל בסוף חדש אדר, אם הוא צריך לעבר השנה אם לא, והנה חזקיהו לא עשה כן, כי שגג שגגה קטנה לעבר השנה בראש חדש, וכן כתב בס' העבור (סוד העבור), "ואם טען טוען הנה חכמים לא הודו לו (עיין רד"ק בפירושו לדה"ב ל, ב, מה שתמה על חז"ל מה שאמרו עבר ניסן בניסן ולא הודו לו, שהרי הכתוב אומר, "ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים" הנה הכתוב משמע שהודו לו עיי"ש עוד מה שתמה) התשובה, דע כי השם הודה לו על כל אשר עשה, ואלו לא היה כן היה הכתוב מוכירו, ועוד כי הנה נגע את העם שאכלו הפסח שלא ככתוב, ואם לא היה הפסח מקובל לפני השם לא נגע את הטמאים אחר שאינו במועדו", (דעת הח' זיל שנגע השם את הטמאים, ולמד זאת מן הפסוק, "וירפא את העם" (שם ל, ב) ואם לא נגע מה ריפא אותם, וכן תרגם רב יוסף, "ואסי ית עמא ורד"ק סי' שפ"ח להם עונם, וכן בענין הסליחה, רפאה נפשי כי חטאתי לך" (תהי טא ה), ועוד שהתפלל עליהם חזקיהו והשם שמע תפלתו, ועיין בפ"י הג' מלבי"ם (לדה"ב ל ב) שהוכיח מהכתוב שלא הודו לו, וזה היה שלא עפ"י הסנהדרין מפני שעבר ביום שראוי לקבוע ניסן, ועי"כ כתיב, ויועץ המלך ושריו (לא החכמים) וכל הקהל (לא העדה) וכו' ועי"כ כתיב, ויישר הדבר, ולא כתיב ויישב, כי לא היה טוב כי לא הסכימו הסנהדרין, ועיין העבור ומנין השנים להח' רזי בכרך בס' הראשון מעבור חזקיהו המלך מסי' י"א והלאה שהאריך והרחיב לבאר דעת חכמינו ז"ל ודעת הח' זיל, והחולקים עליהם.

הקדמת אבן עזרא דרך הגי

אאריך להשיב עליהם, כי עם תועי לבב הם, כי הדברים על צדק לא חלקו (1) בלתי בדבר אחד צדקו, אשר כל דבר מצוה קטנה או גדולה, בכף מאזני הלב תהיה שקולה (2), כי יש בלב דעה מחכמת יושב קדם נמועה (3), ואם הדעת לא תסבול הדבר (4), או ישחית אשר בהרגשת יחבר (5), או יבקש לו סוד (6), כי שקול הדעת הוא היסוד (7), כי (8) לא נתנה התורה לאשר אין דעת לו, והמלאך בין אדם ובין אלהיו הוא שכלו (9), וכל דבר שהדעת לא תכחישנו, כפשוטו ומשפטו נפרשנו, ונעמידנו על מתכונתו, ונאמין כי ככה אמתו, ולא נגשש קיר בעורים, ולפי צרכינו נמשוך הדברים, ולמה נהפוך הנראים לנסתרים (10), ואם יש מקומות שהם באמת נחברים (11), ושניהם נאמנים

יהל אור

(1) כי דברי התורות והמשפטים אינם חולקים על הצדק והיושר, גם בהיותם מביארים כמשמעם וכמשושם, ולמה איפוא נעשם לחידות? וכעין זה כתוב שם למטה, „וכל דבר שהדעת לא תכחישנו כמשוטו וכמשמעו נפרשנו“

(2) וכן כתב החי ז"ל (ויקרא יט יט) „כי יש מצות רבות לזכר כחג המצות וסוכות וציצית, ושופר ומוזזה ותפילין“, ושם, „דע כי השלם שלם מאוד על כן כתוב באברהם, „וישמור משמרתו מצותי חקותי ותורותי“ (ברא' כו ה) ופי' דבריו בזה, כי השלם בדעתו, ועושה הכל כפוט סעם ודעת, כאשר יחייב השכל, הוא גם שלם לשמור מאוד פקודי השם וחקותיו אף שלא יתחייבם השכל (3) הם המושכלות הראשונות אשר מהם תצא תורה להביאה במאזני השכל.

(4) וי"נ „דבר“.

(5) ר"ל שהרגשות מעידות שאינו כן, והטעם ישחית כשיחבר להרגשת, או למראה עינים אשר גם הוא מחובר להשכל, ובקובץ גורם, „או ישחית אשר בהרגשות יתבר“ ע"ד הכתוב, „עם נבר תתבר“ (ש"ב כב כז) והכונה אם ישחית דבר שהוא מבורר על פי הרגשות וחושים, ודיד יגרום, „אי יכחיש אשר בהרגשות יתבר“ ור"ל או יכחיש דבר שהוא מבורר עפ"י ההרגשות והחושים, והוא מין המשפטים הנקראים בסל"ת הגיון (שער ח) בשם מוחשים, ולשון יכחיש כתוב גם למטה, „וכל דבר שהדעת לא תכחישנו“, והדבר המכחיש את המבורר עפ"י הרגשה וחוש הוא רומז לדעתו אל פסוק „וכל העם רואים את הקולות“ (שמות כ יח) הן ההרגשה והחוש מעידים שהקול בלתי נראה רק נשמע. (6) וכן כתב בס' העבור „אם טצאת ספרים מכחישים ההרגשות, ואף כי שקול הדעת אל תאמין בם, ואם ידעת שחברום חכמים יש להם סוד, או על דרך משל“.

(7) החי ז"ל ישתמש הרבה בתיבות אלו „שקול הדעת“, גם דרכו במקראות לפרשם ולקרבה אל שקול הדעת עיין (ברא' א ב, כב א, שמות יג ט, שם כ, א ויקרא כד, יט, במד', כב, כח,) וכן ביסוד מורא (סוף שער השביעי) „ודע כי התורה לא נתנה רק לאנשי לבב ע"כ יש לפרש דבריהם כתובים בדרך שקול הדעת“ וכו' וכן בס' העבור פעמים לרוב, ומפני גודל האריכות לא הביאותם, וענינו השכל הפשוט שכל אדם יגזור עליו שהוא כן, וכן הוא שנור בפי נאזני קדמאה, עיין הכותב בעין יעקב ס' הרואה ד"ה „מצאתי כתוב“, וכוונת הז"ל בתיבות שקול הדעת עיין (פנהרי' דג, א,) „היכי דמי שקול הדעת“ וכו', ועיין בהערה 11 לתולדות רבינו נסים (בכוה"ע תקצ"ב צד 62) שהאריך לבאר מה הוא שקול הדעת.

(8) וי"נ „ולא“.

(9) כי שכלו יניד לו אם הדברים נכונים אם לא, והשקול הדעת, הוא כאלו סלאך אומר לו שזה טוב בעיני ד' או המלאך רע מיעצו לרעה, ע"כ צריך לבקש כד' אשר יחונן אותו בשקול הדעת הישר בעיני ד'.

(10) לאמר ע, דבר נגלה שהוא נסתר, וכן יאמר בהקדמה השניה בדרך הד', „והנה אמר כלל בתורה גם בדברי המקרא, גם במשנה, ובכל מסכתות, ובכל ברייתות, ומכילתות, שאם מצאנו באחד משלשה דברים כי האחד שקול הדעת הישרה, או כתוב מכחיש אחר בדרך מברה, או יכחיש הקבלה הנמורה, אז נחשוב לתקן הכל כפי יכולתנו בדרך משל, או תוספות אות, או סל"ה ע"ד לשוננו, ואם לא נזכר לתקן אל האמת, נאמר כי באמת זאת החכמה סמנו נעלמה, כי יד שכלנו קצרה, ודעת בני דורנו הסדה והדבר שהלאנו יהיה כספר מונח ונעזב, וחלילה לנו לומר שהוא שקר וכזב, גם לא נאמין שהוא כמשמעו. רק נאמין כי הכותב זה הסוד הוא ידעו, ועיין (שמות כ, א) שבאר שם דעתו באריכות, וכתב „וחי ילד חלילה שאומר שלא דברו נכונה, כי דעתנו נקלה נגד דעתם, רק אנשי דורנו יחשבו כי דבריהם כמשמעם“ עיי"ש.

(11) ר"ל שיש בדבר אחד נגלה ונסתר.

הקדמת אבן עזרא דרך הג' בט 57

ברורים, מהם בגופות (12) ומהם מחשבות (13), כמלת בשר, וערלת לבבות (14), ובעץ הדעת סוד ינעם (15), גם הדברים הם (16) אמת כמשמעם (17) ואם יש איש לא יכילו זה רעיוניו, אם הוא חכם יפקח את עיניו, כי ימצא בתולדות רבים נוצרים (18) כנחירים והלשון והרגלים לב' דברים (19).

הדרך הרביעית, קרובה אל הנקודה, ורדפו אחריה אנודה. זאת דרך החכמים, בארצות יונים ואדומים, שלא יביטו אל משקל מאונים (1), רק יסמכו על דרך דרש כלקח טוב ואור עינים (2), ואחר שימצאו המדרשים בספרי הקדמונים,

יהל אור

(12) וי'י, "בגופות פי' כמו, ומלתם את ערלת לבבכם" (דברי י טו).

(13) אם אין הפי' כמשמעו, ע"כ פי' שיתקן מחשבות לבו.

(14) כי לא יתכן להיות פירושו כמשמעו, וכן יאמר בהקדמתו השניה בדרך הראשון, "ואם מצאנו כתוב בתורה שאין הדעת סובלת, נוסף או נתקן כפי היכולת, על דרך משפט הלשון אשר חקק אדם הראשון גם במצות נעשה כן, אם הדבר כמשמעו י-עת לא יתכן, כמו, ומלתם את ערלת לבבכם" (דברי י"ד טו) כי על המצות כתוב, "אשר יעשה אתם האדם וחי בהם" (ויקרא יח ה) וכי הוא צונו שנרצחנו כאכזרי (שמות כ א, שם י"ג ט) וכן יאמר ביסוד מורא (שער א) ועוד מצות רבות לא נדע פירושה מן התורה, כי אם סברה, כמו, ומלתם את ערלת לבבכם" (פי' כי היא מליצה צהה להסיר כסוי הטפשות והסכלות המכסה בינת הלב, כי כל לשון ערלה הוא כסוי מכוער המכסה על יופי הדבר) ושם (שער השביעי) "ועתה שים לבך ודע כי כל המצות הכתובות בתורה, או המקובלות, או התיקונים שתקנו האבות, אע"פ שרובם הם במעשה, או בפה, הכל להם לתקן הלב, כי כל לבבות דורש ר' זכאי, וזה פי', ומלתם את ערלת לבבכם", ודע כי מלת ערלה ככרות, והנה ערל לב, כמו, "כבד לב פרעה" (שמות ז יד), "ואני ערל שפתים" (שם ו יב) כמו, "כי כבד פה" (שם ד י"ד), "הנה ערלה אונם" (ירמיה ו י"ד) כמו, "ואוני הכבד" (ישעיה ו י"ד).

(15) עיין (ברא' ג כד) ומה שפי' שם.

(16) ובקצת ספרים לא נרסו תיבת, "הם".

(17) וכן יאמר החי' וי'ל יסוד מורא (סוף שער השביעי), ויש דברים שהם אמת כמשמעם, גם הם בדרך משל כמו גיע ועץ הדעת ועץ החיים, וטעם הכרובים ודומה להם, ועיין (שער הגמול, להרמב"ן וי'ל) ששיבח את החי' דל' בזה וכתב, "ומה נכבד דבר הראב"ע וי'ל שכתב, בעץ הדעת סוד ינעם, גם הדברים אמת כמשמעם".

(18) עיין (ברא' ב ז) בפי', "ויפח באפיו נשמת חיים" שפי' החי' וי'ל, "כי הם יוציאו האויר החם מחום הלב ויביאו אויר אחר", פי' שהוא פועל ב' דברים מוציא האויר החם, ויביא אויר הקר, ככה כל אבר פעולותיו הם שנים או יותר, ע"כ יאמרו, "רבים נוצרים" וכן יאמר בהקדמתו השניה בסוף דרך הראשון, ודרכי השם בתולדות האדם יורונו דרכים, כי האף שהוא הנחירים נברא בעבור ארבעה צרכים, לנשוב הרוח אל מוח הראש, ולהוריד לחותו. ולהריח בו, וליופי תכונתו".

(19) וכתב רי"ד, עפ"י נורת אקד' בשכבר הימים כי בראש פי' לם' ויכרא, "מצאנו ברית יחיד לשני דברים" צריך לקרא, "מצאנו ברית יחיד" ר"ל מצאנו ברית אבר אחד לשני דברים ככתוב פה. (1) ר"ל מאוני השכל, או פי' דקדוק הלשון.

(2) עיין סבוא להלקח טוב או פסיקתא זוטרתא, שהוציא החי' ריש באבער, ושם בפרק ה' מביא מהחי' המשקוני שחיבר פי' על הראב"ע ושם הביא וי'ל, "אמנם לקח טוב ואור עינים" שהוכיח החי' הראב"ע בהקדמתו לתורה, הנה הם שני ספרים חוברו לפרש התורה, ושניהם מחוברים מלקוטי מדרשי חז"ל מפה ומפה, ובעל קח טוב, מתחיל בכל פרשה בטוב או בטובה, והוא החי' הגדול ר טוביה מארץ מלכות יון מסדינת קסוריא (צ"ל קסטוריא) ולו היום שחברו כתיו שנה, ובעל אור עינים מתחיל בכל פרשה באור או באורה, והוא החי' ר' מאיר, והוא ג"כ מסדינת קסוריא (צ"ל קסטוריא) ולמד לפני ר' טוביה רוב ימיו (כי היה תלמידו) וכל זה כפי המקובל דור אחר דור בארצותינו עכ"ל. ועי' כתב החי' רש"י. ועתה נבין היטיב דברי הראב"ע בהקדמתו שכתב הדרך הרביעית אשר הלכו בו ספרי הדורש, הוא הדרך אשר הלכו בה חכמי יון ואדום, והציב לאות את ספרי לקח טוב ואור עינים, יען כי הספרים האלה חוברו מחכמים אשר ישבו בארץ יון, וראב"ע אשר חבר חבורו כבן ס"ד שנה בשנת ד"א תתק"כ 1152 לספחה"ג (החי' הזה אינו מדויק עיין תולדות הראב"ע וברשימת ספריו) בערך ל"ה שנה אחרי שחיבר רבינו טוביה את ספרו לקח טוב וכו', ושם בפי' יו"ד הוסיף החי' רש"י לאמר, "כי מכל המהברים לא מצאנו אחד שהיה מדבר בגנות דרך הפירוש של רבינו טוביה בלקח טוב, כי אם הראב"ע אשר כהב עליו שהוא מיינע רק לחזור מת שגמא

למה יגיעונו לכתבם שנית אלה האחרונים, ויש דרש הפך דרש (3), ויש (5) וזה סוד, ואינו מפורש (4), כדרש שהתורה קדמה אלפים שנה קודם העולם (5), וזה אמת רק על סוד דרך הנעלם (6), ורבים לא יבינוהו כן, ולהיות כמשמעו לא יתכן (7), ובעבור כי השנה מימים במספר היא מחוברת, ומדת הרגע והיום בתנועת הגלגל נספרת (8), ואם אין גלגל אין יום, אף כי יומים, או שנה, או מספר אלפים (9), והשואל מה היה העולם בתחלה הלא יתכניש, דמען (10) אשר יבקש לאין (יש 11), והמשיבים שברא ד' את העולם בעת שידע כי טוב הוא (12), גם (13) תשובה בנויה על אבני כהן (14), וכן האומרים שבראו להראות גבורתו, לאדם שהוא שרש יצירתו (15), והנה שמו תשובתם האמורה, חלק קטן מהשאלה הגדולה, כי יש ראיות גמורות לאשר

יהל אור

שנמצא בספרי הקדמונים ואולם הראב"ע הפרו בזה על המדה, ולדעת הח' צונץ היה רבינו טוביה יליד אשכנז, ועיין ריש"ל צונץ מהח' שפיר צד 232.

(3) וכוונתו שיש דרש שהוא ממש ההיפוך מן דרש אחר.

(4) וי"ג, ואינו מפרש.

(5) והוא דרש ז"ל (ב"ר פ' ח, ב) על פי ואהי שעשועים יום יום (משלי ח, ל) ויומו של הקב"ה הוא אלף שנה שנאמר, "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול" (תהי' צ, ד), ובני (שבת פת ב) מאמר ר' יהושע בן לוי תתקע"ד דורות נברא התורה קודם שנברא העולם והנה הדרש הזה פותר הדרש הראשון.

(6) ובקצת ספרים הגי' "על דרך הסוד הנעלם", והח' ז"ל בשערי השמים (פ"א) יאמר, מה שאמרו הכוז"ל שבעה דברים נבראו קודם העולם, ואלו הן התורה ונ"ע ונחניגם, וכסא הכבוד, וביהמ"ק, ותשובה, ושמו של משיח, ודברים אלו אין ספק אצלי שהם משל עכ"פ, שאם אין כן יתחייב מציאת הזמן והמקום קודם העולם, כי באמרו קודם יורה על קדמות זמני בהכרח, וביהמ"ק יורה על מקום, ואם הזמן והמקום מצויים, הרי העולם מצוי.

(7) ר"ל שהתורה קדמה קדימת זמן, כי לא היה זמן קודם בריאת העולם.

(8) וכן יאמר בהקדמתו השניה בדרך הד, ובדרך הדרש כי נבראה קודם העולם יומים שהם שנים אלפים, כי דרשו יום יום, כמו, "כי אלף שנים בעיניך כיום וגו' ואנחנו ידענו כי העתים והרגעים מתגלגלים ונעים, והשנים מחברות מחדשים, והחדש מימים כמו שלשים, ואם אין מאורות, אין שנים נספרות, רק הנה נעדרות".

(9) וכן כתב, "בשער השמים", וכן דרש שהתורה קדמה אלפים שנה לבריאות עולם הוא משל בענין זה עכ"פ, כי איך יתכן להבר שנת החמה, או שנת הלבנה, אלא מחדשים, והחדשים מימים, והימים תלויים בתנועת הגלגל, וכיון שלא היה שם גלגל ולא חמה, ולא לבנה, ולא ימים, ולא לילות, האך נקבעו החדשים, אף כי השנים? וכבר נתברר במופת על דעת תורתנו, וגם חכמו האומות המאמינים בהרוש העולם, כי הזמן הוא מקרה דבק בתנועה, והתנועה בגלגל, וגם הוא הזמן נמשך אחר התנועה כהמשך הצל אחר הגוף, והוא מקרה דבק בו ולפני הגלגל לא יתכן שיהיה זמן בשום פנים, כי זה נמנע מניעה גמורה.

(10) ובקצת ספרים לא נכתב תיבת "למען":

(11) וכן יאמר בשער השמים (פ"א), "ושלא יעלה על לב איש שיהיה שם דבר נברא קודם העולם, שהמציאות הוא ממנו, וזלת העצם הקדמון שברא, ויתברך שמו שברא יש לא מיש. ולא מדבר שקדם".

(12) כי ידע כי טוב הוא לברוא עכשיו.

(13) ובקצת ספרים הגי' "גם זאת התשובה".

(14) וכן כתב בשיטה ראשונה (ברא' א א), ואנשי המחקר מתחלקים, י"א כי השי' בורא תמיד התורה וכסא הכבוד, ואין להם ראשית זמן, ולא יהיה להם סוף, ואחרים מכחישים הכסא, גם התורה, ואומרים כי לרי' לברו הוא, וברא את העולם בעת הראויה בהכמתו להברא בה, ואלה לא דברו נכונה עי"ש.

(15) ודעת הח' ז"ל, שאין האדם שרש יצירתו, והמכים עמו הרמב"ם ז"ל בפ"ג מהי יסוהית, וכן במידה בפ"ב ובפ"ג מה"ג, ועיין (ברא' א א) ובביאורי שם הערה טו) ואולם הרמב"ם בהקדמתו לפי המשניות הלך בדרך אחרת ומה רב הניגוד שהעלה הפך הדעת הזאת, ובמקום שהאריך לבאר מאמרם

הקדמת אבן עזרא דרך הד'

עינים להם ולא לעורות (16), כי היישוב חצי ששית הארץ באמונה (17), וכולה כנקודה אל המסכה (18) אשר עליה נתונה (19), ואף כי המסכה (20) העליונה (21) ואם מדרך ישרה (22) אין דרש יום נדרש כדרך המקרא (23), כי אלו היה המעם לאלפים (24), היה כתוב יומים (25), כי פירוש יום יום בכל יום ויום (26), וכן "איש איש" (ויקרא יז ג) (27), וברוך ד' יום יום" (תה' סח כ) (28), גם סוף הפסוק יוכיח, משחקת לפניו בכל עת" (משלי ח 5) (29), והנה אחריו כתוב "לשקוד על דלתותי יום יום" (שם פסוק 5) (30), אם כן (31) נשמור התורה הנאמנה, עד אלפים שנה (32), ועוד, כי אלף שנים בעיניך" (תה' צ ד) (33), איננו לנוכח השם (34), וימצאהו בפירושי בספר תהלות אשר יבקשם (35), גם יש דרש להרויח נפש חלושה בהלכה קשה (36), ויש דרש מסברא ידועה, ויש שהוא

יהי אור

מאמר זיל שאין להקביה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, סיים שם ז"ל, אך על דרך כלל יש דך לדעת כי כל הנמצאים שתחת גלגל הירח נמצאו בשביל האדם לבד" אתמהה? ועיין (ברא' א א), קרני אור (הערה טז).

(16) ר"ל למי שיש לו עינים ולא יראה בעיני השכל נקרא ג"כ עורון.
(17) וכן פ"י רש"י ז"ל (ישעי' מ יב) ע"פ וכל בשליש וגו', ומדרש בשלישיות, שליש מדבר שליש ישוב, שליש ימים ונהרות" ועיין בפ"י הח' ד"ל (תה' קז ג) עה"פ, ומאמצות קבצם ממזרח ומערב, וזה היה לדעת הקדמונים, ועכשיו המים שבימים עם כל הארץ לכדור אחד יחשב, ושניהם נתונים לבני האדם לעבור דרך עליהם ביבשה ובים, ועיין (ברא' ג כג) ובביאורי שם.

(18) והאהל יוסף נורם, המסכה.

(19) היא גלגל הלבנה.

(20) וכן פה יגרום הא"י, המסכה, ולפי הג"י המסכה, הוא מלשון, "והוא מסכות מתהפך" (איוב לו יב), וכפ"י הח' ז"ל שפ"י שם, "שהוא על הגלגל שמתהפך בתחבולות המקום לפעלי בני אדם".

(21) אף כי גלגל העליון, עיין (כוורי שני וויכוח רביעי מאות קמ"ה והלאה ובפ"י הג' המלכים תה' ח ספ"ד, עד פ"ו).

(22) ובקצת נוסחאות, "הישרה" ר"ל לפי פשוטו של מקרא.

(23) דרש יום, "ואהיה שעשועים יום יום" איננו נדרש עפ"י לשון המקרא, כי פ"י יום יום בכל יום ויום.

(24) כדרשתם ז"ל, וכמו שהבאתי למעלה, ופ"י יום יום שני ימים, ויהיה המעם לאלפים ר"ל לשני אלפים.

(25) היה לו להכתוב לכתוב, "יומים" ויהיה פ"י לשני ימים.

(26) עתה יפרש הפ"י, "ואהיה שעשועים יום יום" שפ"י בכל יום ויום.

(27) והוא פרט אחד מכלל קבוצ אחד.

(28) שפ"י ג"כ בכל יום ויום.

(29) וכן פ"י הח' ז"ל שם, "ויתכן לפרש שחמר בית, והוא כמו בשעשועים יום יום בכל עת" ויהיה פ"י אהיה לו שעשועים בכל יום ויום, ובכל עת משמחת אני לפניו.

(30) ושם ג"כ פירושו בכל יום ויום.

(31) אם נפרש עפ"י הדרש.

(32) ויהיה פירושו יום יום גם בזה הפ"י אלפים שנה.

(33) בעבור הכף שבמלת עיניך אמר כן.

(34) כי אם עם בן אדם ידבר.

(35) וכן פ"י הח' ז"ל שם, "כי עם בני אדם ידבר השם ואל תתמה בעבור שופי לשון רבים ואחר כן בעיניך (שהוא לשון יחיד) כי כן משפט הלשון, "זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור" (דברי לב ז), ושעם כיום, אולי חיות אתה בן אדם אלף שנה ככה, יהיה כיום אתמול כי יעבור, שכבר עבר, או כמו אשמורה בלילה".

(36) ר"ל נפש שנחלשה ע"י למוד הלכה קשה, וכן כתב הח' ז"ל בתחלת פ"י על איכות, ומדום להרויח לבות גלאות בפרקים עמוקים, וכן מבואר בס' מגן אבות לרשב"י (אבות ס"ב מאמר, וכל מעשיך יהי לשם שמים), וכשימצא גופו חלש מהלמוד, ויצטרך לסייל מעט בשווקים

הקדמת אבן עזרא דרך הד

בהלכה שאיננה קבועה (37), גם יש דרש שהוא טוב לאחרים (38), וידריך בדרך תבונה את הנערים (39), כי יש עוף שאיננו רואה ביום הננוחות (40), וברילה רואה מפני שעיניו כהות (41), כדרש שהעולם נברא בבי"ת בעבור ברכה (42), ואם הדבר ככה, הנה ד' בוקק הארץ ובולקה (ישעי' כד א) (43), ואשיתו בתה (שם ה ו) (44), ובטלו הטוחנות (קהלת יב ג) (45), בל ידעום (תהי' קמו כ), משחת בלי (ישעי' לח יו), בלו שמלותיכם (דבר' כט ד), בלע ד' (איכה ב ב), בלל ד' (ברא' יא ט), ובתקוף (יחז' טז ט), וברא אתהן (שם כג מ), בין בתריו (ירמיה לד יח), בויון וקצף (אסתר א יח), ילדו לבהלה (ישעי' סה כג) (46), בלהות אתנך (יחז' כו כא), איש בליעל (משלי כו יו) (47), בעל פעור (דבר' ד ג), ברע בל (ישעי' מו א), כהני במית (מ"א יג לג) (48) ואם הרי"ש (49), ראשה די דהב (דניאל ב לב), הנה איש רע ובליעל (50) אשר מעט השכל בלבו, ואף כי אשר חכמת אלהים בקרבו, יוכל להוציא מדרשים, וכלם כנגד הגוף הפשוט הם כמלבושים, וקדמונינו זכרם לברכה אמרו על ככה,

יהל אור

וברחובות יכוין בזה כדי להרחיב לבו לשוב לתלמודו, וכמו שאמ"ל כי הוא רבנן חלישי מנרסייהו הוי אמרי מילי דבריהותא, ובני (שבת ל, ב) כתוב בדרך אחרת, "מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבריהותא וברחי רבנן", ופי' רשיי ז"ל, "נפתח לבם מחמת השמחה". (37) ר"ל דעת יחיד שאין לסמוך עליו.

(38) והם דברי אנדות ודרשות המוניות, שהי' דורשים בשבתות ובימים טובים להמון אנשים ונשים וטף, כדי להמשיך לבם לתורה ולמצות, ולאמצם לעבודת השם.

(39) והמה טובים מאוד ומועילים ובפרט להנערים, ורי"ד יגרום תחת, "לאחרים וידריך", למורים להדריך, ור"ל שיש דרש שהוא טוב למורי הנערים להדריך על ידו את הנערים בדרך תבונה, והוא דרש המכלכל משלי מוסר נעימים המושכים את הנערים אחרי דעת ומזמה.

(40) וייג, "בננהות" והוא העטלף שרואה רק בלילה כי עיניו כהות, (ע"י מנהדרין דף צח ע"ב משל לתרגומל ועטלף וכו') ודרך הפשט הנכון לא יכינו.

(41) ולגודל הבהירות איננו רואה.

(42) כן הוא (כ"ד פ' א, תנחומא ברא', ילקוט רמז ב) וכן הוא בירושלמי חגיגה (פ"ב ה"א דף י א) ועיין בפני משה שם שכתב, "אע"ג דנמצאו הרבה והרבה פסוקים המתחילין בבי"ת ואינם לשון ברכה, וכן הרבה פסוקים ותיבות המתחילים באל"ף ואינם לשון ארירה אלא להיפך, מ"ם בבי"ת לשון רבוי הוא, וממנו מתחיל הרבוי, וזהו לשון ברכה, שהתחלת הרבוי מחמת ברכה הוא, משא"כ באל"ף שאין בו רבוי כלל, וזהו דקאמר שהוא לשון ארירה, ובית הוא לשון ברכה".

(43) שם"ל לשון ריקות.

(44) שהוא לשון שממה.

(45) וגם הוא איננו אות לטובה אף שהוא בבי"ת.

(46) השמיט הח' ז"ל מלת, "ולא" הכתוב שם, "ולא ילדו לבהלה", מפני שהוא אות לטובה וראיותיו מהבית"ן הנמצאים שאינם מורים לטובה.

(47) בכל ספרי הח' ז"ל מ, "איש בליעל" עד, "כהני במות" הוצנו אחר, "הנה איש רע ובליעל", שאין מקומם שם, כי הם מהבית"ן שאינם מורים לטובה, ואיך יהיה מקומם אחר הרי"ש, לכן הצגתם במספר הבית"ן, וכן הוא בקובץ.

(48) ר"ל כל אלו בבי"ת ואינן סימן ברכה.

(49) ואם יש מאמרים על הרי"ש ג"כ לשבח, וכן הוא (אותיות דר"ע ביהמ"ד הוצ' יעלניק חדר ג') רי"ש זה הקב"ה שהוא ראש לכל העולם וסופו וכו', ד"א רי"ש זה ראשו של הקב"ה שדומה לבתם מו וכו', ד"א רי"ש, אין ריש אלא דברו של הקב"ה שנקרא ראש, שבו ברא הקב"ה ו' רקיעים וכל פמליא שלו, ומנין וכו' עיי"ש.

(50) ויביא הח' ז"ל ראיה שנמצא הרי"ש גם לגנאי, "הנה איש רע ובליעל" שמביא לא נמצא פ' כזה ונמצא (ש"א, ל, כב), "ויען כל איש רע ובליעל", או נאמר כי המלה, "הנה" אינו מדרש שרצה להביא, והוא כנוי הרומו שירמזו הח' ז"ל, גם על הפ' הזה, והוא דחוק, וכן נמצא הרי"ש גם לגנאי (אותיות דר"ע ביהמ"ד הוצ' יעלניק ח' ג') ד"א רי"ש, אין רי"ש אלא נבוכדנצר שנאמר אנה

הקדמת אבן עזרא דרך הד' לא 61

אין מקרא יוצא מירי פשוטו (51), דרש בראשית (52) בתורה שנאמר, ד' קנני ראשית דרכו (משלי ח כב) (53), אחר (54), העולם נברא על לוייתן, שנאמר, הוא ראשית דרכי אל (איוב מ יט) (55), אחר (54), העולם נברא שייראו מלפניו כי כן כתיב, ראשית חכמה יראת ד' (תה' קיא יו"ד) (56), אחר (54), העולם נברא בעבור הנכורים, שנאמר (57), ראשית בכורי אדמתך (שמות כג יט) (58),

יהל אור

הוא ראשה די זהב (דניאל ב לב) ד"א ריש אין ריש אלא מנדר שבנו בני דור הפלגה וכו', ד"א ריש, אין ריש אלא מלכות בבל וכו', ד"א ריש, אין ריש אלא חולי ומכה וכו' (ובניסחא בי שם) אין ריש אלא רשע וכו' אין ריש אלא עיו, ועיין, "אם למקרא" (ברא' א א) מה שהעיר עיו מדוע יחסו השם, ראש"ל עיו, והדרוש ארוך ונכבד מאד למעיני שם.

(51) בני (שבת כג א) כי הפשט לא ישתנה, והביא ראיה מהנוף שילבש בנדים שונים, והוא לא ישתנה כן הפשט לא ישתנה, אעפ"י שידרשו דרשות הרבה עליו.

(52) מכאן ואילך יצא החי ו"ל להראות כחו בדרש, כי יוכל לדרוש נ"כ ככל הדרשנים כן העיר בהערה (קובץ חכמת הראב"ע) ואנכי בעיה אראה מקורן שלא דרש החי ו"ל מדעתו הדרשות שהביא.

(53) הדרש הזה הוא (ב"ר פ' א, תנהומא ב ברא' אות ה, ויקרא ראש פי יט, מדרש חזית פ' ה, פסוק, ראשו כתם פז" והקדמות תקוני זוהר בכמה מקומות, ובתקונים תיקון כ"ה, אנדת ברא' פ"א פס"ו ברא' א), ועיין רמב"ן (ברא' א א) שכתב שהמדרש הזה פתום וחתום מאוד, כי דברים רבים סצאנו שנקראו ראשית, ובכלם להם מדרשים.

(54) מלת אחר פה כונתו עוד דרש אחר, וכן בולם.

(55) נעלם ממני מקום המאמר הזה ולדעתי ירמוז על מה שדרשו ו"ל (ב"ב עה א) אמר רבה א"ר יוחנן עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לוייתן, שנאמר, "יכרו עליו חברים" (איוב מ י) ואין כרה אלא סעודה, וכן בפסיקתא רבתא (פסקא אחריית דמוכות פ"י לב) ר' נחמן ור' הונא הכהן ור' בר שלום, אחד מהם אומר מקישים בצלצלו ואומר כל מי שעשה מצות רגילות יבוא ויאכל בראשו, וטעמו כסעם הראש של דג שבים טבירא וחבירו אמר וכו', ועוד שם יכרו עליו חברים, הבורות חבורות, יש בעלי מקרא, יש בעלי משנה, יש בעלי תלמוד, יש בעלי אנדה, יש בעלי מצות, יש בעלי מעשים טובים, כל חבורה וחבורה באה ונוטלה חלקה עי"ש, וא"ל זה יכול להיות שרמו החי ו"ל, שהעולם נברא על לוייתן, והנה בענין הסעודה הזאת רבים האמינוה כפשוטה מאכל סמך ועיין (רמב"ם בפ"ח מה' תשובה) שיאמר שחז"ל כינו הסוכה הצפונה לצדיקים בלשון סעודה, והראב"ד השינו עי"ש, ועיין בס' מלחמות השם לרבינו אברהם בן הרמב"ם ו"ל, והנה פ"י המאמר עפ"י סברה מפני שלא סצאתי מקור המאמר, והריצותי מכתב אל ידידי הרב הגאון המפורסם, בקי עצום בחדרי תורה כ"ש מ' מאיר בהגאון מ' יוסף ו"ל שהיה אב"ד בסלוצק, ועתה איתן מושבו בעיר ליאהעוויין שיברר לי מקור המאמר, והשיב לי במכתבו אלי ו"ל, "אשר דרש ממני כבודו הרמה נידון מה שהביא הראב"ע ו"ל בהקדמתו בדרך הד', אחר העולם נברא על לוייתן וכו' יתר ראוי לפרש כוונתו על מה דאיתא בברייתא דמעשה בראשית בתחילתו (והיעתקה בסוף ספר רב פעלים) ו"ל כל העולם ת"ק על ת"ק וכו', וכל העולם עומד על עמוד אחד וצדיק שמו וכו' ואותו עמוד וכל העולם כולו עומד על סנפיר אחד של לוייתן וכו' ועי"ש, אמנם שם לא נזכר הפסוק (איוב מ) ובאמת הפסוקים שם באיוב קאי על הבהמות בדרי אלף וכדאיתא (ב"ב עד ב) ועי"ש, עכ"ל, אח"כ מצאתי במדרש כונן פרק ו ו"ל שם, "יום חמישי נטל הקב"ה אור ומים וברא מהם לוייתן ואשתו וכל דני הים, ותלה כל העולם כולו סנפירין לוייתן".

(56) כן הוא (שבת לג ב) אר"י לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שייראו מלפניו, שנאמר, והאלהים עשה שייראו מלפניו (קהלת ג) וכן הוא (קה"ר פ"ג) אר"י גדולה היא היראה ששמים וארץ לא נבראו אלא בזכות היראה הה"ד, והאלהים עשה שייראו מלפניו (ופ"י הנרד"ל, אפסר ר"ל הא דכתיב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, בשביל היראה שנקראת ראשית, כד"א ראשית חכמה יראת אלהים נבראו שמים וארץ) ועיין הקדמת פ' הזור (דף ז ב, יא ב, תיקוני זוהר תיקון כח ולג).

(57) ובקצת ספרים הגי', וכן הוא אומר, ועיין (רמב"ן ברא' א א) שהביא נ"כ כמה מדרשים מזה הענין, וס"ס, ואי אפשר להאריך בפירוש זה הענין במכתב, והרמז רב הנזק כי יסברו בו מברות אין בהם אמת וכו' עי"ש.

(58) והוא (ב"ר פ"א, ועיין בפ"י מהרז"ו הארוך שם, ילקוט רמז ב, ת"ז תיקון יד) וכן

הקדמת אבן עזרא דרך הד

זלמה בי"ת בתחלה, להורות כי ד' אחד והנבראים שנים שהם עצם וצורה (59) או שני עולמות (60) ולמה בי"ת, ואחריו רי"ש אל"ף שי"ן, ואח"כ יו"ד ותי"ו, דמו שהבית הראשון יעמוד ד' מאות ויו"ד שנים (61) כי הוא היה קודם השמים והארץ (62), ואחר כך ישום הבית, וזה הוא והארץ היתה תהו ובהו (63) וחשך על פני תהום, שבא חשך לעולם כאשר נסתלקה השכינה, ורוח אלהים מרחפת על פני המים, שנחה רוח החכמה והבינה על מפרשי התורה הנמשלת למים (64), ובסוף יהי אור, על ימות המשיח (65), או יבדיל ד' בין המקוה לישועתו, ובין אשר במחשך מעשיהם (66) דרש (67) בראשית שתי מלות (68) שהכל היה (69), מהאש (70), והוא היסוד (71), אחר (64), שית (72) כמו, אמין שית (דניאל ג א), שהם שש הקצוות הנמצאות לכל נוף (73), וחשבון ראשי מלות

יהל אור

במשנת ריא ריפ בראשית, בזכות בכורים נברא העולם, היינו בזכות התורה, כי הם לכהנים למען יחזיקו בתורת ד', ובכורים היינו תורה, לכן הביאו בחג יום מ"ת, וידידי הרה"ג אשכול המדעים מ' יוסף פייסער אב"ד בסלוצק, ביאר דברי החי ז"ל, כי לפנינו איתא במדרש בזה"ל, ר' הונא בשם ר' מתנה אמר, בזכות מ' דברים נברא העולם בזכות חלה, ובזכות מעשרות, ובזכות בכורים, ויליף לכל אחד מקרא, והח' ז"ל תפס הדבר האחרון? יש לומר כי מפני זה הקדים החי ז"ל, את המאוחר, בעבור כי הכתוב ראשית בכורי אדמתך ונ"ו הוא מוקדם בקרא (שמות כג יט) מהפסוקים האחרים המורים על חלה ועל מעשר.

(59) וכן יאמר בסי, "האחד", וכל יש עצם וצורה, רצונו עמידת כל יש וקיומו היא שנים עצם וצורה, ועיין (שמות כה ט) בפ"י החי ז"ל ובביאורי שם.

(60) כן הוא (ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א) ר' אבהו בשם ר' יוחנן בשתי אותיות נבראו שתי עולמות העוה"ז והעוה"ב, וכן הוא (ב"ר פ"א), ילקוט דמו"ב, תנחומא ברא, ת"ז תיקון (כב) ובא"ב דר"ע (ביהמ"ד הוצ' יעלניק סי' צד 19) למה נברא בבית מפני שאמר הקב"ה שני עולמים אני עתיד לבראות עוה"ז ועוה"ב.

(61) ויהיה הבי"ת בית, רי"ש אל"ף שי"ן ראש, יו"ד תי"ו תי"ו, פ"י בית ראשון יעמוד תי"ו שנים, וכ"כ הציוני בשם ס' ישן.

(62) וכן הוא (פסחים נד א, נדרים לט ב, פדרי"א פ"ג, ודר צו לר ב).

(63) תהו כג" תי"א והבית הראשון עמד תי"ו שנים ונחרב בתי"א.

(64) ובקצת ספרים, "רוח חכמה ובינה שנחה על מפרשי התורה שנמשלת למים".

(65) וכן הוא (ת"ז תקונא תלתין נתיב תניינא) ורוח אלהים מרחפת על פני המים, מאי ורוח, אלא בוודאי בוסנא דשכנתא נחתת בנלותא האי רוח נשיב על אינון דמתעסקי באורייתא עי"ש כל המאמר, וסיים שם, "ודא איהו רוחא דמשיח".

(66) וכן הוא (ת"ז תקונא חד ועשרין) ויקרא אלהים לאד יום, דא ישראל דעלמנהון ידא לוסנא דפורקנא, ורשיעיא ישתארון בהשוכה הה"ד, ולחשך קרא לילה.

(67) ובקצת ספרים הני, "דרש אחר".

(68) במלת בראשית יש שתי מלות, ברית אש (הקדמת ת"ז ד"ה, ועוד תקונא ד', ת"ז תקונא כב, ותקונא כג) אך שם הסבו כוונתם על המילת שהיא מצלת מאור של נהינם.

(69) ובקצת נוסחאות, "המה".

(70) ורי"ד גורם, "מאש".

(71) ורי"ד פ"י שתי מלות ר"ל, "ברא שתי" וכתב המשכילים על דבר יבנו אשר מלת "מאש" הוא נוטריקון, מאבן שתיה שתיה וירמוז להכתוב בני (יומא נג ב) במשנה, מאבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת ושם (דף נד ב), תנא שמסנה הושתת העולם, ובפ"י המשניות להרמב"ם שם כתוב, "ופ"י שתיה יסוד עכ"ל, ומתאים עם הכתוב פה, והוא היסוד, ובלי ספק היה למבראשונה קיום על מלת "מאש" להורות היותה נוטריקון, מאבן שתיה, אך ברוב הימים נשמשו, ואולי היה כתוב למבראשונה בפירוש, "מאבן שתיה", כי איה מקום הדרש שהכל התהוה מאש, והוא החומר הראשון, וע"י סוכה (דף מט ע"א) תנא דבי ר' ישמעאל בראשית אל תקרי בראשית אלא ברא שית ועי"ש בח"א מהרש"א וטראה דלזה כיון החי ז"ל.

(72) בראשית ברא שית.

(73) וכן פ"י החי ז"ל, (פ"י האחד) ששה הוא מורכב משלשה, גבולי העוף הם ג', אורך,

רוחב

פסוק בראשית כנגד כל האותיות (74), והמלות שבע (75) כשבעה מלכים (76) או כשבעה כוכבי לכת (77), והאותיות שמונה ועשרים (78) כנגד מחנה הלבנה (79), וכן מספר העתים בקהלת (80), ותחלת הספר בי"ת וסופו מ"ם (81) כנגד השם המפורש היוצא מפי כוה"ג ביום הכפורים (82), ובסיני נתן למשה, וכן כתיב ד' בם סיני בקדש (תה' סח יח) (83), ובתחלה בראשית, ולבסוף ישראל (84), כי הם עלו במחשבה בראשית העולם (85), וסוף דבר אין לדרש סוף.

יהל אור

רוחב, עומק, מהאורך יצא פנים ואחור, מהרוחב ימין ושמאל, מהעומק יצא מעלה ומטה, והם ששה, וכן הוא (והר ברא' סו ב) בראשית ברא שית, מקצה השמים ועד קצה השמים שית מסדין וכו'.

(74) ראשי תיבות מן פסוק הראשון שבתורה יש, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ והם עולים במספר כ"ב כמספר האותיות א"ב.

(75) ר"ל בפסוק הראשון יש ו' תיבות כמו ו' מלכים, והם קמץ גדול, קמץ קטן, (צירי), פתח גדול, פתח קטן (פגול) חולם, חירק, שורק, והשוא לא נחשב כי הוא משרת.

(76) וכן יחשוב (הקדמת ת"ו) ד"ה "קום יחזקאל נביאה" וכו', ושם ד"ה "דרנא עשיראה".

(77) וכן יחשוב (שם) כנגד ו' כוכבי לכת, וכנגד חסה ולבנה, כי שם יחשוב "תשע גקודין דאורייתא".

(78) בפי הראשון מן התורה יש כ"ח אותיות.

(79) הם שבעה כוכבי לכת שאותיותיהם עולה ג"כ למספר כ"ח, ואלו הן, שבת אי צדק סאדים. חמה נוגה כוכב לבנה.

(80) יפרש דעת האומר דרך דרש, ודעתו שם אינו כן, וכן יאמר שם (קהלת ג א), "רא כי אלת העתים הם כ"ח כנגד צורות וגלגל המזלות, שהלבנה נראית בהם בכל חדרש, גם זה הבלי ועיין בפ"י (שמות כו ב).

(81) סוף ספר בראשית ט"ם בתיבת "מצרים".

(82) הוא שם של מ"ב כמנין ב"ם, ובני (קדושין עא א) אמר רב יהודה אמר רב, שם בן מ"ב אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס ואינו משתכר וכו', (ושם) שם בן שתיים עשרה אותיות ה"י מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפריצים וכו', ופי' רש"י ד"ל "שם בן שתיים עשרה, ובן ארבעים ושתיים לא פרשו לנו", וכן כתב רב האי גאון בתשובתו לתלמידה. רבי מדרשא דמר רב יעקב ראש כלה "שם בן מ"ב אותיות אעפ"י שאותיותיו ידועות אין סכור בהגיונו וקריאתו אלא בקבלה וכו', ואנו, אין אנו יודעין האיד קריאתו והגיונו באמונה ולא סכור בדינו רב מפי רב וכו' עיי"ש, ועיין מה שכתב רש"י בחידושי אגדות שם, ובתקונים תקונא רביעאה "בארבעים ותריין אתון דשמא מפרש לסנדע כל את ואת על תיקוניה וכו', ואינון אביג ית"צ וכו', ודא איהו "אבא בם (תה' קיח יט), והגרבוני בפסדושו להמורה (ח"א פ' סב) כתב שהם סורים על ר"ת משמות של הקב"ה, ועיין בחוברת כבוד הלבנון (שנה רביעית שבט תרכ"ז) מה אמית שהאריך לבאר הר"ת מזה השם באופן אחר, ועיין מורה בפי ס"א מהחלק הראשון שכתב "שרק השם יו"ד היא וא"ו היא, הוא שם המיוחד לו ית', ולזה נקרא שם המפורש וכו' (ושם) ואין ספק שזה השם העצום אשר לא ידובר בו כמו שידעת אלא במקדש, וכהני השם המוקדשים לבד בברכת כהנים, וכהן גדול ביום הצום יורה על ענין אחד, ושם בפי ס"ב כתב "גם היה אצלם שם בן י"ב אותיות, והוא בקדושה למטה מזה השם בן ארבע אותיות וכו', (ושם) והיה אצלם ג"כ שם בן שתיים וארבעים אותיות וכו', עוד (שם) ולא נקרא כלל שם בן ארבעים ושתיים אותיות זה, ולא שם בן שתיים עשרה אותיות שם המפורש, אבל שם המפורש הוא השם המיוחד לו כמו שבארנו, ושם של ע"ב איננו נזכר בגמרא ומצאנוהו בפסיקתא דר"כ (פ' החור' ס"י יח) ובבב"ר פ' מד, ויק"ר פ' כג ודב"ר פ' א, וחזית, שהש"ר פ', "כשושנה בין החוחים" ילקוט לך רמז עז, ונמצא בפירש"י (סוכה מה א) ד"ה "אני והו"י ועיין פפ"ו (שמות יד כא) והג"י ז"ל הזכירו בפ"י (שמות יד יט).

(83) עיין (תנחומא ב יתרו אות יד, מדרש תהלים ב ס"ה ס"י י ובהערה לה פסיקתא רבתי פ' בחורש השלישי ובהערה שם קמא וקסב, ילקוט המכירי ס"ח ס"י נא נג):

(84) סוף כל התורה "לעיני כל ישראל" הם אותיות "לב", ושלמה ע"ה כללן יחד "בלב גבן תנוח חכמה" (משלי יד ל).

(85) וכן יחשוב (כ"ר פ' א) האבות וישראל וביהמ"ק, ושמו של משיח עלו במחשבה להבראות.

הקדמת אבן עזרא דרך החמישית

הדרך החמישית, מוסד פירושי עליה אשית, והיא הישרה בעיני, נכת
פני ד', אשר ממנו לבדו אירא, ולא אשא פנים בתורה, ואחפש היטיב דקדוק
כל מלה בכל מאדי, ואחר כן אפרשנה כפי אשר השיג ידי (1) וכל מלה
שתבקשנה בפירוש המדה הראשונה תמצאנה, כפירוש, שמים' תמצאנו בפ'
הראשון, ועל זה המשפט כל הלשון, ולא אזכיר טעמי אנשי (2) המסורת, למה
זאת מלאה, ולמה זאת נחסרת, כי כל טעמיהם כדרך הדרש הם, כי הכתוב
פעם, יכתוב המלה מלאה מבוארה (3), ופעם יחסר אות נעלם לאחז דרך
קצרה (4), ואחר שידרשו טעם (5), למלאים ולחסרים, יגדלו איך יוכרו לכתוב
הספרים, ומשה כתב בלא וא'ו, ד' ימלך' (שמות טו יח), ומעתיק משלי (6),
כתב בוא'ו, תחת עבר כי ימלך' (משלי ל, כב), ושנים רבות בין שניהם,
רק להיגיונות (7) טעמיהם טובים הם (8), גם בפירושים הישרים אין צורך לתיקון
סופרים (9) ובתרגום התורה ארמית תרגם אמת, ובאר לנו כל נעלמת, ואם דלק
במקומות אחרי מדרשים ידענו כי יותר ממנו ידע השרשים, רק חפץ להוסיף
טעמים אחרים (10) כי פשוטו יבינוהו אפילו הנוערים (11) כמו, עיר' (ברא'
כט יא) שלא תרגמו כבן אתון (12), ותרגום בני יבנו (13), ואתנו שער האיתון (14)
ובעבור הדרש דרך הפשט איננה סרה, כי שבעים פנים לתורה, רק בתורות
ובמשפטים, ובחקים, אם מצאנו שני טעמים לפסוקים, והטעם האחר כדברי
המעתיקים (15) שהיו כולם צדיקים, נשען על אמתם בלי ספק בידים.

יהל אור

- (1) וכן יאמר בהקדמתו השניה בדרך החמישית, ומהשם לבדו אירא ולא אשא פנים בתורה, ואזכיר בתהלה בכל פרשה דקדוק כל מלה שיש בהם קשה, ואח"כ אזכיר הפירושים כסדר'.
- (2) ובקצת ספרים, חכמי המסורת'.
- (3) ובקצת ספרים, כי הכותב פעם כתוב המלה מלאה מבוארה'.
- (4) ועיין בפירושו (שמות כ, א) בדי'ה, אמר אברהם המכבר' ושם האריך לבאר כל זאת.
- (5) ובקצת ספרים, טעמים'.
- (6) פועל העתק מורה על עקירת דבר מיסודו והנחתו במקום אחר, לכן נשתמש על המעתיק בדברים מנוף הספר של הכותבם אל ספר אחר, אשר העתיקו אנשי חזקיהו' (משלי כה א) ותפס הח' ז"ל לשון הכתוב שם.
- (7) ובקצת ספרים, לתיקונים'.
- (8) וכן יאמר הח' ז"ל על הדרש על נקודות וישקוהו (ברא' לג ד), טוב הוא לעתיקי משד'ים'.
- (9) כמו (שם יח כב) בפ' ואברהם עודנו עומד לפני ד', עיין ביאורי שם.
- (10) עיין בס' (שפה ברורה יא ב) וכן כתב בס' (יסוד מורא שער א) גם התרגום מועיל אעפ"י שאיננו כולו על דרך פשט'.
- (11) וכן כתב בהקדמתו השניה בדרך הד', וידענו כי הקל שבקלים ידענו רק תפש דרך דרש כי שבעים פנים לתורה' ועיין מה שכתב הדין כספי סוף פי' למגילת איכה (גדפס באגרות ישיר ח"ב צד 61).
- (12) כפשוטו.
- (13) עיין בפ' רש"י שם.
- (14) עיין ברש"י שם וכן יאמר בהקדמתו השניה בדרך הד', גם נאמר בדברי המתרגם התורה בארמית כמו, וברוח אפיך נערטו' (שמות טו ח) (ת"א, ובמסד פוסך חכמו מ"א) שתרגם כמו וברוח פיך, ופשוטו שהוא כמו ומרוח אפו יכלו (איוב ד ט) וככה, נערטו מים' שהוא מנורת ערמת חטים' (ש"ה ז ג) (וכן פי שם הח' ז"ל) והוא תרגמו כמו, מסר מחשבות ערומים' (איוב ה יב) (מענין חכמה כי תרגם, חכמו מ"א) גם, בני אתוננו' כנה אותו מבנין, שער האיתון, (יחז' ט טו) גם ותשב באיתן (ברא', מט כד), מנורת תשובה (ופי' ותשב נבואתו, כי כן ת"א, ותבת בהון נביאותיה') ומלת באיתן באותם, גם נביאותו בהפוך האותיות (כי היפך האותיות של מלת, באיתן' הוא, נביאת'.
- (15) כמו בפ' (שמות יג ט) על הפ', והיה לך לאות על ידך' וכתב הח' ז"ל שם, יש חולקין על

חוקים 16), וחלילה הלילה "מלהתערב עם הצדוקים, האימרים כי העתקתם מכחשת הכתוב 17) והדקדוקים, רק קדמונינו הי' אמת, וכל דבריהם אמת וד' אלהים אמת ינחה את עבדו בדרך אמת 18)

חידת אבן עזרא

חידה יפה זכה וצרופה. להחכם אבן עזרא. וכן מאיר נקרא:
חברה במשקל השיר 1). והנני את דרכה אישיר:

הבית הראשון תנועה 2) ויתר 3) וחמש הדלת 4) ותנועה ויתר, וחמש תנועות, תנועות, ויתר וארבע תנועות זהו ויתר וארבע תנועות זהו הסוגר 5):

יהי אור

על אבותינו הקדושים שאמר כי לאות ולזכרון על דרך, "כי לזית הן הם לראשך וענקים לגרונותיך" (משלי א) גם, "וקשרתם לאית על ידיך" (דברי ו ח) כמו, "קשרם על לבך תמיד" (משלי ו כא), גם, "וכתבתם על סונוות ביתיך" (דברי ו ט) כמו, "כתבם על לוח לבך" (משלי ג ג) ומהו שיהיה לאות ולזכרון שיהיה שגור בפיו כי ביד תוקה הוציאך ד' מצרים, ואין זה דרך נכונה, כי בתהלת הספר כתוב משלי שלמה, והנה כל מה שהזכיר הוא דרך משל, ואין כתוב בתורה שהוא דרך משל הלילה רק הוא כמשמעו, על כן לא נוציאנו מידו פשוט, כי בהיותו כמשמעו איננו מכחיש שיקול הדעת וכן בפירושו (במדר טו לח) אחרי אשר יביא הפ' הראשון שנראה כי פ' "על כנפי בנדיהם" על כל בנדי חלוק או מכנים כי אם תחלקוה, הנה הוא כדמות כנף, יביא בפ' לפ' שם וז"ל, "והפ' השני כאשר העתיקו חז"ל, ובעבור שיש עדים נאמנים על הפ' השני בס' הראשון.

16) וכן יאמר בהקדמתו השניה בדרך החמישית, "רק במצות ובחקים אסמוך על קדמונינו, וכפי דבריהם אתקן דקדוק לשוננו, וחלילה לי מחטא לקוני, לשלוח יד לשוני נגד הרבים ונכבדים בחכמתם ומעשיהם, מכל חכמי הדורות הבאים אחריהם, כי כל חוטאם חוטא נפשו, והוצא מדבריהם החוצה דמו בראשו, והוא יבדל מקהל הגולה ויורד הי שאלה, רק בכתוב שאין שם מצוה אזכור הפירושים הנכונים, שהם לראשונים או לאחרונים."

17) ובקצת ספרים, "הכתובים", וכן כתב בס' העבור (סוד העבור), "והאומרים כי המעתיקים הוסיפו וגרעו, כן יוכל הטוען לומר, כי כל התורה מידם קבלנוה", וכן כתב בס' (יסוד מידא שער ב') "כי כל המצות מיד האבות קבלנום, ואין הפרש בדברי המצות בין דבריהם ובין דברי תורה, כי גם הם נתונים לנו, והם קבלו מאבותם, ואבותם מהנביאים, והכל מפי ד' ביד משה."

18) וע"ז כתב ר"מ ראנדענער (אנרת יש"ר ה"ב מכתב ל') "ולא למראית עין בלבד כתב כן בראש ספרו, כדי לגנוב לב הפרושים, רק בתם לבבו ובנקיון כפיו התוה והודיע אמונתו לעיני כל ישראל כאשר יחזו משרים כל המעינים בספרו", וכן הנאון מ' שלמה יהודה ליב ראפפארט (אנרות שיר מכתב א') בסכתבו לשד"ל יאמר וז"ל, "ואשר לא שונא להראב"ע מתמול שלשום וקורא הקדמתו לפירוש התורה ימצא שם כל מהשבותיו ודעותיו גלויות ומבוארות בדרכי פירושי הכתובים והשתמש באגדות, ולא יוכל עליו לאמר עוד כי הוא מדבר בלב ולב", (ושם) "הרמב"ם וגם הראב"ע ושאר החוקרים מישראל, אנשים צנועים מאוד בלשונם בעלי מוסר השכל בדבור ובמעשה, רחוקים מאוד מכל אומר בלתי מהור."

1) הנקרא אצל בעלי סלאכת השיר, שיר משובח, אם סופי החרוז משתוות בשתי אותיות, הוא "שיר ראוי" ובשלש אותיות הוא "שיר משובח" כמו שנמצא בלשון החידה מה' ז"ל.

2) התנועה כשהיא בלי שוא נע מחובר אליה, היא חברה ערומה (וילבע).

3) וכשמחובר אליה שוא נע קראוה יתר, כמו בני שמור לך דברי ג' מלות הראשונות הן יתירות, והאחרונה מרכבת מיתר והברה, והשיר השקול על יתירות ותנועות נקרא להם "שיר מרכב".

4) החלק הראשון מהבית הנקרא "דלת".

5) וגבול החלק האחרון ממנו נקרא "סוגר".

חידת אבן עזרא

ואחרי שלשה בתים קצרים, כל בית 6) תנועות, ויתר וארבע תנועות, וכן דרך בתחיל ג"כ תנועה ויתר וחמש כל השיר עד תומו,

ושמו בקרבו חתום בראש בתים הקצרים דוק ותמצא :

את דבר תדתי 7) ששעו נבונים 8) נפלאו 9) אך דעו 10) כי כל חכמי גב להגידה 11) לא 12) :
 אב 1) בהאדמה 2) הוליד 3) ארבעה האחים 4).
 לא 5) לבדים 6) קלים 7) לא יבשים לא לחים 8).

יהי אור

6) והענין הכולל רעיון שלם נקרא „בית“. 7) ענינו מליצה מחודדת ונסתרת, ושם „חוד“ להוראת החדה הוא מענין חדוד, והוא ענין מסופק ופתום שנותנין לאדם שיתיר אותו ויכוין אל האמת, ונקרא חידה, ע"ש החדוד השכלי, שהרוצה להגיד אותו, צריך להדר את שכלו, וזה שמנסין את האדם בחידות, הוא כדי להדר שכלו שצריך שיתאמץ בהגדת החידה, או ג"כ לראות אם שכלו מחודד כשדגיד וכוין אל האמת, וממנו הושאל לכל דבר פתום בלתי מפורש לקרותו חידה, כמו „ומראה ולא בחידות“ (במד' יב ח) „אביעה חדות“ (תהי' עח ב) ויש חידות המכוסים ואינם מובנים עד שיפורש, וכן בהפ"י חמיוחם להח' ז"ל (משלי א ו) על „דברי חכמים וחידותם“, „חידה דבר מכוסה ואינו מובן עד שיפורש“ וכן יסיים פה „כי כל חכמי לב להגידה לאו“, ועיין עוד ביאור השם „חידה“ (הכרמל שנה ראשונה שבש מרחי' ק"ב). 8) יש גירסאות שונות פה, „דיג ידירים“, וייג „חכמים“, ופ"י שמעו הבינו, וכן „תשמע חלום לפתור אותו“ (ברא' מא טו) „לב שומע“ (מ"א נ ט) „שמענה ואתה דע לך“ (נאיוב ה כז), וכפ"י הגי' „נבונים“ דעתו ספני שנבון גדול סחכם, ע"כ יאמר, אליכם אישים הנבונים אקרא. 9) גם לא לכל הנבונים כי אם להנבחרים והנפלאים שבהם. 10) ענינו הברה והשגה. 11) ביאור החדה יקרא בלשון הקדש הגדה כמו שביאר החלום יקרא פתרון, וכדכתיב „ולא יכלו להגיד החדה“ (שופ' יד יד). 12) וייג „גלאו“.

1) סלת אב, וארון, ואיש, ובעל, וראש, הם קרובים בפעם, והם כמו יסוד ועיקר הדבר.
 2) יאמר שהכח, הדבור, שהוא עיקר ויסוד האדם הנוצר מן האדמה.
 3) הוא הכח שנתן למין האדם להוציא במוצאות שלו, כי כח הדבור הוא עיקר נדר האדם.
 4) הן אותיות אקרוי, ופני שהם שוים קראם אחים, ואמר „האחים“ בה"א הדעת פ"י שהם נודעים במדת האחוה ע"י סגולתם לכל קורא במקראי קדש, כמ"ש הח' ז"ל בסמוך, „בקשו מעל ספר ד' וקראו וכו', גם ירכוז בה"א הידיעה שרק הם לבדם, הם האחים הגמורים, והאחרים אף שטראה בצד מה שהם אחים, אינם אחים גמורים כמו אלה שיש להם הסגולות כולם, וב"וית הן הגי' „באדמה הוליד אב אחד ארבעה אחים“. 5) פ"י שאינן מקבלים דגש הנקרא כבד. 6) ובפ"י הגי' „ולא“. 7) פ"י שאינן מקבלים רפויים, ר"ל אף סאותיות אקרוי הם בשבעים כמו אף סאותיות אהחער שאינן מקבלים דגש, גם הן סאותיות אקרוי אעפ"י שהן לפעמים בלי דגש, עכ"ז אינם רפויים, לפי שהם סאותיות שם שקץ נזולים שאינן באים רפויים לעולם, והח' ריג לעטערים לא כן דעתו בזה, וכתב „רבים השתבשו“ בפ"י סלת האלה, כי יחשבו שכיון בזה שאין באותיות אקרוי לא דגש קל ודלא דגש חזק, וזה איננו כי הוי"ו והיו"ד נמצאו לאלפים דגושים, כמו שם דגה, יחנה דעת (תהי' יש ג) תלמיה רננה (שם סה, יא), וגם היו"ד בסלת דקוים, והיו"ד הראשונה בסלת קוים ודומיהם, גם הה"א דגם שאיננה מקבלת דגש היא מקבלת מה שקשה וכבד יותר מהדגש, והיא המפיק, גם האל"ף אף שגם היא איננה מקבלת דגש, עכ"ז תמצא במסורה ד' אלפין דגושים (בסוף מקץ) „ויביאן את הסנחה“ (ובפ"י אמור) „ממושבותיכם תביאן“, (ובאיוב לג כא) וישפן עצמותיו לא ראג, (ובעזרא ח יח) „ויבגאן לנו“, הנה עיניכם רואות שלא כיונו האמת וכו' וישרש, כי אותיות אקרוי יש להם סגולות רבות המורות עליהם שדגם כולם כאחד שוים, ה"א שהם קלים במבטא זה כמו זה יותר מכל האותיות עד שכמעט לפעמים אינם נרשמים אם נכתבו אם לא, ה"ב ע"י שדגם קלים לפעמים נופפים במכתב, כמו „לא תאספון“ (שמות ה ז), ה"ג לפעמים הם נעדרות מהמכתב כמו מזה (שם ד ב) שהוא כמו פה זה, והוי"ו והיו"ד יש סדגם נעדרים לסאות ולאלפים, ה"ד שהם לבדם נחים ונסתרים, ה"ה שהם מתחלפים זה בזה, ויש עוד סגולות שהן רק באותיות אקרוי לבדנה, ולא בשאר האותיות, עיין (שמות נ טו) בפ"י הח' ז"ל, והטעם מבואר מפני שהם קלים במבטא יותר מכל האותיות עד שכמעט אינם נרשמים אם נכתבו ואם לא נכתבו, ע"כ יש להם לבדם הסגולות האלה, והנה לפי זה פ"י אלה לבדם הם האחים, לא הכבדים על הלשון ולא הקלים, גם לא היבשים והלחים, כי אין לכולם הסגולות האלה כנוצר. 8) גם חקדים זה לכל יחשוב איש שהכונה על ד' יסודות אש, רוח, מים, עפר, שהמים

- בם ירוצון (9) אופניהם (10) והם שוקטים נחים (11).
 בם דמות ארבע החיות (12) בשחק נבראו.
 פי פעמים יתסרו (13) גם פעמים יראו (14).
 ראתה עינכם 15 עת נראה (16).
 פי בבורם לקח חלק (18) ושם רב (19) בבכורה (20)
 דברי מה נורא (17)

יהל אור

ועפר הם הכבדים, והאש והרוח הם הקלים, בן האש והעפר הם יבישים, והמים והרוח לחים, והח' ריג לעטערים יפרש, יבשים ולחים לא אותיות בומים שהם נדברים בשפתים יבשות ודרכות שאין בהם ריד שתחת הלשון, גם לא הלחים האותיות שהם בשאר הסוגאות שהם נאמרים בלשון ובחיד ובשניים והגרון שיש בהם דריר שתחת הלשון, עיב יכנה אותם לחים, ובדרך כלל אומר, אין שום סגולה באותיות שתוליד האחות ביניהם, כי אם סגולת הנחות, שהסגולה הזאת היא כמקור ויסוד לשאר הסגולות שהשבתי למעלה. (9) בפ"ד הגי' "ירימון" ובלוית חן הגי' ירומון. (10) ר"ל באותיות אהוי ירוצון תנועותיהם, והח' ו"ל קורא לתנועות אופנים וגלגלים כי כמו שהאופנים מנהיגים את העגלה, כן התנועות מנהיגות ומניעות את האותיות, כי כל סרועתן עיי התנועות המושכות אחריהן אהוי, כי כל תיג מושכות אחריהן אחת מן אותיות אהוי השוה עמה במוצא, ר"ל הקסן מושכת אחריה אל"ף או היא, חירק וצירי מושכות יו"ד, וחולם ושורק מושכות וי"ו.

(11) ובפ"ד הגי' "ונחים" ר"ל הם עצמם אותיות אהוי לפעמים נחים ונסתרים, ואינם נרשמים במבטא, האל"ף תנוח אהוי כל חמש התנועות הגדולות, בין בתוך המלה ובין בסופה, והיא תנוח בסוף המלה אחרי קסן צירי חולם, וגם אחרי סגל שיש בה נגינה, וי"ו תנוח אחרי חולם ושורק, יו"ד אחרי צירי וחירק.

(12) כמ"ש "והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק" (יחז' א יד), ופ"י ברק, כי הברק רץ מהרה ויתראה לעין, ושב ומתכנס מהרה, עד שכמעט תשינו הראות ברוצו ושובו.

(13) ודימה הח' ו"ל אותיות אהוי להם, כי פעמים יסתרו, גם פעמים יראו, נראים ונרשמים במבטא.

(14) וכן כתב הח' ו"ל (קהלת יב ה) כי לא יתחלף אות באות הו"ו מאותיות יקרא בעבור שהם נראים פעמים ונעלמים, ושם (ש יא) דע שאין בלה"ק אות סתהפך ומתחלף וסבולע גוסף ונעדר כי אם אותיות אהוי, ועיין בס' צחות בראשו, שמדמה השבעה מלכים לשבעה כוכבי לכת שהם שצ"ם חנכ"ל, ושני המאורות הגדולים וכו', ושני המאורות הגדולים, מהם, הם חמה ולבנה, והמשה המשרתים, גם הסעמים שנים עשר כנגד חלקי גלגל הסולות, ועפ"י אפרש, בם דמות ארבע החיות, כי לאלה אותיות הד' ימצא דמות הגלגלים או הכוכבים, הנקראים חיות, כי כמו שאלה יסתרו פעם, וזה בהיותם תחת האופק, ויראו פעם, וזה בהיותם על האופק, כן הענין באותיות אהוי כי פעמים יראו בקריאה ופעמים יעלמו.

(15) אחר שהניח מה שיבאר ד' אותיות אהוי מהשמוש בלשון, לקח לבאר, מה שינוחו בו אחת אחת מהנה כדי שיתבאר בו המכוון בחידה, וביאר זה בארבעה דרכים, האחד מצד שפותיהם, וזה בחרוז הזה, "ראתה עינכם", (הב') מצד שמושם בלשון וזה בחרוז, "זכר ונקבה" (הג') מצד המספר, וזה בחרוז, "מספר הרובע", (הד') מצד תמונתו וזה בחרוז, "ראש-ורגל".

(16) כאילו אמר, "ראתה עינכם מה נורא דברי עת נראה כי בכורם", גם יש לפרש, "עת נראה" על אותיות אהוי כי נראים ולא נרשמים במבטא, פ"י נראים לעין ונחים.

(17) בשלשה תיבות, "דברי מה נורא" תמצא בו הד' אותיות אהוי הנחים ונסתרים יו"ד בדבר, היא מך האל"ף והו"ו נקרא, ובקובץ הגי' "דברים" וסובב על הד' אחים שזכר מקודם.

(18) ר"ל חלק רב, כי האל"ף במלואו מספרו קרא שהוא רב מספר הו"ו במלואו העולה יחד ל"ח, וסימנו אי"ק בכ"ר, ר"ל הבכור הוא אל"ף מספרו אי"ק, וכן אל"ף ראשית האחדים, יו"ד ראשית העשרות, קו"ף ראשית המאות, וכן אל"ף ראשית האלפים, או כי האל"ף הוא בכור וראש לכל שאר האותיות מאל"ף בית.

(19) ובלוית חן הגי' "שם גדול", ופ"י כי האל"ף לקח שם גדול מהגי' כי בקריאתו שתי תנועות באל"ף ולמ"ד מה שאין כן בהו"ו כי אין בשם כל אחד, כי אם תנועה אחת.

(20) וכן כתב בס' צחות, והנה מצאנו האל"ף שיכוא נח נעלם אחר כל תנועה, עיב הושם

- גם שמו נוסף על שני (21) ובסתר נקרא (22)
 השלישי בשמו כפול (23) חכמים קראו (24). הרביעי גם כן כפול (25) במשקל (26) מצאו (27).
 הבכור (28) זכר ונקבה (29) ואח שני אחיו (30)
 בנקבה הוא (31) ושלישי (32) ודעתו (33) בזכוריו (34)
 את פני (35) הרביעי (36) זכר (37) נקבה באחוריו (38).
 מדינים (39) עושה (40) בואו, ואולי תמצאו (41). שאלו מלך ישראל (42) לבלתי תחטאו (43).

יהל אור

- בראש האותיות, ושעם אחר, כי האלף הוא סי' המדבר, והנה ראוי להיותו ראש לכל האותיות.
 (21) כי היא במלואו ה"א הרי אלף נוסף.
 (22) כי האלף הנוספת על הה"א היא נסתרת בקריאה, וי"ג, גם שמו נוסף ובסתר קורא, וי"ג לעטרים פי' כי יש עוד רמז בדבריו אלה, כי הברת אות ה"א היא באה מעומק הריאה דרך הגרון, וזהו רק בתחלת הברתה, אך לא תוכל לעמוד כן בהברתה העמוקה, ע"כ בסוף הברתה נעשית קלה ונחה מאשר היתה בתחלה, וההברה הקלה הזאת, אשר בסופה היא בעצמה הברת האלף, ע"כ כתב גם שמו וכו' ובסתר נקרא, כלומר לא בלבד בשמה נוסף האלף, כ"א גם בקריאה כאשר אמרתי, כי סוף הברת הה"א היא הברת האלף.
 (23) השלישי מאותיות אהר"י הוא ו"ן במלואו, והוא כפול בשני ווי"ן.
 (24) החכמים הם בעלי לשה"ק, וקראם חכמים להישייר היתירות, והמה קראו וי"ו לא כיש שקוראים וי"ו או וא"ו.
 (25) הרביעי מאותיות אהר"י הוא יו"ד, ויו"ד במלואו מספרו עשרים הוא ג"כ כפול.
 (26) הח' ז"ל קורא למספר משקל וכן לקמן.
 (27) וי"ג, הרביעי במשקל כפול מצאו" כי ו' ד', שוה במשקל עם אות יו"ד לבדו.
 (28) עתה מדבר מצד שימושה, ויאמר הבכור, ר"ל האלף מאותיות אהר"י הוא הבכור.
 (29) כי הוא ישמש בעתידים למדבר בעדו ולמדברת בעדה, כי הוא שוה לזכר ונקבה, כשבא בתחלת התיבה, למשל אלה אעשה אדבר. (30) הה"א שהוא שני לאותיות אהר"י.
 (31) משמש בל"ג כשהוא בסוף התיבה, כי היא תורה תמיד על סמן הנקבה בכונים שפחתה אמתה והדומה לזה, ובשמות נערה, בתולה, תקומה, תנופה.
 (32) אות וי"ו שהוא שלישי לאותיות אהר"י.
 (33) י"ג, ונו"ע" ובקובץ הגי' "ידעתו" וכן הוא בחומשי רש"י.
 (34) הוי"ו משמש בסוף לזכר כמו "אותו", "לו", "דברו", ודומיהן. (35) וי"ג, אם פני רביעי בזכר. (36) יו"ד שהוא הרביעי מאותיות אהר"י, ויאמר את פני הרביעי ר"ל בראש התיבה.
 (37) הוי"ד ישמש לפני השרש בעתיד נסתר ליחיד ורבים כמו יקרא, יראו.
 (38) הוי"ד משמש אחר השרש לנקבה נוכחת כמו "ראי", "דעי".
 (39) כנוי לחכמים המתוכחים ע"ד הפתרון, וחוא לשון מדינים אלו עם אלו, זה מפרש כן וזה מפרש בענין אחר.
 (40) לשון הפ' (יואל ד יא) "עושו זכאו", ופי' שם הח' ו"ל, "התקבצו, ומגורת עיש שהם ז' כוכבים לעולם לא יתפרדו" וכן פי' הרד"ק שם, הקבצו מן עש כסיל וכימה, שהוא חיבור כוכבים, וי"ג פה "עוצו".
 (41) פי' פתרון לחידתי, גהי' פריפאט דוראן נורם, כל מדנים עושו באו אל תמצאו, פי' יאמר שאלו יתקבצו כולם לא ימצאו סוד אלו האחים, ואמר מדנים, ודעתו הישמעאלים, כי השמוש באותיות אהר"י אצל הישמעאלים מתחלף לשמוש לה"ק, ואין ענינם בהם בענין הישראלים ולכן אמר שאם תשאלו סוד אלו האחים למלך ישראל לא תחטאו או בהשגת הנרצה בהם, ורמז במלך ישראל ליהוא בן נמשי, ובשמו נמצא אלה הדי אחים.
 (42) הוא יהוא בן נמשי מלך ישראל, כי אותיות יקרא הם אותיות אהר"י, וכן כתב הח' ו"ל (כמד' יא יא) על הפ' "ולמה לא סצאתי חן בעיניך" וז"ל "ומלת, סצתי, חסרת אלף ורבים כמוהם, כי אין תימה לחסרון המלך יהוא".
 (43) כמו, והייתי אני ושלמה בני חסאים (מ"א א כא), או היא מלשון "ולא יחסיא" (שופ' כ טז) ופי' לא תחטאו או בהשגת הנרצה בהם, ורמז פי' הביאו הח' ר"ג לעטרים, מדינים, עושו וביאו

בְּמִכּוֹר (44) יִמָּצֵא שׁוֹכֵן (45) בְּנִלְגָלִים (46) שְׁשָׁה (47).
 אַחֲרָיו יָבֵא הַשְּׁנִי (48) וְלֹא שֵׁם בְּשִׁלְשָׁה (49)
 מִשְׁכָּנוֹת הַשְּׁנִים (50) בְּשְׁנַיִם (51) וּדְבָתָם (52) קִשָּׁה (53).
 בְּקִשּׁוֹ (54) מִעַל סֵפֶר הָאֱלֹהִים (55) וְקִרְאוֹ. יוֹם בְּרֹא אָדָם (56) אֱלֹה אֲרֻכָּה נִבְרָאוֹ (57).

יהל אור

ובואו אם תרצו למצוא את חידתי, מהרו ובואו אל סלכני מדין ששמותם אָרִי ורקם וצור וגו' ואולי תמצאו, כלומר תמצאו אבל לא כלום (גם יתכן כי וְאֵלֶּי רָמַז לְאוֹתִיּוֹת לְאָרִי תַּמְצֵאוּ) אבל אם תשאלו את יְהוָה כלך ישראל לבלתי תחטאו. לא יחסר מאומה, כלומר תמצאו כולם, כי אותיות יְהוָה הם אותיות אֱלֹהֵי.

(44) עתה בא לדבר מצד התנועות, והבכור הוא האלִיף מאותיות אֱלֹהֵי (עיין למעלה הערה 28). (45) מלת שכן, ונח, שניהם שעם אחד להם. (46) החי ז"ל קורא לתנועות גלגלים (עיין למעלה הערה 14). (47) פ"י האלִיף שהוא בכור וראשן לאותיות אֱלֹהֵי, גם לכל האותיות כולם, באה נח אחר כל הששה תנועות ומה שיחשוב רק ששה, הלא שבעה מלכים יש, והם קמץ, צירי, חירק, חולם, שורק, פתח, סגול, כתב החי פריפוט דוראן ז"ל שהוציא הקמץ סן הכלל, לפי שאות האלִיף היא מיוחדת לתנועת הקמץ וכן כתב החי ז"ל בס' צחות ואפשר שלא הזכיר שבעה בעבור השורק אשר לא ימצא נחה האלִיף אתו בכתוב כיא מעט ובורות, ולא תצדק בו תיבת שוכן, כי לא יקרא שוכן על רנע אחד, ויש חושבין במספר ששה החמשה תנועות גדולות, קמץ, צירי, חירק, חולם, שורק, וגם השוא, כמו תָּמָא ויָרָא.

(48) פ"י האות היא היא השני מאותיות אֱלֹהֵי. (49) הה"א תנוח בסוף המלה, אחרי קמץ כמו עֲשֶׂה, נָלֶה, אחרי צירי, כמו, מחנה, אחרי חולם, כמו פרעה, ואם ינוח אחרי סגול, רק אם יהיה בה נגינה, כמו עֲשֶׂה, קוֹנֶה, לפי שהנגינה מעלה את התִּיק למדרגת התיג, אבל אחרי חירק ושורק לא תנוח הה"א לעולם בסוף, ועיין (שמות נ טו) ששם יחשוב הח"א נחה גם אחרי שורק, "לא יקרה קרהה" (ויקרא כא ה) וע"ז כתב החי ריג לעשרים שהסעם בזה מפני שהה"א הזאת היא, "סהכתובין ולא קריין, ואין מביאין מזה ראייה כי המסורה אמרה יקראו קרי, ואפשר לפרש עוד, כי הה"א נמצא נ' פעמים בתנ"ך, בתורה, הלא לכם זרע (ברא' מו כג) בגביאים, "הא דרכך בראש" (יהו' טז מו), בכתובים, "הא כְּדִי פְרוּלָא" (דניאל ב טג).

(50) וייג, "משכיות שנים שנים", ובקובץ, "משכנות שנים בשנים", פ"י הווי' והויד' שניהם לא באו נחים, כי אם כל אחד אחר שתי תנועות ראשיות, הווי' באה נחה רק אחרי שורק וחולם, לפי שהם ממוצא אחד, כמו קוֹם. שוֹר, והויד' באה נחה רק אחר שתי תנועות ראשיות, אחרי צירי וחירק, לפי שהם ממוצא אחד כמו בְּנִי יַעֲקֹב, שמע בְּנִי, רק בכנוי הרבים בְּנֵי, בְּנִי, שתנוח אחרי קמץ וסגול שלא כמנהג. (51) וייס הווי' והויד' שוכנים באלִיף.

היא, כי האלִיף צורתו אֵי וייד' למעלה וייד' למטה וייד' באמצע, וכן היא מחובר מן דָךְ או דִי כמ"ש בסמוך שתי צורות לשני. (52) השם, "דבה", הוא כלל דבורים נדברים בלחשה ותזוחד להודעת דברים שהי' נעלמים ולא נתפרסמו, "ודבתך לא תשוב" (משלי כה ייד) מוסב על האמור לפניו, "וסוד אחד אל תגלי" וכן בפ"י המיוחס להי' ז"ל שם, "ודבת הסוד שגלית לא תשוב", וכן דעתו פה מה שיאמר ודבתם על דבת הסוד מהאותיות. (53) פ"י נח"ו והויד' כל אחד מהם אינו נכנס במחיצת חבירו, כאלו נפלה שנאה ביניהם מצד הדבה וקשה שהוציאו זה על זה, גם אפשר לפרש ודבתם קשה, כי יש הפרש בין שנים הראשונים מאותיות אֱלֹהֵי לשנים האחרונים, כי הראשונים שהם האלִיף והה"א, הם אינם נרנשים כלל, אם נכתבים ואם לא נכתבים, אך שנים האחרונים, הם נרנשים מעט מהראשונים, כי כן טבע הברתם, ולזה אמר ודבתם קשה כלומר שהם קשים ונרנשים מעט יותר מהראשונים, וכמו כן קשים המה במבטא יותר מן הראשונים, כי האלִיף והה"א ממוצא הנרון, והווי' מהשפה והויד' מהחך.

(54) וייג, "בקשו זאת". (55) ז"ל בכראשית שכתוב בו, "זה ספר תולדות אדם ביום ברוא אלהים" (ברא' ה א). (56) ר"ל בפסוק ויברא אלהים את האדם (שם א כז) גם בפסוק ויצר הי' אלהים את האדם (שם ב ז) הם אותיות אֱלֹהֵי. (57) או פ"י שביום הששי שנברא אדם וחיה נולדו גם קין והבל כמאמרם ז"ל (סנהד' לה ב פד"א פ' יא ב"ר פ' כד), "כשעה שמינית עלו למטה שנים וירדו ארבעה", ותמצא בשמותם, אָדָם, חָיָה, קִין, הָבֶל, אותיות אֱלֹהֵי, והדי פריפוט דוראן. גורם, "ביום ברוא אדם ארבעת אלה נבראו", ופ"י כי אלה הדי' אחים נבראו ביום ברוא

חידת אבן עזרא

- מספר 58) הרובע 59) על אחיו
באשר שני 61) על ראשון 62)
סוד שני אחים תיכונים 64)
משקלי 66) הארבעה 67) אמבטאונים 68). יהיו כהם וכמו 69) כל נשואים 70) ישא 71).
ראש 72) ורגל וזרוע עם
גם שתי צורות לשני 75)
בגוסף יש יתרון 60).
יהי לזכרון 63).
בראשון עם אחרון 65).
גויה 73) לקדמון 74)
ואחיו 76) באגמון 77).

יהל אור

ברוא אדם כי הוא המדבר בדבור החצוני מבין שאר החיים, ואפשר שרמו לאדם הראשון, כי הוא אשר הגיח הלשון תחלה, ודעת החי' דל כדעת רז"ל, שהעולם נברא בלהיק וכשם שהעולם נברא בלהיק כך נתנה התורה בלהיק (כ"ר פ' יח).

- 58) אח"כ ביאר אלה האחים מצד המספר.
59) ר"ל הרביעי שהוא יו"ד, וי"ג מספר רביעי, ובקובץ, רובע.
60) ר"ל יש לו יתרון על אחיו והו"ו במספר ד'.
61) כמו השני שהוא הה"א.
62) שהוא האל"ף, פ"י כמו שהה"א יש לו ג"כ יתרון במספר ד' על אחיו האל"ף.
63) ודבר זה יהי דך לזכרון למצוא חידתי.
64) וי"ג, שני תיכונים פ"י הה"א והו"ו שהם האמצעיים באותיות אקרי.
65) פ"י הה"א והו"ו מספרם י"א כמו האל"ף שהוא הראשון עם היו"ד שהוא האחרון שם מספרם ג"כ י"א.

- 66) החי' ז"ל יכנה לחשבון הגימטריא בלשונות שונות כמו מספר, סוד, משקל.
67) ר"ל אותיות אקרי שם מספרם כ"ב.
68) אם תשקוף את הארבעה אותיות במשקל המאונים שהוא חשבון הגימטריא.
69) שני הבפ"ן כ"ף, "כהם", וכ"ף, "וכמו", הם ע"ד כמונו כמוך, כעמי כעמך, ופ"י האותיות אקרי אשר ישאו יהי כמו האותיות הנשואים, והנשואים כמו אשר ישאו אותם, וכאלו נכתב הנשואים כנשואים, והנשואים כנושאים. 70) החי' ז"ל קורא להאותיות נשואים, מפני שהתנועות נושאים אותם. 71) וכוונתו שאותיות אקרי עולים כ"ב במספר כל אותיות א"ב שהם ג"כ כ"ב, וכן כתב החי' ז"ל בפ"י (שמות ג' שו), והנה אלה הארבעה חמספרים (פ"י אותיות אקרי) הם היקרים ומספרם שנים ועשרים במספר כל האותיות ואל תחשוב הכפולים (הם אותיות מנצפ"ך) כי הם בעצמם, רק מה שהי' ברוחב השיבו באורך. 72) עתה יורה אותנו החי' ז"ל שעם שמות ארבעה אותיות אקרי וצורתם, ועל מה הם מרמזים בשמותם, ונס על מה הם מרמזים בצורתם, והחל מאות האל"ף, ואמר כי האל"ף יש לו דמיון כדמות ותבנית דומה לדומה מעט לצורת האדם א' כלומר אם תפשוט אותו מכפיפתו תמצא ראשו כראש האדם, ורגלו רגל ישרה כרגל האדם.

- 73) חלק הקו האמצעי שהוא בולט אחורי הראש יתאר אותו לזרוע, ולכן אמר חרוע עם גויה, ולא אמר וזרוע וגויה, להורות כי הזרוע דבוק בקו האמצעי שיתאר אותו בשם גויה. 74) להאלף שהוא קדמון, וכן יאמר בס' צחות, והנה צורת האל"ף כנשם בן אדם שיש לו ראש וגוף ויד ורגל.

- 75) ר"ל לאות הה"א, וי"ג, ושתי צורות לשני' וכן יאמר בס' צחות בצורת האותיות, דע כי כל אות יש לו צורה אחת, והטעם שהיא דבקה (פ"י שהלקי הצורה הם דבקים זה בזה, ולכן הם צורה אחת) חוץ מהה"א שהיא שתי צורות (פ"י כי חלקי הה"א הם נפרדים זה מזה, בעבור שהקו השמאלי באורך הוא נפרד מהקו הרחב שהוא למעלה, ומהקו הארוך בצד הימין).
76) ר"ל הו"ו.

- 77) צורתו כמו אנמון, והוא כלי מתכות קטן בעין מחט כפוף בנומא שע"פ המים, וכן פ"י החי' ז"ל (איוב כ' כו) עה"פ, "התשים אנמון באפוי", "ידוע כמו נומא כמנהג צדי הדנים", וכן יאמר בס' צחות, גם הכמינו אמרו כי וי' העמודים כצורת וא"ו, והנה הוא כדמות דבק' (פ"י הו"ו דומה בצורתו כדמות דבק הנקרא בל"א (האקען) לתלות בו דבר) וכן כתב בס' (יסוד מורא שער י"א (והו"ו) כדמות וי' העמודים ונכפל להדביק השפתים, וי"ג, "ואחיו כמו אנמון הוא".

הרביעי

רחצו עם מי חכמת לב (81) בתוך מים גא (82). אל תפרשו את תדתי עדי תתמא (83):

יהל אור

(78) הוא היו"ד הרביעי מאותיות אדני, (79) נכסף רנלו הקטן כחצי עינול, וכן יאמר במ' השם, ושמוהו כחצי גלגל ובס' צחות כתב, והנה צורת היו"ד בדרך גלגל כי הוא מחבר כל אשר בתוכו, והוא מנורת והתורה השנית (נחמ' יב לח) "שתי תולת גדולות" (שם פ' לא), ובס' יסוד מורא (שער יא) "ועוד ידוע כי גלגל הרוח והאש אחד, גיב גלגל המים והארץ, ומקיפים אותה שמונה גלגלים בראיות נמורות, והנה הכל עשרה, ע"כ צורת יו"ד כדמות קו ענול שהוא מקיף כל אשר בתוכו, ופ"י קהלה, מנורת, והתורה השנית, "שתי תולת", עכ"ל, ולבאר לך כ"ז אביא מה שכתב בעל ס' דוית חן ששאל מהחכם הפילוסוף מ' ישיר ע"ז ומה שהשיב לו וז"ל "ודע עוד כי התכונות על מאמר תמוה אשר מצאת בשער י"א, המדבר על צורת יו"ד וראיתי כי אין צורך להסגיר שום מלה בין שני הצאי ענול, גם לא למחוק שום דבר, והכל בא על נכון רק אם נתקן הלשון ככה, "ע"כ צורת יו"ד כדמות קו ענול שהוא מקיף כל אשר בתוכו, ופ"י קהלה, מנורת, והתורה השנית, שתי תולות" והא לך פ"י הדברים, הרב ז"ל שורח להוכיח שאות יו"ד מוכנת להורות על מספר העשרה הן מפאת שמה, מפאת צורתה כי היא בעין נקודה גסה ועבה ונוכל לדמות אותה הנקודה לקו ענול קטן (וכך היא באמת שאין באמצעיתה מקום פנוי ורק כי הכל מלא בדיו) וזה הקו הענול בא להורות אל הגלגל העליון שהוא מקיף כל אשר בתוכו היינו מ' גלגלים האחרים שכללותם עולה אל עשרה, וכן מפאת שמה, אומר הרב ז"ל (צחות שם) כי שם יו"ד בא משרש "ידה" שפ"י לפעמים קיבוץ וקהילות ענינים רבים במקום אחד, ולזה אמר ופירושו קהלה, והביא ראיה מספוק "והתורה השנית" האמור (בנחמ' יב לח) גם ספ' ותעמודנה שתי תולות (שם פ' לא) כי שם תורה הכתוב שם פירושו קבוץ מקהלות משוררים כדעת כל המפרשים (רש"י ורד"ק שרש ידה) ור"ש ו' מלך פ"י כדעת חז"ל (בשבועות טו א) שהם לחמי תורה ור' יהודה ור' יונה וכן הח' ז"ל פ"י לשון קהלות קהלות) איב יו"ד יורה על קבוץ כל עשרת הגלגלים במקום אחד.

(80) מספרו של היו"ד הוא יותר מכל שאר אותיות אדני, גם הוא סך מספר שכל המספרים הולכים על אופניו שני עשרות הם עשרים, שלשה עשרות שלשים, וכן עד עשרה עשרות שחם מאה, ועשרה מאות אלף, ועשרת אלפים רבבה, וכן עד אין סוף ע"כ יאמר, והוא בעל המון, פ"י מספרו מספר רב.

(81) פ"י מי שרוצה להבין בחכמה מוכרח לבוא בתהלה בתוך ים המקרא שהוא ים החכמה ולרחוץ במימיה.

(82) לשון הכתוב, "כי גאו המים מי שחוי" (יחז' מז ה), ופ"י נדלו כ"כ עד שר מי שחייה, שלא יוכל אדם לעבור בהן, אלא איב ישחה עליהם, וכמו כן יאמר פה, שיהי מי חכמת לב שיעור רב, לזיכור המחשבה והרעיון.

(83) פ"י תטהרו, צויה למעיינים לבל יחפשו דבר בהבנתה עד הטהרם, ויהי שכליהם זך וצח ונקי בדעת העיר בכל זה למה שבחידה מן העומק.

הערה להקורא:

לעין בהשממות ותקונים שבסוף הספר.

בראשית א בראשית

אונקלוס

א בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ

בְּקִדְמִין בְּרָא יי ית
שְׁמַיָּא וְיִת
אֶרֶצָא

אבן עזרא

רש"י

א א בראשית הכתיבו אמרו שהביית נוסף
בביית בראשונה ולמטה ייג
(ד) כי נמצא "ראשונה יסעו" (בסד' ב' פ') (ה)
ואיל' היה שיעמו בן, היה הביית נקמץ (ג)
בקמץ גדול (ג) יי"א כי בראשית לעולם
במקד (ד) והטעם (ה) בראשית הערב או הלילה
או החשך (ו) והנה שכתו "וירא ראשית לוי"
(דברי ל"ג כ"א) (ז) וא, וי"א שהביית נושא

(א) בראשית אמר רבי ינחק לא היה
לריך להתחיל את התורה
אלא מהחדש הזה לכם שהיא מלוח ראשונה
שנלטו זה ישראל ומה טעם פתח בבראשית
משום (תהלים קי"א) כח מעשיו הגיד לעמו
לתת להם נחלת גוים שאם יאמרו האומות
לישראל ליסעים אתם שכבשתם ארצות ו'
הקב"ה הוא בראה ונתנה לאשר ישר
המקרא הזה חומר אלא דורשני כמ"ס רז"ל (ב"ר) בשביל התורה שנקראת (משלי ח)
ראשית דרכו ובשביל ישראל שנקראו (ירמיו' ג) ראשית תבואתה ואם זאת לפרשו כפשוטו
כך פרשו בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחשך ויאמר אלהים יהי אור.
ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו שאל בא להורות כך היה לו
לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו' שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לחיבה
ראשית דגנך אף כאן אתה חומר בראשית ברא אלהים וגו' כמו בראשית ברוך ודומה
לו (הושע א) תחלת דבר ה' בהושע כלומר תחלת דבורו של הקב"ה בהושע ויאמר ה'
אל הושע וגו'. וא"ת להורות בא שאלו תחלה נבראו ופירשו בראשית הכל ברא
אלו ויש לך מקראות שמקלרים לשונם וממעטים תיבה אחת. כמו (חיוב ג)
כי לא סגר דלתי בטני ולא פירש מי הסוגר. וכמו (ישעיה ח) ישא את חיל דמשק ולא
פירש מי ישאנו. וכמו (עמוס ו) אם יחרוש בבקרים ולא פי' אם יחרוש אדם בבקרים.

קרני אור

יהל אור

[א] בראשית תחל בן במקרא, וכן כמובן ודקוק למע
באחריו, ואלו הן (א) ברא' א' א' (ב) ירמיו'
כ"ו א' (ג) שם כ"ז א' (ד) שם כ"ח א' (ה) שם מ"ט
ל"ד וכן לעומתן מלת באחרית כי רבים המה בכתובים
כלן סמוכים ודקוקים, ולא כן ראשית ואחרית שתיכן
יבטו בלא סמיכות כמו "ויש אחרית" (משלי כ"ד, י"ד)
קרבן ראשית" (ויקרא כ' י"ב), כי אחרית לאיש בלוס"
(תה' ל"ז ל"ז), "וירא ראשית לוי" (דברים לג כא) כי אם
יש אחרית, (משלי כג יח) "מגיד מראשית אחרית" (ישעיה'
מ"ו י') ובטלה טענת הח' ו"ל על רש"י ו"ל (רמב"ם):

(א) וכן אמר הח' ו"ל (ס' לחות אור בי"ת) "ויש
בית נוסף" כמו "יען ויען" (ויקרא כ"ו
מ"ג) "בראשונה" (למטה י"ג ד') "הנו ראשונה"
(פ"י) שבי"ת בראשונה נוספת וכללו נכתב ראשונה:
(ב) ובכ"י א הגי' "היה הביית קמון בקמץ גדול":
(ג) פי' אלו היתה נוספת משפט הלשון להיות
קמולה, כמו "בראשונה" והיה מן הנורד
לכתוב "בראשית" והנה גם דעת הח' ו"ל שהביית
נוסף, אבל לא כבית של "בראשונה" כי הביית
של "בראשונה" הוא בקמץ, "והקמץ יורה על ה"א
אפשר להקדק בקמץ שהרי אין שייך לומר שהביית מורה על
שנובר מקודם לכן, במקום אחר, וגודע לשומע,
הנובר שובר מקודם אבל כאן היתה ההתחלה:
מורה על קיסור ודבוק של שם אחר שיש לו שייכות
לשם ד"מ "אשת אברהם" (למטה י"א ל"א) היה ראוי
לתיי, הרי "הוא כאלו כתיב אשה של אברהם, וזה
כי מלת אשת דבוקה וסמוכה למלת אברהם:
(ו) בי פירשו: "ר"ל פירשו: (ז) כי הסמיכה אינה שייכה אלא בשני
שמות זה אחר זה, ר"ל שם ע"ס או שם דבר, ואין נכלל להסמיך תיבת "בראשית" לתיבת
ברא' שהוא פעל עבר, ואינו שם מן השמות, ואין שייך בו דין הדבוקות, וע"ז פי' הח' ו"ל שהוא כאלו
נכתב אחר תיבת בראשית מלת הערב" או הלילה", או "ההשך" וכן הוא דעת רש"י ו"ל: (ז) ושם אין
שייך לומר שהתיי מורה על מלת "של":